

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kureys

Hudayr Abbâs el-Cümeylî

Çeviren
Asım Sarıkaya

Siyer

KUREYŞ

- İslâm Öncesi Arap Hayatına Etkisi -

Hudayr Abbâs el-Cümeylî

Çeviren
Asım Sarıkaya

Kitabın Adı:	Kureyş -İslâm Öncesi Arap Hayatına Etkisi-
Kitabın Orjinal Adı:	Kabîletü Kureyş ve Eseruhâ fi'l-Hayâti'l-Arabiyye kable'l-İslâm
Yazar:	Prof. Dr. Hudayr Abbâs el-Cümeylî
Çeviren	Asım Sarıkaya
ISBN:	978-605-2105-39-9
Siyer Kitaplığı:	20
Proje&Editör:	Prof. Dr. Şaban ÖZ
Genel Yayın Yönetmeni:	Savaş Cihangir TALİ
Dizgi&Mizanpaj:	Endülüs - Mevlüt Sami
Kapak:	Endülüs - Ozan
Baskı&Cilt:	Step Ajans Matbaa Ltd. Şti. Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul Tel: 0212 446 88 46 Sertifika No:12266

ENDÜLÜS YAYINLARI

Adres: İstoç 17. yol Sokak 16. Ada No: 97/99
Bağcılar/İstanbul

İletişim: +90 212 659 30 03
+90 533 427 94 98
+90 506 101 88 34

E-Posta: endulusyayinlari@gmail.com
savastali.st@gmail.com

İSTANBUL 2018

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü	7
Giriş	11

— BİRİNCİ BÖLÜM —

MEKKE'NİN KURULUŞU, ETNİK YAPISI VE KUREYŞ'İN HÂKİMİYETİ

A. Mekke'nin Konumu ve Toplum Hayatına Etkisi	27
B. Mekke'nin Kuruluşu ve Etnik Yapısı	31
C. Kureyş ve Mekke'ye Hâkimiyeti	37
D. Mekke Toplumu	44

— İKİNCİ BÖLÜM —

KUREYŞ İSMİ, NESEBİ VE BATINLARI

A. Kureyş İsmi	55
B. Kureyş Nesebi	62
C. Kureyş Batınları	67

— ÜÇÜNCÜ BÖLÜM —

KUREYŞ İLİŞKİLERİ VE HİFLERİ

A. Hilfin Anlamı ve Yapılışı	75
B. Kureyş'in Hilfleri ve İç İlişkileri	77
C. Kureyş'in Hilfleri ve Dış İlişkileri	92
1. Kinâne ve Ehâbiş ile İlişkiler	93
2. Huzâa ile İlişkiler	103
3. Kudâa ile İlişkiler	105
4. Benî Temîm ile İlişkiler	106
5. Benî Süleym ile İlişkiler	108
6. Kuzey Ticaret Yolunda İnkâmet Eden Kabilelerle İlişkiler	109
7. Âmir b. Sa'saa ile İlişkiler	109
8. Sakîf ile İlişkiler	111
9. Huzeyl ile İlişkiler	113
10. Hevâzin ile İlişkiler	113
11. Benî Hanîfe ile İlişkiler	115
12. Yesrib ile İlişkiler	116
13. Güney Kabileleri ile İlişkiler	118
14. Benî Şeybân ile İlişkiler	120

— DÖRDÜNCÜ BÖLÜM —

MEKKE TİCARETİ VE KUREYŞ'İN ROLÜ

A. Mekke Ticaretinin Önemi.....	125
B. Kureyş Ticaretinin Rolü.....	127
C. İläf ve Kureyş'in Ticari Önderliğindeki Etkisi	134
1. Tefsirciler ve Dilcilere göre İläfın Anlamı	134
2. Kureyş İläfı.....	135
D. Kureyş'in Ticaret Yaptığı Yerler	141
E. Kureyş'in İç Ticareti.....	142
F. Kureyş'in Dış Ticareti	150
1. Şam ile Ticaret.....	150
2. Irak ile Ticaret	153
3. Habeşistan ile Ticaret	154
4. Mısır ile Ticari İlişkiler	156

— BEŞİNCİ BÖLÜM —

MEKKE'DEKİ GÖREVLER VE GELİŞİMLERİ

A. Görevlerin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Merhaleleri	161
1. Ka'be'nin İnşâsından Huzâa'nın Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Görevler	161
2. Kusay Döneminde Görevler	164
3. Kusay'dan İslâm'ın Ortaya Çıkışına Kadar Görevler	167
B. Görevlerin Niteliklerine Göre Taksimi ve Yürütenler	170
1. Dinî Görevler	170
1.1. Hicâbe	170
1.2. İcâze veya İfâza.....	170
1.3. Sikâye.....	174
1.4. İmâretü'l-Mescid	176
1.5. Rifâde	176
1.6. Nesî.....	177
2. Savaş ve Askerî Görevler	179
2.1. Kiyâde.....	179
2.2. Livâ.....	179
2.3. Kubbe ve Einne	181
3. İdârî Görevler	181
3.1. Dâru'n-Nedve ve Meclisü'l-Mele	181
3.2. Meşvere	184
3.3. Eşnâk.....	184
3.4. Eysâr	185
3.5. Sifâre	185
3.6. Hükûme.....	185
C. Ka'be ve Din Adamları.....	186
Kaynakça	195

EKLER

Ek-1: Mekke Haritası – Kureyşü'l-Bitâh'ın Yerleşim Yerleri–	205
Ek-2: Kureyş ile Bireysel Hilf Yapanların Sayısı.....	206
Ek-3: Mekke'deki Köleler ve Sahipleri.....	215
Ek-4: Kureyş'in Ticaret Yolları ve Katıldığı Panayır Haritası	219
Ek-5: Kureyş'in Yaptığı Evlilikler	220
Ek-6: Arap Kabileleri'in Kureyş ile Evlilikleri.....	222
Ek-6: Diğer Arap Kabileleri Mensuplarının Evlendikleri Kureyşli Kadınlar	223
Ek-7: Kureyş'in Kendi Batınları Arasındaki Evlilikleri.....	226
Ek-8: Seriyye Komutanlarının İsimleri ve Kabileleri.....	227
Ek-8: Hz. Peygamber'in Medine'deki Vekilleri	228
Ek-9: Benî Abdilmuttalib ile Benî Huzâa Arasındaki Hilf Metni.....	229
Ek-10 Mekke ile Taif arasındaki Mekânları Gösteren Harita.....	230
Ek-11: İslâm'ın Doğuşunda Mekke'de Okuma Yazma Bilenlerin İsimleri	231

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Hız. Peygamber'in mensubu olduğu, hayatının büyük bir kısmını aralarında geçirdiği ve aynı zamanda nübüvvetinin ilk muhatabı olan Kureyş kabilesi, her yönüyle gerek Cahiliye döneminde gerekse ilk dönem İslâm toplumunda Arap Yarımadası'ndaki hayatın merkezinde yer almıştır. Bu nedenle Kureyş'i bilmek, hem Kur'ân'ın nüzûl ortamını ve İslâmiyet'in doğuşundan itibaren yaşanan tarihsel süreci hem de dönemin Arap aklını ve düşüncesini anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Bazı çağdaş araştırmacılar, Kureyş'in Cahiliye dönemindeki konumunu tartışmaya açmıştır. Onlara göre Kureyş, ne Araplar ne çevre devletler nezdinde sanıldığı kadar büyük bir öneme sahip değildir. Bu nedenle Kureyş'e dair rivâyetlere kuşkuyla yaklaşmak gerekir. Fakat ortaya attıkları bu iddiaların, Kureyş'in konumunun görmezden gelinmesinden değil, aksine göze batmasından kaynaklandığı söyleyebiliriz. Çünkü Kureyş, dönemin Arap toplumunun kilit taşı oluşturduğundan her olayda, araştırmacıların karşına çıkmaktadır. İşte tercümesini sunduğumuz bu eser, Kureyş kabilesinin Cahiliye dönemindeki yaşantısını, konumunu ve İslâmiyet'e kadar olan tarihsel tecrübelerini tarih içerisinde bize sunmaktadır. Irak Mustansırıyye Üniversitesi'nde çalışmalarına devam eden Prof. Hıdayr Abbâs el-Cümeylî, bu çalışmasında Kureyş kabilesini müstakil olarak incelemiştir.

Tercüme esnasında dikkate aldığımız hususları şöyle sıralayabiliriz;

1. Tercümede metin yapısına sadık kalmakla beraber, zaman zaman uzun cümleleri ve konunun değiştiği paragrafları böldük.
2. Metin içerisindeki normal parantez, üç nokta, soru ve ünlem gibi imla işaretleri müellife aittir.
3. “İztıba, Hemheme” gibi terimleri tercüme etmeksizin aktarıp açıklamasına dipnotta “çev.” ibareyle birlikte yer verdik.
4. Eserde geçen ayetlerin tercümesinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın meâlini esas aldık. Ancak müellifin farklı anlamlar verdiği ayetlerde, müellifin açıklamalarını esas aldık.
5. İçindekiler kısmını daha da genişlettik.
6. Dipnotlarda verilen müellif isimlerini, Türkiye’de bilinen adlarıyla gösterdik. Örneğin, müellifin Ali şeklinde atıf yaptığı Cevâd Ali’yi, Cevâd Ali olarak yazdık. Müellifin başvurduğu kaynaklar arasında benzer isimleri taşıyan kimselerin olması bu hususta müdahil olmamızı zorunlu kılmıştır.
7. Müellifin kaynakçayı hazırladığı “El Yazmaları, Matbu Eserler, Akademik Araştırmalar, Makaleler” şeklinde dörtlü tasnifini takip etmedik. Bunun yerine daha pratik olması için söz konusu eserleri alfabetik olarak düzenledik.
8. Kaynakçada yer almayan ancak müellifin metin içerisinde kullandığı eserleri de kaynakçaya ekledik. Ayrıca müelliflerin isimlerinde ve vefat tarihlerinde zaman zaman tashihler yaptık.

Tüm eğitim hayatım boyunca maddî manevî destek vermekten geri durmayan babam Mehmet Sarıkaya, annem Şerife Sarıkaya ve abim Mustafa Sarıkaya'ya müteşekkirim. Çalışmanın Türkçeye kazandırılması konusunda gerekli izinleri veren dahası böyle önemli bir çalışmaya imza atan Prof. Dr. Hidayr Abbâs el-Cümeylî'ye ve bu eserin tercüme için tespitinden yayın aşamasına kadar geçen süreçte katkılarını sunan, desteğini esirgemeyen ve onu "Türkiye Siyer Kitaplığı" projesine dâhil eden kıymetli Hocam Prof. Dr. Şaban Öz'e minnettarım. Gerek eserin tercümesinde gerekse eseri baştan sona okuyarak düzeltmelerin yapılmasında büyük katkıları olan Dr. Öğr. Üyesi Feyza Betül Köse Hocama en içten duygularıyla şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca çalışmanın yayınlanmasını üstlenen Endülüs Yayınları ailesine teşekkürlerimi sunuyorum.

Asım Sarıkaya

İzmir-2018

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

“Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu). Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbi-ne kulluk etsinler.” (Kureyş, 1-7).

GİRİŞ

Kureyş, tarihî rivâyet ve haberlerde büyük bir yere sahiptir. Bu durumun nedenlerinden biri Kureyş'in, Cahiliye Araplarının hac mahalli olan Ka'be'nin bulunduğu Mekke'ye hâkim olması sebebiyle Araplar nezdinde yüksek bir konumda bulunmasıdır. Ayrıca bu kabile mensuplarının Hz. Peygamber'le olan akrabalıkları, Mekke ve Medine dönemlerinde İslâm'la olan bağları ve dinin yayılmasındaki rolleri de Kureyş'in öne çıkmasının sebeplerindendir. Tarihçiler, müfessirler, Müslüman râviler ve Araplar, Mekke'nin faziletlerini, menkıbelerini, meziyetlerini ve İslâm öncesi dönemde Arap hayatına etkisini detaylı olarak aktarmışlardır.

İşte bu durum, bende bi'setten sonra önemli sonuçları ortaya çıkan söz konusu etkiyi değerlendirme hissi uyandırdı ve beni bu konuda çalışmaya sevk etti.

Çalışmam sırasında pek çok sorunla karşılaştım. Bunların başında, Kureyş'in gerçek fotoğrafını ortaya koyabilmek için rivâyetleri tekrar tekrar okuma zorunluluğu ve onların dönemleriyle

mutabık olup olmadıklarının araştırılması gelmektedir. Kabile-nin geçmişi ve sosyal rolünün, İslâmî dönemde üstlendiği rolden daha etkin olma ihtimalini nazarı dikkate alma gerekliliği de önümdeki problemlerdendi.

Araştırma sürecinde sadece tarihî olayları ortaya koymakla yetinmedim, onları aktarırken tarihî gerçeklere ulaşmak amacıyla araştırma, inceleme, eleştiri ve analize dayalı ilmî bir metot takip ettim. Araştırmacıların bu tür çalışmalardaki gerçeği ortaya çıkarma arzuları içerisinde, hakikatlerin hem birbirleriyle hem de pek çok rivâyetle uyum içerisinde olmalarına dikkat ettim ve karşılaştırma yoluyla aralarında irtibat kurmaya çalıştım. Zira karşımıza çıkan birbiriyle ihtilaflı hatta tamamen çelişen pek çok rivâyet, kapsamlı inceleme yapmayı ve birini kabul ya da onu diğerlerine tercih edebilmek için sağlam ilmî bir metoda sahip olmayı gerektiriyordu.

Tarihî olaylar, birbirine bağlı olaylar silsilesidir. Diğer bir deyişle onlar, sebep ve sonuçları bakımından birbiriyle ilintililerdir. İşte bu çalışma oldukça muammalı ve karmaşık bir dönem olan İslâm öncesi Kureyş tarihini ele almaktadır. Kaynak ve vesikalara sahip olmadığımız bu döneme ilişkin bilgiler, Arap ahbârîlerin nesiller boyunca naklettikleri rivâyetlere ve haberlere dayanmaktadır. Ancak bu bilgiler oldukça geç bir dönemde tedvin edilmiş, dolayısıyla aralarına sayısız efsane ve açıklama karışmıştır. Ayrıca tedvin çok geç olduğu için müellifler, Mekke'deki hayatı ve tarihî olayları etkileyen tüm sebeplere ve şartlara vukûfiyet gösterememişlerdir. Bu yüzden rivâyetlerde geçen isimlerde, olaylarda hatta olayların kronolojisinde bir takım ihtilaflar mevcuttur. Yine müelliflerin ekseriyeti, Arap-İslâm devletinin doğuşuyla ortaya çıkan yeni şartların, aynı şekilde siyasî, sosyal ve dinî (mezhepçilik, kabilecilik gibi) pek çok etkenin tesiri altında kalmışlardır. Bu âmillerin hepsi veya bazıları, müellifleri İslâmî dönemde meydana gelen bazı olayların sebeplerini, bi'set öncesinde aramaya yöneltmiştir.

Diğer bir ifadeyle onlar, yöneticilerine ve müntesibi oldukları mezheplere hizmet eden, onların kabulleriyle insicam gösteren olayları anlatmak için tarih aracılığıyla geçmişe yönelmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Kureyş'e mensup olması, Müslümanların onu yüceltme ve ona hürmet etme arzusu, bu kabile hakkındaki menfi pek çok bilginin ihmal edilmesine ve Cahiliye dönemine ait bu tür haberler üzerinde durulmamasına yol açmıştır.

Yine de tek kaynağımız bu eserlerdir. Onları tamamen kabul etmemiz mümkün olmadığı gibi bütünüyle reddetmemiz de mümkün değildir. Aynı şekilde göz ardı etmemiz de oldukça zordur. İşte burada araştırmacı, rivâyetleri ayıklama, yanlışlarını giderme, açık ve temiz bir şekil oluşturma, üzerlerindeki şaibelerden arındırma ve tarihin akışı ve doğru bağlamı içerisindeki doğal ortamında gerçekleşen sahih tarihî vakalar şeklinde sunmak zorundadır. Elindeki malzemeye odaklanma, onları inceleme ve detaylı tetkik etmesi sayesinde bu süreçte karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilecektir.

Zikrettiğim hususları dikkate alarak araştırmayı beş bölüme ayırdım:

Mekke şehrini incelediğim birinci bölümde, ilk olarak Mekke'nin konumu ve onun Hz. İbrahim tarafından inşâ edilen ve Arapların hac mahalli olan Ka'be ile bağlantısı; daha sonra da Mekke'nin batı ticaret yolu üzerinde bir durak ve mola yeri oluşu üzerinde durdum. Mekke'nin kuruluşunun Ka'be'yle olan bağlantısını ortaya koydum ve şehrin başlangıçta dinî bir merkez ve ticarî bir durak olduğunu ifade ettim. Akabinde kabilelerin buraya birbiri ardınca nasıl yerleştiklerini ve en son gelen Kureyş'in Mekke'ye hâkim olmasından önce yaşadığı bölgeleri ve mekânları anlattıktan sonra Kureyş'in Mekke'ye yerleşimine, toplum düzenine, iş ve yurt ortaklığı yaptıkları kabilelere yer verdim.

İkinci bölümü Kureyş kabilesine tahsis ederek Kureyş kelimesinin kökenini ve Kureyş olarak isimlendirilen kişiyi tespit etmeye çalıştım. Devamında Kureyş'in soyunu ve Mekke'ye yerleşim esnasında hangi batınların bulunduğunu ortaya koydum. Son olarak da Mekke'deki gelişme ve ilerleme neticesinde Kureyş'in boylara nasıl bölündüğünden bahsettim.

Kureyş kabilesinin ilişkilerini incelediğim üçüncü bölümde öncelikle *hilf*in mahiyetini ve önemini anlattım. Akabinde Kureyş'in siyasetini hayata geçirmek için Arap Yarımadası'ndaki kabilelerle kurduğu münasebetleri ve hilflerini zikrettim. Çünkü bunlar, Kureyş'in herhangi bir Arap kabilesiyle veya komşu devletlerle olan ilişkilerinde güçlü bir etkiye sahipti. Ayrıca Kureyş'in siyasî, sosyal, ekonomik, dinî ve askerî amaçlar doğrultusunda kabilelerle nasıl *hilf* gerçekleştirdiğinden de söz ettim.

Dördüncü bölümde Mekke ekonomisine ve ticaretine yer verdim. Mekke ticaretinin önemini, Kureyş'in bu ticaret merkezini canlandırmadaki ve geliştirmedeki rolünü açıkladıktan sonra Kureyş *îlâflarını* yani onların Arap Yarımadası'na komşu devletlerin yöneticileriyle nasıl ticarî ittifaklar oluşturduklarını ve yine ticaret yolları üzerinde ikâmet eden kabile liderleriyle ittifak kurmak için hangi yollara başvurdıklarını anlattım. Zira bu ittifakların Kureyş'in Mekke pazarlarında başlayan ve Arap Yarımadası'ndaki panayırlarla biten iç ticaretinde, ayrıca müttefik devletlerle yaptığı dış ticaretinde büyük bir önemi vardı.

Beşinci bölümde ise Mekke'deki görevleri tarihî açıdan üç döneme ayırarak Ka'be'nin inşâsından Huzâa hâkimiyetinin sonuna kadar devam eden dönem, Kusay dönemi ve sonrası şeklinde inceledim. Bu görevleri dinî görevler, idarî görevler ve askerî görevler şeklinde üç kısma ayırarak her görevin mahiyetini, kimler tarafından yürütüldüğünü detaylı bir biçimde anlattım. Son olarak Ka'be ve din adamlarını, diğer mabetler ve din adamlarıyla karşılaştırdım.

Araştırmam boyunca kullandığım kaynakların farklı bilgiler ihtiva etmelerine ve sayılarının oldukça fazla olmasına rağmen içlerinde Kureyş'in tarihini ana hatlarıyla anlatan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mus'ab ez-Zübeyrî (236/851)'nin *Nesebu Kureyş'i*; Zübeyr b. Bekkâr (256/870)'ın *Cemheretu Nesebi Kureyş ve Abbâruhâ'sı* ve İbn Habîb el-Bağdâdî (245/859)'nin *el-Munammak fî Abbâri Kureyş'i* Kureyş'e tahsis edilmiş eserlerdir. Diğer kaynaklarda ise Kureyş hakkındaki bilgiler dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bir başka deyişle Arapça İslâmî eserler pek çok bilgiyi ihtiva etmekte ancak tespit için kapsamlı bir inceleme ve araştırma gerektirmektedir. Çalışmamda kullandığım kaynaklar; Ensâb, Terâcim, Siyer, Meğâzî, Coğrafya, Kültür-Edebiyat, Yerel ve Genel Tarih kitapları, Arapça sözlükler ve yeri geldiginde diğer alanlara ait işaret ettiğim eserlerdir.

Kaynaklarımızın başında Ensâb kitapları gelmektedir. İlk nesep kitaplarını, Ömer b. el-Hattâb'ın hilâfetinde kabilelerin neseplerini esas alarak askerî divanları hazırlayan Akîl b. Ebî Tâlib, Ebû Adiy Cübeyr b. Mut'im ve Safvân b. Mahrame ez-Zühri yazmış ancak bu eserler bize ulaşmamıştır. Çalışmamızda istifade ettiğimiz nesep kitapları ise şunlardır: Sedûsî (195/811)'nin *Hazf min Nesebi Kureyş'i*; İbnu'l-Kelbî (204/819)'nin yazımında babasından sık sık yararlandığı *en-Nesebu'l-Kebîr*'in elyazması; Zübeyrî (236/851)'nin *Nesebu Kureyş'i*; Zübeyr b. Bekkâr (256/870)'ın *Cemheretu Nesebi Kureyş ve Abbâruhâ'sı*; Belâzurî (279/892)'nin *Ensâbu'l-Eşrâfı*; Müberred (285/900)'in *Nesebu Adnân ve Kabtân'ı*; İbn Hazm (456/1064)'ın *Cemheretu Ensâbi'l-Arab'ı*; Makdisî (620/1223)'nin *et-Tebyîn fî Nesebi'l-Kureşîyyîn'i* ve Kalkaşendî (820/1417)'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Marifeti'l-Arab'ı*.

Zikrettiğimiz eserler, nesepleri anlatırken satır aralarında tarihî ve toplumsal bilgiler aktarmaları, kabile içerisindeki batınlara ve batınlardaki boylara yer vermeleri, ayrıca kabileler arasındaki ilişkileri anlatmaları sebebiyle çalışmamıza katkı sağlamışlardır. Kureyş nesebine tahsis edilmiş kitapların başında

Zübeyrî'nin *Nesebu Kureyş*'i, ardından Belâzurî'nin devasa ansiklopedisi *Ensâbu'l-Eşrâf* gelmektedir. Makdisî'nin eseri de bu kitaplarla eş değerdir.

Yerel tarih kitaplarının en önemlisi Ezrakî (223/842)'nin Mekke hakkında çeşitli bilgiler veren ansiklopedik eseri *Abbâru Mekke ve mâ Câne fibâ mine'l-Âsâr*'ıdır. İbn Zahîre (960/1534)'nin *el-Câmiu'l-Latîf fi Fadli Mekke ve Eblihi ve'l-Beyti'l-Şerîfi*; Fâsî (832/1429)'nin *Şifâü'l-Ğarâm bi-Abbârî'l-Beledi'l-Harâm*'i ile *el-Ikdu's-Semîn fi Târihi'l-Beledi'l-Emîn*'i ve Hadrâvî'nin ismini Fâsî'nin eserinden aldığı *el-Ikdu's-Semîn fi Târihi'l-Beledi'l-Emîn*'i gibi eserler Mekke hakkında telif edilmiş diğer çalışmalardır. Bu eserler daha ziyade Ezrakî'ye ve diğerlerine dayanmaktadır.

Başvurduğumuz kaynaklar arasında Siyer, Meğâzî ve Tabakât kitapları da yer almakta olup bunların en başında Siyer ilminin ilk eseri olan İbn İshâk (151/768)'in *es-Siyer*'i gelmektedir. İbn İshâk naklettiği bilgileri babasından, Abdullah b. Ebî Bekr'den ve Yahya b. Abbâd b. Abdillâh b. Zübeyr'den almıştır. İbn Hişâm (213/828)'in *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'sinden de faydalanmış bulunmaktayız. Aslında bu eser, İbn İshâk'ın kitabının İbn Hişâm tarafından muhtasar edilmiş halidir. Vâkıdî (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*'sinde Müslüman Arapların tarihiyle ilgilenmiş olmakla birlikte bu eserden de istifade ettik. Zira eserde Kureyş'in ticaret kervanları ve Müslümanlarla savaş için görev verdiği kabilelerle ilişkileri hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır. Müellif, olayların anlatımında kronolojiyi takip etmiş, rivâyetlerinde de isnad kullanmıştır. Vâkıdî'nin olayların meydana geldiği yer ve mekânlar hakkında vermiş olduğu bilgiler eşsizdir. Zira kendisi, bu mekânlara bizzat gitmiş ve yerinde incelemeler yapmıştır. Bilgilerinin çoğunda İbn İshâk'a dayanmasına karşın onun ismini hiç zikretmemiştir. Vâkıdî'yi kâatibi İbn Sa'd (230/845) takip etmiş, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ* isimli eserindeki bilgilerinin pek çoğunu hocası Vâkıdî'den almış, İbn İshâk ve İbnu'l-Kelbî'den de nakillerde bulunmuştur. Ancak İslâm öncesine dair verdiği

bilgiler oldukça kısıtlı olduğundan eserin sadece birinci ve ikinci ciltlerinden Kureyş'in nesebi ve Mekke'ye yerleşmeleri, sekizinci cildinden ise Kureyş'in diğer kabilelerle evlilikleri konularında yararlanabildik. Ayrıca Süheylî'nin, İbn Hişâm'ın eseri üzerine kaleme aldığı *er-Ravdu'l-Unuf* isimli çalışmasına da başvurduk. Müellif, bu çalışmasında İbn Hişâm'ın eserini şerh etmiş, kendi görüşlerine ve tenkitlerine yer vermiş, pek çok rivâyet ve olay eklemiştir.

Meşhur insanların özellikle de muhadramların hayatlarını anlatan Terâcim kitapları da başvurduğumuz eserler arasında yer almaktadır. İbn Hibbân (354/965)'in *Meşâbiru Ulemâ'il-Emsâr*'ı; İbn Abdilber (463/1071)'in *el-İstiâb fî Marîfeti'l-Ashâb*'ı; İbn Hacer (852/1448)'in *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*'si bunlardan bazılarıdır. *el-İsâbe*, Mekke'de yaşayan insanların hayatlarına ve başkalarıyla münasebetlerine değinmektedir. Özellikle de kadınların hayat hikâyelerinin bulunduğu dördüncü cildi Kureyş'in diğer Arap kabilelerle kurduğu içtimaî bağlara yer verdiğinden dolayı Mekke'nin toplum yapısı hakkında bir perspektif sunmaktadır.

Tarihî, iktisadî ve coğrafi bilgileri, rivâyetleri aktaran sözlükler ve Coğrafya kitapları, araştırmamızın kaynakları arasında önemli yere sahiptir. Ya'kûbî (292/905)'nin *el-Buldân*'ı; İbn Rüste (332/994)'nin *el-A'lâku'n-Nefise*'si; İbn Hurdâzbih (300/313)'in *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*i bu kitaplardan bazılarıdır. Bu alandaki en önemli eser, Hemdânî (360/971)'nin en değerli kadîm Coğrafya kitapları arasında sayılan ve eşsiz bilgiler ihtiva eden *Sıfatu Cezîrati'l-Arab*'ıdır. Yemen bölgesi üzerine yoğunlaşan Hemdânî bu eserinde, seyahati sırasındaki şahsî gözlemlerine ve tecrübelerine de dayanmıştır. Eser, alfabetik olarak tasnif edilmemiş ancak bâb ve fasıllara ayrılmıştır. Bunların yanı sıra İbnü'l-Fakîh (356/947)'in *Muhtasarü Kitâbi'l-Buldân*'ından ve Bekrî (487/1094)'nin *Mu'cemu Me'stâceme min Esmâ'il-Bilâd ve'l-Mevâzi*' isimli eserinden yararlandık. Bekrî, eserinin girişinde mekânların isimlerini hassas biçimde zikretmiştir. Ayrıca onun kabilelerin

yerleşim yerleri özellikle de Kureyş ve Benî Kinâne'nin yurtları hakkında verdiği bilgiler, bu araştırmanın değerini yükseltmiş ve kıymet kazanmasını sağlamıştır. Eserde, dil bilimsel açıklamalara geniş yer verilmesine rağmen sade bir üslup takip edilmiş, keskin ifadeler kullanılmış ve kelimelerin zaptına gayret edilmiştir. Müellif, eserinde aktardığı pek çok bilgide Hemdânî'nin *Sıfatu Cezîrati'l-Arab*'ına dayanmıştır. Yâkut el-Hamevî (626/1299)'nin *Mu'cemu'l-Buldân*'ı ise Coğrafya kitaplarında zirvedir. Hamevî'nin bu çalışması, sahasındaki en hacimli, en fazla maddeye sahip ve zabt bakımından en güzel eserdir. Ancak dil bilimsel açıklamalara Bekrî kadar yer vermemiştir. Öte yandan alfabetik olarak düzenlediği bu eserinde sadece coğrafi bilgiler vermekle yetinmeyerek çeşitli malumatlar da aktarmıştır.

Araştırmamız esnasında karşılaştığımız pek çok kelimenin ve terimin anlamını açıklayan sözlükler, burada işaret etmemiz gereken kaynaklar arasındadır. Çalışmanın netlik kazanmasını sağlayan bu eserlerin başında İbn Manzûr (711/1311)'un *Lisânu'l-Arab*'ı gelmektedir. Ayrıca Zebîdî (379/989)'nin *Tâcu'l-Arûs fi Cevâhiri'l-Kâmus*'u da kelime sayısının ve zikrettiği rivâyetlerin çokluğu, bilgilerin çeşitliliği, sözcükleri farklı açılardan ele alması ve çoğu zaman Arap şiirlerini delil getirmesinden dolayı benzersiz addedilmiştir.

Genel Tarih kitapları, olayları ve rivâyetleri serdederken satır aralarında farklı konulara dair bilgiler nakletmeleri nedeniyle araştırmamızın asıl kaynaklarındandır. Taberî (310/922)'nin *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*'u bu eserlerin öncüsüdür. Müellif, eserin birinci cildinde yaratılıştan Hz. Peygamber'in nübüvvetine kadarki dönemi ele almıştır. Bu dönemi anlatırken de kronolojiyi esas almayarak konularına göre tasnif etmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in nübüvvetinden sonra ise kronolojiyi takip ederek olayları yıl yıl zikretmiştir. Cahiliye dönemi hakkındaki bilgileri Ubeyd b. Şerriyye, Muhammed b. Ka'b, Vehb b. Münebih, İbnu'l-Kelbî ve İbn İshâk'a dayanmaktadır. Eser rivâyetlerin

çokluğuyla ön plana çıkmasına rağmen müellif onları tenkit etmemiş ve bizzat kendisi “Bu kitabımıza bakan bilsin ki, burada yer verdiğim her nakil, kaynağım tarafından bana ulaştırılan olaylar ve bana rivâyet edilen haberlerdir. Okuyucu, bu kitabımda bulunan bir haberi hiçbir doğru yönü olmaması gerekçesiyle reddetmesi halinde bilsin ki, bu durum o haberi nakledenlerden ötürüdür” ifadeleriyle buna işaret etmiştir. Ayrıca o, isnadları zikretmeye önem vermesine rağmen kullandığı eserlerin isimlerini belirtmemiştir.

Mesûdî (346/957)’nin *Murûcu’z-Zeheb ve Meâdinu’l-Cevher*’i ve Ya’kûbî (292/905)’nin mükemmel eseri *Târibu’l-Ya’kûbî* istifade ettiğimiz Genel Tarih kitapları arasında yer almaktadır. Ya’kûbî, Vâkîdî’den, İbn İshâk’tan ve İbnu’l-Kelbî’nin *en-Nesebu’l-Kebîr* isimli kitabından istifade ettiği gibi yabancı kaynaklara da başvurmuştur. Ayrıca eserinin girişinde kullandığı tüm kitapları zikretmiştir. Olayları seçme ve tarihî olayları izah etme kabiliyeti-ne sahip olan Ya’kûbî, hâdiseleri kronolojiyi esas alarak aktarmış ancak isnadlara yer vermemiştir. Ayrıca rivâyetler arasında tercihte bulunmuş ve Arap-İslâm dönemini yazarken bu rivâyetler hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir.

İbnu’l-Esîr (630/1232)’in *el-Kâmil fi’t-Târib*’i Genel Tarih kitapları arasında gerek plan gerekse düzen bakımından mükemmel eserlerden biridir. İbnu’l-Esîr burada kronoloji esas olarak olayları kapsamlı bir şekilde yıl yıl anlatmış, ayrıca onların tahline, tenkidine yer vermiş ve sahih kabul ettiği rivâyetlere işaret etmiştir. Taberî’nin kitabı, onun İslâmiyet öncesi dönem hakkındaki bilgilerinin esas kaynağını oluşturmaktadır.

İbn Kesîr (774/1372)’in kıymetli bilgileri ihtiva eden kapsamlı eseri *el-Bidâye ve’n-Nihâye*’si; Diyârbekrî (990/1582)’nin çok sayıda rivâyete yer vermesi ve isnadları zikretmesiyle öne çıkan *Târibu’l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis*’i; yine Dîneverî (282/895)’nin şümüllü olan ancak rivâyetleri tercihte titiz davranmadığı ve yararlandığı kaynakları belirtmediği *el-Abbâru’t-Tıvâl* isimli eseri çalışmamızda başvurduğumuz tarih kitaplarından bazılarıdır.

Kültür-Edebiyat kitapları her türlü bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu münbit bir kaynaktır. *el-Muhabber* ve *el-Munammak fî Abbâri Kureyş* isimli eserler bu alana ait kitapların başında yer almakta olup nesep âlimi ve tarihçi İbn Habîb (245/859) tarafından kaleme alınmıştır. Her ne kadar zikredilen iki kitap birbirine çok benziyor olsa da *el-Munammak* konu bakımından *el-Muhabber*'den daha geniş ve daha dolgun bir içeriğe sahiptir. Bunların akabinde İbn Kuteybe (276/889)'nin özellikle Kureyş'in soyu, icra ettiği meslekler ve sahip olduğu yetenekler hakkında kıymetli ve kapsamlı bilgileri ihtiva eden *el-Meârif* isimli eseri gelmektedir. O, eserinde İbn İshâk, Vâkıdî ve İbnu'l-Kelbî'den nakilde bulunmuştur. Aynı şekilde İbn Abdirabbih (328/939)'in *el-Ikdu'l-Ferîd*'i Kureyş'in nesebi, boyları, hilfleri, savaşları ve Mekke'nin idarî görevleri hakkında faydalı bilgiler sunmuştur. Eserini bâb ve fasıllara ayırmakla birlikte alfabetik olarak tasnif etmiştir. Ebu'l-Ferec el-Esfehânî (356/967)'nin birçok bölümünü Zübeyr b. Bekkâr'dan iktibas ettiği, eşsiz bilgiler sunan kapsamlı eseri *el-Ağâni*'nisinde bilgiler kitabın telif gayesi olan fonetik içerisinde yer almaktadır.

Tefsir kitapları, araştırmamız esnasında müracaat ettiğimiz bir diğer kaynak türüdür. Her ne kadar konumuzla ilintili ayetlerin tefsirine odaklanarak belirli yerleri incelemiş olsak da, bu ayetlerin tefsirleri dahi İslâmiyet öncesi döneme dair özellikle de ribâ, alışveriş, evlilik ve boşanma konularında önemli bilgiler içermektedir. Bu kaynaklar arasında Taberî (310/911)'nin, Hâzin (741/1341)'in, İbn Kesîr (774/1372)'in ve Suyûtî (911/1505)'nin tefsirleri yer almaktadır.

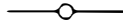
Faydalandığımız eserlerin sonuncusu modern çalışmalar olup, onlar klasik kaynaklardaki bilgilere ulaşmamızda rehber ve yönlendirici olarak büyük katkı sağlamışlardır. Bu çalışmaların başında Dr. Cevâd Ali (1987)'nin *el-Mufasssal fî Târîbi'l-Arab kable'l-İslâm* isimli ansiklopedik eseri gelmektedir. Burada belirttiğimiz çalışmalar, yararlandıklarımızın bazıları olup, tamamını

zikretme imkânımız bulunmamaktadır. Bu sebeple sadece araştırmamıza önemli katkı sağlayan ve ön plana çıkan çalışmalara işaret ettik.

Tevfîk Allah'tandır.
Dr. Hudayr Abbâs el-Cümeylî
7 Nisan 2001

— BİRİNCİ BÖLÜM —

MEKKE'NİN KURULUŞU, ETNİK YAPISI
VE KUREYŞ'İN HÂKİMİYETİ

A. Mekke'nin Konumu ve Toplum Hayatına Etkisi

Tarihî rivâyetler Mekke şehrinin uzun bir geçmişe sahip olduğuna işaret etmektedir. İbn Abbâs'dan gelen bir rivâyete göre Hz. Âdem, Mekke Vadisi'ne inmiş ve Beytü'l-Haram'ı inşâ etmiştir. Allah'ın kötülüğü yok etmek ve cezalandırmak için gönderdiği Tufan'a kadar ayakta duran Ka'be'nin temellerini atan, burada namaz kılan ve tavaf eden ilk kişi Hz. Âdem'dir.¹ Ancak bu tufanla birlikte Ka'be'nin yeri kaybolmuştur.² Ka'be, sel sularının ulaşamadığı yüksek kıvıll bir tepedeydi. İnsanlar Ka'be'nin burada olduğunu biliyor fakat yerini tam olarak tespit edemiyorlardı. Mazlum ve yardıma muhtaçlar buraya sığınıyor, insanlar Ka'be'nin bulunduğı yerde hac vazifelerini ifa ediyorlardı. Allah, Hz. Âdem'i yeryüzüne indirdiğinden beri burası, hürmet ve saygı gösterilen kutsal bir bölgeydi.³ Amâlîka⁴ ve daha sonra Cürhüm kabileleri Mekke Vadisi'nin dışında ve çevresinde yaşıyorlardı.⁵

1 Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed (223/842) *Abbâru Mekke ve mâ Cae fibâ mine'l-Âsâr*, thk: Rüşti Sâlih Mulhis, Beyrut 1979, I, 37; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Hâşimî el-Basrî (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, Dâru's-Sâdir, Beyrut 1957, I, 38; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Târibu'l-Umem ve'l-Mülûk*, I-X, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl, Kahire 1960, I, 124; Hanefî, Kutbuddin Muhammed b. Muhammed (988/1580) *el-İ'lâm bi'lâmi Beytillâbi'l-Haram*, tlk: Muhammed Tâhir el-Kurdi, Mekke 1370, 37.

2 Ezrakî, 37.

3 Ezrakî, 53.

4 Taberî, *Târib*, I, 254; Hanefî, *el-İ'lâm*, 48.

5 Taberî, *Târib*, I, 285. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bir rivâyete göre Ali b. Ebî Tâlib, “Allah, İbrahim’e Ka’be’yi inşâ etmesini ve insanlara hacı duyurmasını emrettiğinde, o, eşi Hacer ve oğlu İsmail’le birlikte Şam’dan ayrılarak Mekke Vadisi’ne geldi. Sonra İsmail’le beraber Ka’be’yi inşâ ettiler” demiştir.⁶ Bundan dolayı Allah, “*Hani biz İbrahim’e, Ka’be’nin yerini göstermiştik*” buyurmuştur.⁷ Hz. İbrahim, Ka’be’nin inşâsını tamamladığı zaman, Allah ona insanlara hacı duyurmasını emretti: “*İnsanlar arasında hacı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.*”⁸ İbrahim’in çağrısıyla insanlar hac vazifesini yerine getirmek için telbiyelerle Mekke Vadisi’ne akın akın gelmeye başladılar.⁹ Böylece Mekke, mukaddes olarak anılmaya ve dinî bir merkez olmaya başladı. Nitekim Batlamyus “Macoraba”¹⁰ ismini sadece Mekke için kullanmıştır. Bu isim, kutsallığa işaret etmekte olup muhtemelen Mekârib dönemine uzanan Yemen etkisiyle ortaya çıkmıştır.¹¹ Zira Ka’be’nin kutsallığını kabul eden, hac vazifesini yerine getirme çağrısına ve Mekke’yi ziyarette ilk icâbet edenler Yemen halkıydı.¹² Bunun Mekke ve Yemen toplumlarının arasındaki münasebetlerin bir neticesi olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân’ın “*ekin bitmeyen vadi*”¹³ olarak nitelediği Mekke’nin konumu, bölge halkının çalışma sahasının kısıtlanmasına neden olmuştur. Ancak Mekke’nin Şam ve Yemen arasındaki batı ticaret yolunun ortasında yer alması, şehir sakinlerinin ticarete yönelmesini sağlamış, özellikle de onların bu dönemde ticarete hâkim olan Yemen toplumuyla ilişkiler kurmasına yardımcı olmuştur.

6 Taberî, *Târib*, I, 253; Hanefî, *el-İlâm*, 35.

7 22/Hac 26.

8 22/Hac 27.

9 Ezrakî, 67; Taberî, *Târib*, I, 260.

10 Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târibi’l-Arab kable’l-İslâm*, I-X, III. bsk., Beyrut 1980, IV, 9; Şerif, Ahmed İbrahim, *Mekke ve’l-Medîne fî’l-Câbiliyye ve Abdîr-Resûl*, Dâru’l-Fikr, II. bsk., Kahire 1965, 95; Şarkâvî, Mahmud, *Mekketü’l-Mükerrreme*, Dâru’l-İslâm, Kahire 1972, 14.

11 Bâfikiyyeh, Muhammed Abdulkâdir, *Târibu’l-Yemeni’l-Kadim*, Beyrut 1973, 215.

12 Ezrakî, 71.

13 14/İbrahim 37.

Batı ticaret yolu üzerinde ticarî duraklar ile mola yerleri inşâ eden Yemenli tâcirlerin nüfûzları Kuzey Hicâz'a kadar ulaşmıştı. Bu ticarî duraklardan biri de Mekke'ydi.¹⁴ Yemen ticaret kervanları Şam'a gitmeden önce¹⁵ burada çadırlarını kurar, bir süre dinlenirlerdi.¹⁶ Dolayısıyla Mekke'nin, eski Yemen devletlerinin oluşturduğu ticarî duraklarla bağlantısı vardı.

Mekke, ticaret yollarının kesiştiği, aynı zamanda Arap kabilelerin hac için yöneldikleri merkezî bir nokta olmuştu. Tabiat şartlarından dolayı Mekke halkının geçim kaynakları çevre bölgelerden gelen emtiaya dayanmaktaydı. Bundan dolayı ilk asırlardan itibaren hac ve ticaret, su ve ziraattan yoksun Mekke sakinlerinin hayatlarını sürdürmelerini sağladı.¹⁷ Onlar, Necdli ortaklarından meyve, sebze,¹⁸ elbise ve kıyafetler¹⁹ satın alıyorlardı.²⁰ Mekkelilerin Tihâmeli ortakları ise, Necdlilerden farklı

14 Harbî, Yemen ve Mekke arasında iki yol olduğunu, ilkinin az kullanılan deniz yolu, diğerinin ise sahil boyunca devam ederek Serin, Leys, Yelamlam ve Mekke'den geçen kara yolu olduğunu söylemiştir. Bkz., Harbî, Ebû İshâk İbrahim b. İshâk b. İbrahim b. Beşir (285/899), *el-Menâsik ve Emâkinu Turuki'l-Hac ve Medîlimi'l-Cezire*, thk: Hamed el-Câsir, Riyâd 1969, 645. Harbî, Mekke ve Hadramevt arasında Necrân, Teslit, Ma'rib ve Şebve şeklinde devam eden üçüncü bir yol da zikretmiştir. Bkz., Harbî, 647. Ya'kûbî ise sadece sahil boyunca uzanan Yemen yoluna işaret etmiştir. Bkz., Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi'l-Ya'kub b. Cafer b. Vehb b. Vâdih (292/905), *el-Buldân*, Necef 1957 (Matbaatu Leiden 1889), 76. Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh (626/1299), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1957, V, 187; Cevâd Ali, IV, 12; Ali, Sâlih Ahmed, *Mubâdarât fi Târibi'l-Arab kable'l-İslâm*, Musul 1981, 19.

15 Taberî, *Târib*, I, 265.

16 Hitti, Philip-Arkadaşları, *Târibu'l-Arab Mutavvel*, Dâru'l-Keşşâf, IV. bsk., Kahire 1965, 145; Nâfi', Muhammed Mebrûk, *Târibu'l-Arap Asru mâ kable'l-İslâm*, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1975, 123.

17 İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım en-Nasibî (V/X yy.), *Sûretü'l-Arz*, Menşûrâtü Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1963, 37; Hamevî, V, 187.

18 İstahri, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed (IV/X), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, thk: Muhammed Câbir Abdil'âl, Kahire 1961, 24.

19 Hamidullah, Muhammed el-Haydarâbâdî, *Mecmuâtü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Abdî'n-Nebevi ve'l-Hilâfetir-Râşide*, Kahire 1956, III.

20 İbn Hurdâzbih, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih (300/912-13), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Mektebetü'l-Müsennâ Bağdat tz. (Beril Nüşhası Ofset Baskı, Leiden 1889), 133; Ensârî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Şeyhu'l-Rabve (727/1327), *Nubbetü'd-Debr fi Acâibi'l-Ber ve'l-Babr*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1923, 215.

olarak Mekke'ye yetiştirdikleri ürünlerin yanında özellikle de Mekkelilerin ticaretini yaptığı Dinkân ve Beyş'den çıkardıkları madeni²¹ getiriyorlardı. Ayrıca Mekkeliler, Yemâmelilerden *bey-dâû'l-yemâme* isimli buğday ve hurma,²² Yesrib'ten de sayhânî hurması ve libân ağacı özü alıyorlardı.²³

Mekke'nin konumu ve tabiatı, şehir sakinlerinin sadece iktisadî hayatını etkilemekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda şehirdeki yerleşim hareketlerine ve nüfus durağanlığına da etki etmiştir. Su kaynaklarının azlığı,²⁴ yağmurun nadiren yağması, toprağın ziraata elverişsizliği —çünkü Mekke'nin hiçbir yerinde meyveli ağaç yoktur—²⁵ sıcak ve kuru hava, Mekke'de nüfusun yoğunlaşmasının önünde engel olmuştur. Zira bu sebepler, yabancıların burada ikâmet etmesine izin vermiyordu. Hakeza Mekke'ye yerleşmek isteyen bir kabilenin, buradakilere saldırıp onları topraklarından sürmekten başka bir seçeneği yoktu. Tarihî rivâyetler de, kavimlerin Mekke'ye peş peşe yerleşiklerine Huzâa'nın Cürhüm kabilesini, Kureyş'in de Huzâa kabilesini Mekke'den sürgün ettiğine işaret etmektedir.²⁶ Diğer bir ifadeyle Mekke'nin coğrafyası ve doğası şehrin az nüfusa sahip olması neticesini veriyordu.²⁷ Çünkü toprak, sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Öte taraftan Kureyş'in Mekke'ye hâkim olduktan sonra ticaretteki maharetleriyle şehrin ticarî konumunu canlandırmayı başarmaları ve Arapları hac vazifelerini yerine getirmeye ikna etmeleri sonucunda Mekke

21 Hemdânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Ya'kub (360/971), *Sıfatu Cezirati'l-Arab*, thk: Muhammed b. Abdillâh Buleyhid, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1953, 120 vd.

22 İbnu'l-Fakih, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, (X/XII), *Mubtasaru Kitâbi'l-Buldân*, Leiden 1302, 29.

23 Hamevî, V, 187; Kazvinî, Ebû Abdillâh Zekerîya b. Muhammed b. Mahmud (682/1283), *Âsârü'l-Bilâd ve Abbârü'l-İyâd*, Berlin 1849, 71.

24 Hamevî, I, 187.

25 İbn Havkal, 37; Kazvinî, 74.

26 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer el-Kureşî el-Dımeşkî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nibâye*, I-XIV, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1388, II, 185.

27 Abdulrezzâk, Yusuf, *Meâlimu Dâri'l-Hicre*, Mektebetü'l-Fakih, Kahire tz., 4.

çevresinde hac aylarında pek çok panayırın kurulduğunu görüyoruz.²⁸ Bu da Mekke’nin dolayısıyla sakinlerinin iktisadî açıdan kalkınmasını sağlayan birçok tüccarın şehre gelmesine neden olmuştur.

B. Mekke’nin Kuruluşu ve Etnik Yapısı

Mekke şehrinin kuruluşuyla ilgili belirsizlik, Arap tarihçilere ve ahbârîlere göre bilgi noksanlığı nedeniyle İslâm’ın ortaya çıktığı döneme kadar uzanmaktadır. Zira Arapların konuya dair naklettikleri her şey İslâmiyet’in hemen öncesini kapsamaktadır. Onlar, şehrin kuruluşuyla ilgili rivâyetlerde ise Kur’ân’daki ilgili ayetleri ve Tevrat’ta yer alan bazı pasajları esas almışlardır. Diğer taraftan asıl amaçları tarihî rivâyetleri özellikle de Mekke şehrinin kuruluşunda etken olan Ka’be’nin inşâsıyla ilgili olanları İslâm’ı merkeze alarak nakletmek olmuştur.²⁹

Ka’be’nin inşâsıyla ilgili çok sayıda rivâyet nakledilmiştir.³⁰ Bu rivâyetlerin özünü, Allah’ın Beytü’l-Ma’mûr’u, yeri ve göğü yaratmadan önce yaratması ve Allah’ın seçtiği yere Hz. Âdem’in Ka’be’yi inşâ etmesi oluşturmaktadır. Bu rivâyetlerden Ka’be’nin varlığının eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Mekke şehrinin uzak geçmişle ilgili mevcut bilgilerimiz, Miladi II. asırda yaşamış İskenderiyeli Yunan bilgin Batlamyus’un *Coğrafya* kitabından yararlanan Yunan ve Roma kaynaklarına dayanmaktadır. Batlamyus, kitabında Mekke şehrinin ismini “Macoraba” (ماکورابا)³¹ olarak kaybetmiştir. Çoğu araştırmacı, Macoraba ile Mekke’nin kastedildiği ve bu ismin şehrin bulunduğu yer için kullanıldığı kanaatindedir.

28 Mekke çevresinde Ukâz, Mecenne ve Zu’l-Mecâz gibi pek çok panayır kuruluyordu.

29 Nâfi’, 122.

30 Rivâyetler için bkz., Ezraki, 9 vd.; Taberî, *Târib*, I, 251 vd.; Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan (990/1582), *Târibu’l-Hamis fi Abvâli Enfesi Nefis*, I-II, Beyrut tz., I, 88.

31 Cevâd Ali, IV, 9; Şerif, 95; Şarkâvî, 14.

“Macoraba” (ماكرابا), “Makraba” (مكرابه) kelimesine benzemektedir. Makraba’nın aslı Yemen Arapçası olup “kutsal” anlamına gelir ve Yemen meliklerinin dinî ve dünyevî otoriteyi bir araya topladığı döneme işaret eder.³² Güney Arap kabilelerinin Mekke’ye yerleşmelerinden sonra Makraba kelimesinde bir takım değişiklikler ve bozulmalar meydana gelmiştir. Ayrıca Yemen’de din adamları ve kâhinler için kullanılan bu sözcük, ev anlamındaki “Mak” ve “Rab” kelimelerinden oluşmakta ve “Rabb’in Evi” anlamına gelmektedir.³³ Kelimenin mabet veya Allah’a yakınlaştıran karşılığındaki “Mukarrib” anlamına geldiği de söylenmiştir. Zamanla bu kelime, Mekke için özel isim olarak kullanılmıştır.³⁴

Kur’ân’da Mekke’nin ismi, “Bekke”³⁵ olarak geçmektedir. Güney Araplarının diline uygun olarak kelimedeki mim/م harfi be/ب’ye dönüşmüştür. Ayrıca onlara göre kelimenin hem “Mekke” hem de “Bekke” olduğu da söylenmiştir.³⁶

Öte yandan “Mekke” ve “Bekke” ile ilgili çok sayıda rivâyet mevcuttur. Bekke’nin Mekke’de insanların bir araya geldikleri vadinin,³⁷ Ka’be’nin bulunduğu yerin veya Ka’be’nin³⁸ ismi olduğu, hatta onunla bizzat Ka’be’nin kastedildiği; Mekke’nin ise şehrin ismi, onun bulunduğu yer ya da Zû Tuvâ Vadisi’nin içi olduğu söylenmiştir.³⁹ Aynı şekilde Mekke’yle harem bölgesinin tamamı, Bekke’yle ise iki dağ arasının kastedildiği de zikredilmiştir.⁴⁰

Çağdaş araştırmacılara göre ise Bekke vadinin ismi, Mekke ise başka lehçeye ait bir sözcük olup, Doğu Arâmice lehçesindeki

32 Bâfikiyyeh, 215.

33 Hitti, I, 144; Şarkâvi, 14.

34 Cevâd Ali, IV, 10.

35 3/Âl-i İmrân 96.

36 Şarkâvi, 14.

37 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (213/828), *es-Siretu’n-Nebeviyye*, I-IV, thk: Abdulraûf Saîd, Beyrut 1975, I, 105.

38 Hamevi, V, 181.

39 Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi T’vili’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1980, IV, 8.

40 İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mukrim b. Ali b. Ahmed el-Ensâri (711/1311), *Lisânu’l-Arabî’l-Mubîd*, I-IV, haz: Yusuf Hayyâd, Beyrut t.z., III, 515.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

“Ba'l Vadisi” anlamındaki “Ba'lebek” gibidir. Bundan dolayı Macoraba isminin “büyük vadi” ya da “Rabb'in vadisi” anlamındaki “Bekke” olması mümkündür.⁴¹ Mekke kelimesinin aslının Asurca veya Babilce olup “ev” anlamına geldiği ve Ka'be'nin eski Irak halkı tarafından bu şekilde isimlendirildiği de söylenmiştir.⁴² Arap müfessirlerin ve ahbârîlerin rivâyetlerinde ve Kur'an'da Mekke'nin çok sayıda ismi geçmektedir.⁴³

Mekke'nin tarihi büyük oranda Hz. İbrahim tarafından Ka'be'nin inşâsıyla başlar. Nitekim Kur'an, “*Hani İbrahim, evin temellerini yükseltiyordu...*”⁴⁴ ayetiyle buna işaret etmiştir. Dolayısıyla şehrin kurulmasında ilk adımı atan odur.⁴⁵ Hz. İbrahim'in ismi Babil levhalarında “Halilullah” anlamına gelen “دمقى ايلشو” olarak geçmektedir. Arap-İslâm kaynaklarında ise “Halilullah”, Hz. İbrahim'e verilmiş bir lakaptır. O, Milattan önce yirminci asırda yaşamıştır.⁴⁶ İşte bu, Mekke'de yerleşimin başladığı ve Araplar nezdinde Ka'be'nin hac ve ibadet için dinî bir merkez olarak ortaya çıktığı zamana denk düşmektedir.

Mekke Vadisi'ne ilk yerleşenler, Hz. İbrahim'in burada kimse yaşamazken getirdiği eşi Hacer ve oğlu İsmail'dir.⁴⁷ Kur'an,

41 Şarkâvî, 14.

42 Zeydân, Corci, *Arab kabl'e'l-İslâm*, Matbaatü'l-Hilâl, III. bsk., Mısır 1939, I, 230.

43 Kur'an'da Mekke isimleri için bkz., 2/Bakara 125-6, 127, 149-150; 3/Âli İmrân 96; 5/Mâide 2; 6/En'am 35; 7/A'râf 58; 9/Tevbe 19; 14/İbrâhîm 35; 17/İsrâ 1; 22/Hac 26, 38; 27/Neml 91; 28/Kasas 57, 85; 29/Ankebût 67; 42/Şûrâ 7; 48/Fetih 24-25; 52/Tûr 4; 95/Tin 3. Kitaplarda geçen diğer isimler için bkz., Hamevî, V, 182; Fâsî, Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Huseynî, el-Mizzi (832/1429), *Şifâü'l-Ğarâm bi-Abbârî'l-Beledi'l-Harâm*, Mekke 1956, I, 47 vd.; İbn Zahîre, Cemâlüddin Muhammed Cârullah el-Kureşî el-Mahzûmî (960), *el-Câmiu'l-Latif fi Fadli Mekke ve Eblibe ve'l-Beyti'l-Şerîf*, I-III, Mekke 1972, 56 vd.; Hanefî, 25.

44 2/Bakara 127.

45 Mellâh, Hâşim Yahya, “Devletü'l-Medîne beyne Atina ve Mekke”, *Mecelletü Âdâbî'l-Râfidîn*, XXXX, Musul 1974, 66.

46 Nâfi', 123. Mellâh, Hz. İbrahim'in M.Ö. 2300 civarlarında yaşadığını kaydeder. Debbâğ ise Hz. İbrahim'in Ka'be'yi inşâsını M.Ö. 1794 senesinde tamamladığını söylemektedir. Bkz., Debbâğ, Mustafa Murâd, *el-Cezîratü'l-Arabiyye Mevînu'l-Arab ve Mebdu'l-İslâm*, Dârü'l-Talîa, Beyrut 1963; Halîlî, Cafer-Arkadaşları, *Mevsûatü'l-Atabâtî'l-Mukaddese-Mekketü'l-Mukarreme-*, Bağdat 1967, 214.

47 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 403.

“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kilmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir...”⁴⁸ ayetiyle bu duruma işaret etmiştir. Hz. İbrahim, Rabbine onların yanına inecek bir grup insan gönderme lütfunda bulunması için dua etti. Hacer de yerleşmek için bir çadır kurdu.⁴⁹ İşte bu, Mekke Vadisi’ndeki ilk yapı ve meskendir. Zikrettiğimiz ayette, Hz. İbrahim öncesinde Ka’be’nin mevcut olduğuna apaçık işaret vardır. Fakat o, zamanla yok olmuş, geriye sadece Kur’ân’ın işaret ettiği temelleri kalmıştı: “*Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin temellerini yükseltiyordu.*”⁵⁰ Yine Hz. Âdem’in yeryüzüne indikten sonra Ka’be’de hac görevini edâ ettiğine dair İbn Abbâs, İbn Ömer, Katâde ve başkalarından gelen rivâyetler⁵¹ Ka’be’nin Hz. İbrahim öncesinde var olduğunu göstermektedir. Bazı rivâyetlerde Hz. İbrahim’in Nuh Tufanı’ndan sonra Ka’be’yi tekrar inşâ ettiği kaydedilmiştir.⁵²

Hacer ve oğlu, Mekke Vadisi’nde İsmail’in ayağının altından çıkan suyun yanına yerleştiler. Hacer, etrafını taşlarla kapatarak suyun akmasını önledi.⁵³ Cürhüm kabilesi oradan geçerken, yanlarına yerleşmek için kendisinden izin istediler. Hacer izin verince Cürhümlüler ailelerine haber gönderdi ve vadiye yerleştiler.⁵⁴ İsmail, Cürhümlülerin çocuklarıyla birlikte büyüdü ve sonra bu kabileden bir kızla evlendi.⁵⁵ Ancak İsmail, bu eşini bir süre sonra boşadı ve başka bir evlilik yaptı. Hz. İbrahim, Ka’be’yi inşâ etme

48 14/İbrâhim 37.

49 Ezrakî, 54; Mesûdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu’z-Zeheb ve Meâdinu’l-Cevber*, I-IV, thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, V. bsk., Mısır 1964, II, 46; Hanefî, 40.

50 14/İbrahim 127.

51 Taberî, *Târih*, I, 121 vd.

52 Ezrakî, 52.

53 Mesûdî, II, 46.

54 Taberî, *Târih*, I, 179; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 154.

55 Ezrakî, 87; İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 51; Mesûdî, II, 47; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn (808/1406), *Târibu İbn Haldûn*, I-IX, Müessesetü Cemâli’t-Tibâyye, Beyrut 1979, II, 34; Diyârbekrî, I, 145.

emrini aldığı anda oğlunu ziyaret etti ve birlikte bu görevi yerine getirdiler. Sonra ona hac vazifesini yerine getirmesi ve “İnsanları *hacca çağırması*”⁵⁶ emredildi. Böylece o, tevhid inancının ve hac ibadetinin temelini attı.

Başlangıçta Mekke'nin yönetimini Hz. İsmail ve ondan sonra oğlu Nâbit üstlendi. İsmailoğulları Mekke'de yaşamalarına rağmen Nâbit'ten sonra bu görev, dayıları Cürhümlülerin eline geçti.⁵⁷ Cürhümlüler, Ka'be yönetimini uzun bir süre devam ettirdiler. Ancak zamanla Ka'be'ye hürmet göstermemeye, hediye edilen malları çalmaya, taşkınlıklar çıkarmaya ve Mekke'ye gelen kimselere zulmetmeye başladılar.⁵⁸ Yemenli Ezd kabilesine mensup Huzâalılar, Me'rib Seddi'nin yıkılmasından sonra kuzeye doğru göç ederek Mekke çevresine yerleştiler.⁵⁹ Bu sırada Benî İsmail çoğalmış, çeşitli kabile ve kollara ayrılmıştı.⁶⁰ Benî İsmail soyundan olan Kinâne kabilesi, Cürhümlülerin azgınlıklarına ve zulümlerine engel olmak için Huzâa ile ittifak kurarak Cürhümlülere savaş açtılar ve onları Mekke'den sürgün ettiler.⁶¹ Rebîa b. Hârise b. Amr b. Âmir –ki o Luhay'dır– el-Huzâi'nin⁶² lideri olduğu Huzâa Kabilesi Mekke'nin idaresini ve hicâbe görevini üstlenerek nesilden nesle aktardılar. Huzâalı son Mekke idarecisi Huleyl b. Hubşîye b. Selûl el-Huzâi oldu.⁶³

Mekke, Huzâalıların, özellikle liderleri Amr b. Luhay'ın çabaları sonucunda Arap kabileleri arasında dinî ve ticarî açıdan

56 22/Hac 27.

57 İbn Hişâm, I, 102; Ezrakî, 81; Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Abbâru't-Tıvâl*, thk: Abdulmün'im Âmir, Kahire 1960, 9; Mesûdî, I, 49; İbn Haldûn, II, 331.

58 İbn Hişâm, I, 104; Attâr, Muhyiddin b. eş-Şeyh İbrahim, *Bulûğu'l-Ereb fi Meâsî'l-Arab*, Matbaatü's-Safâ, Lübnan 1319, 141.

59 İbn Hişâm, I, 105; Taberî, *Târib*, I, 187.

60 İbnu'l-Kelbi, Hişâm b. Muhammed es-Sâib (204/819), *el-Esnâm*, thk: Ahmed Zekkî, Dâru'l-Kavmiyye li't-Tabâa ve'n-Neşr, 1924, 6; İbn Hişâm, I, 104; Dineverî, 10.

61 İbn Hişâm, I, 105; Taberî, *Târib*, I, 187; Hanefî, 47.

62 Ezrakî, 95.

63 İbn Hişâm, I, 180; Ezrakî, 101.

önemli bir merkeze dönüştü.⁶⁴ Amr, kavmi içerisinde büyük bir konuma sahipti. Öyle ki, kavmi onun yaptıklarını kanun olarak telakki ederlerdi. Öte yandan o, bu topraklara put getiren kişidir.⁶⁵ Amr'ın hacı ifa eden kabilelerin sayısı artırma gayreti neticesinde Mekke'de bazı gelişmeler yaşandı ve şehirdeki hayat, Cürhüm zamanındaki yozlaşmadan, onların hacılara ve Mekke'ye gelen ticarî kervanlara saldırılarından, zulümlerinden ve taşkınlıklarından sonra tekrar canlandı.⁶⁶

Huzâalı lider Amr b. Luhay, hacılara yemek ikramında bulunmuş ve Yemen kumaşlarından imal edilmiş elbiseler hediye etmişti.⁶⁷ Ayrıca onlar için Mekke çevresindeki münbit kuyulardan sular getirmişti. Bu sayede kavmi ve özellikle de Mekke çevresinde yaşayan kabileler arasında büyük bir mevki elde etti.⁶⁸ Diğer taraftan o, bedevî Kuzey Araplarını putlarını Mekke'ye sokmaya teşvik edince, bedevîler onun bu çağrısına olumlu cevap verdiler.⁶⁹ Böylece Mekke, bedevîlerin ibadetlerini yaptıkları ve bölge halkıyla karşılıklı münasebet ve çıkarlarının yaşandığı bir merkez konumuna geldi. Mekke'yle ilişkileri sonucunda bedevîlerin hayat koşullarında da önemli değişiklikler oldu.⁷⁰

Huzâa, Ka'be'nin yönetimi ve Mekke'nin liderliğini beş asır boyunca devam ettirdi.⁷¹ Ayrıca Mekke'den geçen ticaret kervanlarından da öşür vergisi tahsil etti. İcâzet, ifâza, haram

64 Ezrakî, 100.

65 İbn Hişâm, I, 87; Ezrakî, 100.

66 Ezrakî, 90; İbn Haldûn, II, 332.

67 Ezrakî, 100.

68 İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 185.

69 Şerif, 102.

70 Beyzûn, İbrahim, *el-Hicâz ve'd-Devletü'l-İslâmiyye –Dirâsat fî İşkâliyyeti'l-Alâkati bi's-Suldat'l-Merkeziyye fî'l-Karn'l-Evvel'l-Hicrî-*, Beyrut 1983, 36.

71 Ezrakî, 201. Ezrakî, Huzâalıların üç yüz sene hükmettiğini de zikretmektedir. Bkz., Ezrakî, 103. Mesûdi ise bu dönemin önce altı asırdan fazla sürdüğünü (Bkz., Mesûdi II, 51) söylerken ilerleyen sayfalarda üç yüz sene olduğunu kaydeder. Bkz., Mesûdi II, 58. İbn Kesir ise bazen üç yüz bazen beş yüz sene olarak nakletmiştir. Bkz., İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 187.

aylarda nesî gibi bazı dinî görevleri ise Mudar'a mensup Kinâne kabilesi yürütüyordu.⁷² Bu durum Kusay b. Kilâb'ın Benî İsmail'in hakkını alması ve Mekke'nin liderliğini üstlenmesine kadar sürdü.⁷³

C. Kureyş ve Mekke'ye Hâkimiyeti

Benî İsmail, ilk başta Mekke'de ikâmet etti. Ancak nüfusları artınca vadi onlara dar geldi ve bu durum aralarında savaşa sebep oldu. Savaşın kazanan tarafı diğerlerini Mekke'den çıkardı. Benî İsmail boyları bu yüzden geçim şartlarını dikkate alarak⁷⁴ Tihâme, Hicâz ve Necd bölgelerine göç ettiler.⁷⁵

Mudar b. Nizâr'ın yurdu, el-Gavr'ın aşağısında, el-Bilâd'ın yukarısında es-Seravât'a kadar uzanan bölgeydi.⁷⁶ Daha sonra Mudar boyları arasında tekrar yurt tartışmaları yaşanınca, Müdrike b. İlyâs b. Mudar'ın soyu el-Bilâd'ın hemen yukarısındaki Tihâme'ye göç etti. Böylece Müdrike'nin soyunun yurdu, Arafat, Arafe, Batnı Nu'mân, Rahîl, Kebkeb ve el-Bûbât bölgesi oldu.⁷⁷

Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike'nin soyu, Mekke'nin çevresi ve kuzeyinde ikâmet ettiler. Burada sadece Nadr b. Kinâne'nin soyundan gelen bir topluluk yaşıyordu.⁷⁸

72 İbn Hişâm, I, 110; Mesûdî, II, 57; İbn Haldûn, görevlerin Benî İsmâil'in elindeyken çoğaldığını söylemektedir. Bkz., İbn Haldûn, II, 333.

73 İbn Hişâm, I, 115; Mesûdî, II, 58.

74 İbnu'l-Kelbi, *el-Asnâm*, 6; Ezrakî I, 116.

75 Dîneverî, 10; Ya'kûbî, Ahmed b. Vâdih b. Ya'kub b. Cafer (292/905), *Târibu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sâdir, Beyrut t.z., I, 253.

76 Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz (487/1094), *Mu'cemu Me'sta'ceme min Esmât'l-Bilâd ve'l-Mevâzi'*, I-II, thk: Mustafa es-Sekâ, Beyrut 1945, I, 18.

77 Bekrî, I, 88. Arafat, Mekke'de bir yerdir. Arafe ise Arafat'ın aşağısından harem direklerinin bulunduğu yere kadar olan bölgedir. Batnı Nu'mân, Nu'mân ve Nâim dağları arasındaki Nu'mân Vadisi olup Mekke iki fersah uzaklıktadır. Rahîl, Irak yolu üzerinde Mekke yanında bir yer; Kebkeb, Arafat'ın arkasındaki el-Ahmar isimli dağdır. Bûbât ise Yemen hacılarının takip ettiği Necd yolu üzerindeki bir tepedir.

78 Bekrî, I, 9.

Benî Fihri b. Mâlik'in tamamı ise, Kinâne kabilesinden ayrı olarak Mekke'nin üst tarafına yerleşmişlerdi.⁷⁹ Fihri'nin annesi Cürhüm kabilesinden Cendele bnt. Hâris b. Mudâd⁸⁰ olduğundan dolayı Benî Fihri'nin yurdu Cürhümlülere yakındı.

Fihri'nin torunlarından Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri, Yemenli Ezd kabilesinin Beni'l-Cedere koluna mensup Fâtıma bnt. Sa'd b. Seyl ile evlendi.⁸¹ Kilâb'ın vefatından sonra onun Kusay isimli bir çocuğu doğdu. Kusay'ın annesi, Kudâa kabilesinin Uzre kolundan Rebîa b. Harâm b. Dabbe ile evlendi. Fâtıma, küçük yaştaki oğlu Kusay'ı beraberinde götürürken, büyük oğlu Zühre'yi Mekke'de bıraktı.⁸² Böylece o, Kureyş'le birlikte yaşadı. Asıl adı Zeyd olan Kusay, Mekke'deki ailesinden uzaklaşarak Şam'a gittiği için "uzaklara giden" anlamına gelen Kusay olarak isimlendirildi.⁸³

Kusay, Benî Uzre'nin çocuklarıyla beraber yetişti. Büyüdüğü zaman, Kudâalı bir adamla kavga edip onu yenince birbirlerine düşman oldular. Adam çok öfkelenerek Kusay'ın nesebini ve kavmini küçümsedi. Bunun üzerine Kusay annesinin yanına geldi ve bu konuda sorular sordu. Annesi gerçek nesebini ve kavminin kim olduğunu ona haber verince Kudâa'nın hacılarıyla birlikte Mekke'ye geldi. Sonra kardeşi Zühre'ye kendini tanıttı. Zühre de onu hatırladı.⁸⁴

Kusay, dik başlı, ciddi, azimli, mâhir, soylu, sözü geçen büyük bir lider ve önderdi. Mekke'ye gelişinden kısa bir süre sonra Huzâa lideri Huleyl b. Hubşîye'nin kızı Hubbâ'yla evlenmek

79 Ezrakî, 104; Belâzürî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, I. Cilt, thk: Muhammed Hamidullah, Mısır 1959, I, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 187; İbn Haldûn, II, 334.

80 İbn Hişâm, I, 88; Zübeyrî, 12.

81 İbn Hişâm, I, 96. Ezrakî, ismini Fâtıma bnt. Amr b. Sa'd olarak nakletmiştir. Bkz., Ezrakî, 104. İbn Haldûn ise isminin Fâtıma bnt. Sa'd b. Bâsil b. Has'ame el-Esedî olduğunu zikretmiştir. Bkz., İbn Haldûn, II, 334.

82 Ezrakî, 104; İbn Sa'd, I, 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 205.

83 İbn Sa'd, I, 67; İbn Haldûn, II, 334.

84 İbn Sa'd, I, 67; Ezrakî, 104.

istedi. Mekke'nin yönetimini, hakemliği ve hicâbe görevini yürüten⁸⁵ Huleyl, onun nesebini öğrenince, kızını gönüllü bir şekilde onunla evlendirdi. Kusay'ın yaptığı bu evliliğinin ileriye dönük hedefi vardı. Zira o, Kureyş kabilesi İsmail b. İbrahim'in soyundan geldiği için Ka'be'nin sorumluluğunu ve Mekke'nin yönetimini yürütmeye Huzâa ve Benî Bekr kabilelerinden daha lâayık olduğunu düşünüyordu.⁸⁶

Aynı şekilde o, Kureyş'in en ileri görüşlüsü, en güzel konuşanı, en soylusu ve en dürüst olanıydı.⁸⁷ Zamanla zenginleşen ve evlatları çoğalan Kusay, Mekke toplumunda saygınlık kazanmış, yüksek bir konum elde etmişti. Bunda onun Huzâa liderine akrabalığının yanı sıra bireysel özellikleri ve gücü de etkili olmuştur.

Kusay, kendisi ve kabilesi için meşru bir hak olarak gördüğü –zira her şey onların ellerinden zorla alınmıştı– hedeflerini ve emellerini gerçekleştirmek amacıyla Kureyş ve Kinâne'den yardım istediği zaman⁸⁸ Kureyş ve bazı Kinâne kabileleri⁸⁹ bu isteği kabul ettiler. Fakat o, yine de başka bir kuvvetin desteği olmaksızın Mekke'nin yönetimi ve Ka'be'nin idaresini Huzâa'nın uhdesinden almakta yetersiz kalacağını anlamıştı. Bu yüzden anne bir kardeşi Rizâh b. Rebîa el-Uzre'ye bir mektup yazarak yardım istedi.⁹⁰ Bu istek, Kureyş ile Kudâa (Benî Uzre) arasındaki ilişkiyi ve askerî yardımı ortaya koymaktadır. Uzre kabilesi hac zamanında Rizâh b. Rebîa liderliğindeki üç yüz atıyla⁹¹ Mekke'ye gelerek Kusay'a yardım etti.⁹²

Kusay, Yemen'in Habeşliler tarafından işgal edildiği dönemde yaşamıştır. Her ne kadar işgalin kesin tarihi hususunda farklı

85 İbn Hişâm, I, 109; Ezrakî, 104; İbn Sa'd, I, 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 205-207.

86 İbn Hişâm, I, 109; İbn Sa'd, I, 68.

87 Belâzürî, I, 49.

88 İbn Hişâm, I, 109; Ezrakî, 104; İbn Sa'd, I, 67.

89 İbn Hişâm, I, 109; Ezrakî, 104; İbn Sa'd, I, 67.

90 İbn Hişâm, I, 109; Ezrakî, 104; İbn Sa'd, I, 67.

91 İbn Sa'd, I, 69.

92 İbn Hişâm, I, 109; Ezrakî, 104; İbn Sa'd, I, 67.

rivâyetler nakledilmişse de işgalin miladi dördüncü asrın ikinci yarısının sonlarında olduğunda ittifak edilmektedir. Bazıları bu tarihi 450 senesi olarak kabul etmiştir.⁹³ Dolayısıyla Kusay, Yemen'in Habeşliler tarafından işgal edildiği, bölgede çatışma ve kargaşanın hâkim olduğu bir dönemde Huzâa ile savaşmıştı. Zaten Kusay'ın Yemenli Huzâa ile savaşması ve Mekke'deki hâkimiyetlerini yok etmesi için Yemen'in işgali eşsiz bir fırsattı.

Kusay'ın Kureyş, Kinâne ve Kudâa kabilelerini bir araya getirerek hareket etmesi üzerine Huzâa; Sûfe ve Benî Bekr ile ittifak yaptı. Ardından Huzâa'nın başlattığı büyük bir savaş çıktı ve Kusay bu savaşı kazandı. Buna rağmen taraflar savaşın sonunda Ya'mer b. Avf b. Ka'b b. Leys el-Kinânî'yi hakem olarak kabul ettiler. Ya'mer, Kusay'ın Ka'be'nin sorumluluğu ve Mekke'nin hâkimiyetine Huzâa'dan daha layık olduğuna hükmetti.⁹⁴ Böylece Kusay, Benî Ka'b b. Lüey soyundan gelen kavminin itaat ettiği ilk yönetici oldu.⁹⁵ Onun Mekke hâkimiyetini nasıl aldığına dair başka bir rivâyete⁹⁶ göre Huleyl b. Hubşîye, Kusay'la evli olan kızının çocukları olunca, "Sen Ka'be'ye ve onun yönetimine daha layıksın" diyerek yürüttüğü görevlerin damadı Kusay'a geçmesini vasiyet etti.⁹⁷ Fakat Huzâalılar, Ka'be'nin idaresi ve Mekke'nin yönetimini kendileri dışındaki birinin almasına razı olmayarak Huleyl'in vasiyetine karşı çıktılar ve Kusay'a savaş açtılar. Bir diğer rivâyete göre ise, Huleyl'in oğlu olduğu söylenen⁹⁸ Ebû

93 Cevâd Ali, III, 456.

94 İbn Haldûn, II, 335; Attâr, 149-150.

95 İbn Hişâm, I, 115; Ezrakî, 107.

96 Dîneverî, *el-Abbârât-Tivâlisimli* eserindeki şu rivâyetle yalnız kalmıştır. Kaynağı olmayan bu rivâyete göre; İskender, Yemen'den Tihâme'ye doğru yürüdü. O zaman Mekke'nin sakinleri ve hâkimi Huzâa'ydı. Nadr b. Kinâne, İskender'in yanına girdiği zaman İskender ona, "Huzâa kabilesine ne oluyor da Harem bölgesine inmişler?" dedikten sonra Huzâalıları Mekke'den çıkardı. Burayı Nadr ile Kinâne oğullarına tahsis etti ve onlara hediyeler dağıttı (Dîneverî, 33-34). Bu, Huzâa kabilesini çıkaranın Kusay olduğuna ittifak etmiş olan bütün rivâyetlerle çelişmektedir. Ayrıca İskender'in Nadr ile ilişkisi ne? Niçin Huzâa'yı Mekke'den çıkardı ve orayı Nadr'a tahsis etti?

97 İbn Hişâm, I, 109; Ezrakî, 105; İbn Sa'd, I, 68; İbn Haldûn, II, 334.

98 İbn Sa'd, I, 67; İbn Haldûn, II, 335.

Ğabşân el-Muhterîş –asıl adı Süleyman’dır– b. Amr, babasından sonra Ka’be’nin sorumluluğunu ve hicâbe görevini üstlendi. Daha sonra Kusay bu görevleri bir kırba içki ve deve karşılığında ondan satın aldı. Bu yüzden Araplar, “Ebû Ğabşân’ın alışverişinden daha zararda” (أخسر من صفقة أبي غبشان) derler.⁹⁹ Ebû Ğabşân, Kusay’a Ka’be’nin anahtarlarını satmadığını, rehin olarak verdiğini iddia etse de Huzâa bunu kabul etmemiştir.¹⁰⁰

Son rivâyette bir takım problemlerin olduğu görülmektedir. Zira bu rivâyet Ka’be’nin sorumluluğunun Huleyl’den sonra Ebû Ğabşân’a geçtiğini içermekle birlikte onu bazen Huleyl’in bazen de bir başkasının oğlu olarak zikretmiştir. Aynı şekilde Kusay’ın bu görevi hem satın hem rehin aldığını söylemektedir. Açıkçası Kusay’ın bu görevleri satın alması pek makul ve mantıklı değildir. Onun Huleyl’le olan akrabalığından ve bunun yanı sıra onun güvenini kazanmasından dolayı Mekke’nin idaresini aldığı, fakat Huzâa’nın idareyi kendisinden geri istemesi üzerine Kusay’ın onlara savaş açması daha muhtemeldir.

Kusay’ın, Huzâa ile çetin bir savaştan sonra tahkimi kabul etmesi, benimsediği siyasetin ilk adımıydı. Onun, Kureyş ve Mekke için çizdiği, daha sonra Kureyş’in izleyeceği siyasetin temelinde barış ve müzakere olup mecbur kalmadıkça savaş ve çatışmadan uzak durmak vardı. Ortaya koyduğu bu siyaset, Mekke toplumunda zamanla bir gelenek haline geldi.

Kusay, Kureyş’le akrabalıkları olan bazı Huzâalılar Mekke’den çıkarmadı.¹⁰¹ Ayrıca icâze, ifâza ve nesî görevlerini yine Kinâne’nin idaresinde bıraktı.¹⁰² Kabilelerin dikkatlerini Mekke’ye çekmek, burayla olan bağlarını kuvvetlendirmek ve şehrin ekonomisini güçlendirmek için hac mevsiminde Mekke

99 Mesûdi, II, 58; İbn Haldûn, II, 335.

100 Nâfi’, 138.

101 Ezrakî, 107. Belâzurî, Kusay’ın Huzâalıların tamamını Mekke’de yaşadıkları yerlerde bıraktığını kaydeder. Bkz., Belâzurî, *Ensâb*, I. Cilt, thk: M. Hamidullah, I, 50.

102 İbn Hişâm, I, 511; Attâr, 150.

yolları üzerine sofralar kurdurdu. Ayrıca Müzdelife’de vakfeye durulduğunda Arafat’tan çıkan birisinin görebileceği büyük bir ateş yakılması geleneğini başlattı.¹⁰³ Nitekim İslâmiyet’in doğuşundan sonra da bu uygulamaya devam edildi.¹⁰⁴ Hac günlerindeki sikâye görevini geliştirmeye çaba sarf ederek Ka’be’nin avlusuna derin bir havuz yaptırdı ve içerisini suyla doldurdu. Ayrıca o, hacılara deve sütü ve kuru üzümle karıştırılmış su ikram etti.¹⁰⁵

Kusay, Mekke çevresinde ve Benî Kinâne içerisinde dağınık bir halde yaşayan Kureyş’i mamûr bir şehirde ikâmet eden bir kabileye dönüştürdü. Mekkeliler, ondan önce Ka’be’nin çevresinde yaşamıyor, hatta harem bölgesinde sabahlamıyorlardı. Aksine Mekke dışındaki dağların başında ve vadilerde oturuyorlardı.¹⁰⁶ Fakat Kusay, Kureyşlilere, “Sizlerin Ka’be’nin etrafında harem bölgesinin içinde yaşamınızı arzu ediyorum. Yemin olsun ki, sizler orada oturduğunuz müddetçe Araplar sizinle asla savaştırmaz, sizleri oradan çıkaramazlar. Böylece sonsuza kadar Arapların önderleri olursunuz” dedi.¹⁰⁷ Bu konuşmasında onun siyaseti ve sonraki hedefleri açıkça görülmektedir. O, bir taraftan savaş düşüncesini Kureyş’ten uzaklaştırmak, diğer taraftan Ka’be’nin sorumluluğunu uhdesinde tutmak ve sonra da bütün Arap Yarımadası’na hâkim olmak istiyordu.

Kureyş, Kusay’ın konuşmasına “Sen bizim liderimizsin, görüşlerine katılıyoruz” sözleriyle cevap verdiler.¹⁰⁸ Bunun üzerine Kusay, yerleşim yerlerini belirledi ve Mekke’yi dörde bölerek kabilesini Ka’be’nin çevresine yerleştirdi.¹⁰⁹ Ayrıca o, Ka’be’nin

103 İbn Sa’d, I, 72.

104 Cevâd Ali, IV, 55.

105 İbn Zahîre, 116.

106 Ya’kûbi, *et-Târih*, I, 197; Fâsi, Ebu’t-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Huseyni, el-Mizzî (832/1429), *el-lkdu’s-Semin fi Târibi’l-Beledil’-Emin*, Kahire, 1959, I, 13.

107 Fâsi, 13.

108 Fâsi, 14.

109 İbn Hişâm, I, 115; Attâr, 150.

hizasındaki ilk evi yani Dâru'n-Nedve'nin¹¹⁰ yapımını üstlendi. Artık Kureyşliler göçebe çadırlarını bıraktılar ve sağlam binaları mesken edindiler.

Kinâne, Kusay'ın bu cüretkâr adımı önünde durarak onun Harem'e yerleşmesini engellemeye çalıştı. Bu yüzden Kusay onlara, "Vallahi, buradan çıkmayacağım" dedi.¹¹¹ Açıkçası onun bu faaliyetleri, Kureyş'in Mekke ve Ka'be hâkimiyetini sonsuza kadar üstlenmesi ve bölgeyi sahiplenmesi anlamına gelmektedir. Hatta o, bunun da ötesine geçmiştir. Nitekim Araplar, Harem çevresindeki ağaçları kesmekten korkuyorlardı. Fakat ağaçların ve dallarının çokluğu gibi nedenlerle şehir dar gelmeye başlayınca Kusay, "Sizler bunları evleriniz ve meskenleriniz için ke-siyorsunuz" sözleriyle ağaçların kesilmesini emretti. Ağaçları kesmeye önce kendisinin başlamasıyla Kureyş de onu takip etti.¹¹² Bu girişim, Mekke şehrinin kuruluşunun ve yapılaşmasının ilk adımları olarak addedilmektedir.

Kusay'ın kendi konumunu ve hâkimiyetini yerleştirip sağlamlaştırmak için yapmış olduğu faaliyetlerden biri de Mekkelilerin hayatında özellikle de hac zamanlarında oldukça önemli olan su ihtiyacını karşılamak için kuyular kazması ve yeni su kaynakları bulması oldu. Bir kuyu kazarak onu "el-Acûl" diye isimlendirdi. Bu, Kureyş'in Mekke'de kazdığı ilk kuyudur.¹¹³ Daha sonra er-Redmu'l-A'lâ mevkîinde başka bir kuyu kazdı.¹¹⁴ Vadinin üst tarafında bulunan bu kuyuya daha sonraki yıllarda Cübeyr b. Mut'im sahip oldu.¹¹⁵ Kureyş, Kusay'dan önce su ihtiyacını Lüey b. Gâlib'in Mekke dışında, Mürre b. Ka'b'ın ise Arafe tarafında kazdıkları kuyulardan, havuzlardan ve dağ başlarındaki kaynaklardan karşılıyordu.¹¹⁶

110 İbn Haldûn, II, 335.

111 Fâsî, 14.

112 İbn Sa'd, I, 71.

113 Belâzurî, *Ensâb*, thk: M. Hamidullah, I, 51.

114 Ezrakî, 113.

115 Ezrakî, 215.

116 Belâzurî, *Ensâb*, I, 51.

Güçlü bir lider, ayrıca savaş, yönetim ve siyaset açısından sayısız özelliklere sahip olan Kusay, otoritesi sayesinde Mekke'nin dinî ve dünyevî idaresini uhdesine aldı. Şam bölgesinde geçen ilk gençliğinin onun hayatını etkilediği, görüşlerinin, fikirlerinin pekişmesine ve siyasetinin oluşmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Kusay bu sayede, Arap kabileleriyle siyasî ve ticarî ilişkiler kurmanın, hilfler yapmanın önemini anlamıştı.

Kusay, hâkimiyeti altında topladığı Kureyş'in birliğini, bütünlüğünü esas kabul etmişti.¹¹⁷ Bu durum Kureyş'in Mekke'de etkili bir nüfûza ve önemli bir konuma sahip olmasını sağladı.¹¹⁸ Böylece Mekke, sadece hac vazifesinin eda edildiği soyutlanmış bir vadiden yapılarıyla mamûr, bir medeniyetin özelliklerini taşıyan, yaşamında düzene, takip edilecek geleneklere ve sağlam bir yönetime sahip siyasî, ticarî ve dinî bir merkeze dönüştü.

D. Mekke Toplumu

İslâm öncesi Mekke toplumunun yapısına dair bir çalışma, birçok zorluk ve aşılmaz sorun barındırmaktadır. Bu durumun sebebi, kaynaklarımızın Mekke toplumunun oluşmasındaki temel noktaları tespit etmemizi sağlayan malzeme ve istatistiklerden yoksun olmasıdır. Ayrıca mevcut rivâyetleri doğrudan kabul etmemizi sağlayan bilgilerin yokluğu da diğer bir sorundur.

Daha önce anlattığımız üzere Amâlik, Cürhüm ve Huzâa kabileleri, Mekke'ye birbirleri ardınca yerleşmiş ve bu durum Kureyş'in yerleşimine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra Mekke toplumunun kâhir ekseriyetini Kureyşliler oluşturuyordu. Ayrıca şehirden daha önce göçen kabilelerle beraber gitmeyerek Kureyş'le hilf yapmış kişiler, köleler ve esirler de onlarla

¹¹⁷ İbn Hişâm, I, 190.

¹¹⁸ Nâfi', 139.

birlikte yaşıyordu. Diğer taraftan Mekke'nin sahip olduğu dinî ve ticarî konumu, Kureyş'ten olmayan ancak dinî, ticarî veya her iki sebeple buraya gelen kimseleri de şehirde barındırmaya zorluyordu.

Kureyş, Kusay döneminde Kureyşu'l-Bitâh ve Kureyşu'z-Zevâhir olarak iki kısımdı. Kureyşu'l-Bitâh, Mekke Vadisi'ne yerleşen Kusay'ın çocukları, onun amcaoğulları Benî Zühre, Benî Teym b. Mürre, Benî Mahzûm b. Yakaza, Benî Sehm, Benî Cumah, Benî Adiy, ayrıca Âmir b. Lüey kabilesinden Benî Hısl b. Âmir ve Hâris b. Fihr kabilesinden Benî Hilâl b. Uheyb b. Dabbe'dir.¹¹⁹ Bu boylar, Mekke Vadisi'nde evler inşa ederek buraya yerleştiler ve böylece yerleşik hayata geçtiler. İşte asıl Kureyş, Mekke Vadisi'ne yerleşen bu boylardır.¹²⁰

Kureyşu'z-Zevâhir'e gelince, onlar Kusay ile vadiye girmeyip Mekke'nin dışına ve çevresine yerleşen Benî Muays b. Âmir b. Lüey, Benî Teymi'l-Edvem, Benî Muhârib b. Fihr ve Hâris b. Fihr kabilesinin geride kalanlarıdır.¹²¹ Kureyşu'z-Zevâhir, bedevî yaşam tarzına devam eden Araplar olup, çevrelerinde yaşayan kabilelere baskınlar düzenliyor ve onlarla savaşıyorlardı.¹²²

Kusay'ın Kureyş'i, el-Bitâh ve ez-Zevâhir olarak iki gruba taksim etmesinin mahiyetini ve bunda neyi esas aldığını açıklayan herhangi bir bilgiye ne incelediğimiz eserler içerisinde ne de ahbârîlerin nakillerinde ulaştık. Acaba bu ilk defa kendisinin bir amaç ve hedef doğrultusunda ortaya koyduğu bir şey mi yoksa başka bir yerden mi iktibas etti?¹²³ Kanaatimizce, o hayatının ilk

119 İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî (245/859), *el-Mubabber*, thk: Ilse Lichtenstadter, Beyrut tz., 167-168. Ayrıca bkz., Ek-1: Mekke Haritası –Kureyşu'l-Bitâh'ın Yerleşim Yerleri–

120 Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed (429/1038), *Semeru'l-Kulûb fî'l-Muzâf ve'l-Mensûb*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl, Kahire 1965, 96.

121 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 168; *el-Munammak fî Abbâri Kureyş*, thk: Hurşid Ahmed Fâruk, Haydarâbâd 1964, 84.

122 Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-IV, Mağrib El Yazması (Tıpkıbasım: Dr. Muhammed Câsim el-Hamâdî el-Meşhedânî Kütüphanesi), Varak 343B.

123 Ali, 105.

döneminde Şam'da şehir halkının evlerde ikâmet etmeleri, düzenli hayata sahip olmaları ve medeniyette ilerlediklerine şahit olarak onlardan etkilenmiş, onların yaşam tarzlarının ticaret yapma ve erzak temin etme amacıyla şehirlere gelen bedevîlerin hayatlarından farklı olduğunu anlamıştı. Bu yüzden kendisinin ve soyunun da benzer bir hayata sahip olmasını istedi. Mekke Vadisi'ne inip evler inşâ ederek burada tutundu, yanına da kendisini ve çocuklarının hâkimiyetini destekleyen kişileri yerleştirdi. Böylece Kureyş'in Mekke hâkimiyetini koruyabilecek güçlü bir topluluk oluşturdu. Kusay'la birlikte Mekke Vadisi'ne yerleşenler, kendine en yakın olan kollar yani Ka'b b. Lüey'in soyundan gelenlerdir. Kureyş'e mensup diğer kolları yani Benî Hısl b. Âmir b. Lüey'i ve Benî Dabbe b. Hâris b. Fihri ise el-Bitâh'a dâhil etmedi.¹²⁴

Bu uygulamaların Kusay'ın aklına, kavga ettiği Rafî' el-Kudâî'nin onun soyunu ve nesebini küçümsemesi sebebiyle geldiğini de düşünebiliriz.¹²⁵ Bunlar aklının bir köşesinde kaldı ve Mekke'ye, kavminin arasına döndüğü zaman onları gerçekleştirmek amacıyla şehre egemen olmak için çabaladı. Bu doğrultuda o, kavminin ileri gelenleriyle konuşarak onların desteğini aldı.¹²⁶ Muhtemelen Huzâa'ya karşı yardım edenler, Kusay'ın Mekke Vadisi'ne yerleştirdiği kabilelerdir. ez-Zevâhir'e yerleşenlerin ise Kusay'a açıkça destek olmayanların ya da yerleşik hayata geçerek savaşmayı terk etmek istemeyenlerin olması muhtemeldir. Bu yüzden ez-Zevâhir'e yerleşenler bedevî yaşam tarzına devam ederek çevresindekilerle savaşmaya ve onlara baskınlar düzenlemeye devam ettiler.¹²⁷

Mekke toplumunun salt çoğunluğunu temsil eden Kureyşliler, şerefli bir soya mensubiyetlerini, ayrıca kendilerinin Ka'be'nin sorumluluğunu, Mekke'nin idare ve yönetim işlerini

124 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 168.

125 İbn Sa'd, I, 67; İbn Habîb, *el-Munammak*, 17.

126 İbn Hişâm, I, 109.

127 Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 343B.

ve bölgedeki tüm vazife ve görevleri üstlenmiş olmalarını kullanarak bütün hak ve ayrıcalıklardan faydalandılar.¹²⁸ Öyle ki, onların, yanlarına yerleşen kişilerin elbiselerinden veya hayvanlarından bir kısmını aldıkları “Kureyş Hakkı” olarak isimlendirilen bir ayrıcalıkları vardı. Bu hak, “el-Harîm” şeklinde de isimlendiriliyordu.¹²⁹

Kureyş, şöhret, makam ve mevki açısından da kendi arasında ayrıışmıştı. İçlerinde sayıları az da olsa olağanüstü derecede zenginler vardı. Mekke toplumunun ticarî ve malî gücünü temsil etmeleri ve zengin olmaları nedeniyle bölgedeki temel görevler onların tekelindeydi. Bazı zenginler, insanlara borç para vererek kazanç sağlıyorlar, Kur'ân'ın ifadesiyle faizli¹³⁰ olarak borçlandırıyorlardı. Bunların yanında bir grup daha vardı ki, onlar sahip oldukları veya zenginlerden borç olarak aldıkları paralarla ortak ticaret yapan orta gelirli tüccarlardı.¹³¹ Kureyş içerisindeki son grup ise çok az şeye sahip olan fakirlerdir. Bu durumları onları başkalarının yanında çalışmaya mecbur bırakmıştı.¹³² Hatta bu insanların büyük bir kısmı günlük ihtiyaçlarını dahi karşılayamıyordu.¹³³ Bu nedenle Hâşim, Kureyş fakirlerine yemek dağıtıyordu.¹³⁴

Farklı Arap kabilelerine mensup insanlar, çeşitli gayelerle Mekke'ye gelerek Kureyş'in yanına yerleşti. Onlar içerisinde işlediği cinayet veya herhangi bir suç sebebiyle kutsal Ka'be'ye sığınma, ticaret merkezi olan Mekke'de kazanç elde ederek

128 İbn Abdірabbih, Ebû Ömer Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed (327/939), *el-lkdi'l-Ferid*, I-III, thk: Halil Şerefüddin, Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut tz, II, 73.

129 İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdi (321/933), *el-İştikâk*, thk: Abdusselâm Hârûn, Bağdat 1979, 282.

130 2/Bakara 275, 278; 3/Âli İmrân 13; 4/Nisâ 160; 30/Rûm 39. Faizli borç verenlerden biri Ebû Leheb b. Abdilmuttalib olup, Âs b. Hişâm b. Muğire'ye 4000 dirhem vermiştir. Bkz., Ebu'l-Ferec, Ali b. Huseyn b. Muhammed el-Emevi el-Kureyşî el-Esfehânî (356/967), *el-Ağânî*, I-XXI, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1956, IV 178.

131 Sâlih, Ahmet Abbâs, *el-Yemin ve'l-Yesâr fi'l-İslâm*, Beyrut 1972, 25.

132 Şarkâvi, 45.

133 Diyârbekri, I, 156.

134 İbn Habîb, *el-Munammak*, 103.

geçimini sağlama ve şehirde temel zanaatları yerine getirecek çalışanlara duyulan ihtiyacı karşılama maksadıyla buraya gelenler vardı. Öte yandan bazıları da Kureyşli tüccarların desteğiyle ticarete ortak olmak için şehirde bulunuyor,¹³⁵ bazıları ise ticaret kervanlarında rehber olarak çalışıyorlardı.¹³⁶

Mekke'de daimi olarak ikâmet edecek olan herkesin, buradaki yaşama katılmaları gerekliydi. Bu da ancak onların Kureyşli biriyle ya da kabilenin bir koluyla hilf yapması veya onların himâyesine girmesiyle mümkündü. Hilf veya himâye olmadığı takdirde yabancıların şehirde güven içinde ikâmet etme imkânları yoktu.¹³⁷ Ayrıca Kureyşlilerin, halifleriyle birlikte oturdukları evleri vardı.

Ticaret yolları üzerinde yaşayan Temîm, Esed, Huzâa gibi kabileler, aynı şekilde Taif, Yemen ve Hadramevt bölgelerinde panayırların kurulduğu yerlerin yakınında ikâmet eden kabileler, yarımadaadaki diğer kabilelere göre ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Kureyş'in bu kabilelerin bazılarıyla ticarî münasebetleri vardı. Diğer kabileler ise ticaret kervanlarının, hâkim oldukları bölgelerden selâmetle geçişini sağlayarak gidecekleri panayırlara ulaşmalarına yardımcı oluyorlardı.¹³⁸

Kureyş ile birlikte Arap olmayan başka topluluklar da yaşıyordu. Onlar, Arap Yarımadası'nın dışından Mekke'ye gelmiş olan esirler ve köleler olup¹³⁹ iki gruptu:

1. Zenci Köleler: Mekke zenginlerinin, kendilerine hizmet etmeleri amacıyla satın aldıkları Afrika kökenli kölelerdir. İş ve hizmetlerde günümüzdeki makinelerin vazifesini yerine

135 Derveze, Muhammed İzzet, *Asr'u'n-Nebi ve Bietubu kable'l-Bîset*, Dâru'l-Yakaza, Beyrut 1964, 166.

136 Fırât b. Hayyân el-İclî ve Benî Mâzin'e mensup Utbe b. Gazvân kervan rehberlerindendi. Bkz., Taberî, *Târîh*, II, 493.

137 Şarkâvî, Mahmud, *Mekketü'l-Mükerrreme*, Dâru'l-İslâm, Kahire 1972, 45.

138 Bireysel hilfler için bkz., Ek-2.

139 Bkz., Ek-3.

getirdikleri için Mekke ekonomisinin devamlılığı açısından gerekliydiler.¹⁴⁰ Hind bnt. Abdilmuttalib'in bir günde kölelerinden kırk tanesini, Saîd b. Âs'ın yüz kölesini azat etmesinden¹⁴¹ ve Benî Mahzûm'un kölelerinin fazlalığından Mekke'de çok sayıda kölenin olduğu anlaşılmaktadır. Yine Abdullah b. Ebî Rebîa'nın bütün alanlarda istihdam ettiği Habeşli köleleri vardı. Geniş bir ticaret ağı olan İbn Ebî Rebîa, kervanlarında çalıştırdığı çok sayıda köleye sahipti.¹⁴² Ayrıca bu köleler zor zamanlarda sahiplerini müdafaa ediyorlardı.¹⁴³

2. Beyaz Köleler: Bunlar esir düşmeleri sebebiyle Arap Yarımadası'nın dışından Şam, Irak ya da Mısır'dan Mekke'ye getirilerek köle pazarlarında satılıyorlardı. Bazı tüccarlar ise Avrupalı kölelerin ticaretini yapıyor, onları doğuda satıyordu. İşlerindeki titizlikleri ve üretimdeki başarıları nedeniyle bunlar, zenci kölelere tercih edilirlerdi.¹⁴⁴ Aralarında Mısırlı köleler ve Yunanlı cariyeler de bulunuyordu.¹⁴⁵

Kölelere verilen işlerin başında onların alışveriş yapmaları ve yeteneğin yanında deneyim ve tecrübe sahibi olmayı gerektiren işleri yürütmeleri gelmektedir. Bu işleri ciddi bir şekilde ancak medenî yaşam tarzına sahip şehirli köleler yapabiliyordu.¹⁴⁶

Kölelere bir takım kısıtlamalar da koyulmuştu. Bir köle efendisinin izni olmaksızın evlenme, mülk edinme ve dava açma gibi haklara sahip değildi. Öte yandan efendileri onları azat edebilir, satabilir, hibe edebilir veya cezalandırabilirdi. Fakat Kureyş, bu hakların herhangi birini kullanmakta aşırıya

140 Cevâd Ali, IV, 118.

141 Şerif, 228.

142 Ebu'l-Ferec, I, 55.

143 Cevâd Ali, IV, 119.

144 Cevâd Ali, IV, 119.

145 Lammens, Henri, "Ehâbiş ve't-Tanzimü'l-Askerî fi Mekke Zamanü'l-Hicre", *Mecelletü'l-Meşrik*, Beyrut 1936, 88.

146 Derveze, 158.

gitmezdi.¹⁴⁷ Mekke'deki köleler, diğer bölgelerdeki toprak kölelerinden farklıydı. Örneğin buradaki köleler, Avrupa'dakilerin aksine efendileriyle birlikte yaşıyor, ikinci dereceden vatandaş sayılıyordu. Avrupa'da ise asırlar geçse dahi köle, köle olarak kalıyordu.¹⁴⁸

Mekke'deki bir köle, büyük işler başarması, efendisine önemli fayda sağlayan bir cesaret göstermesi ya da mal karşılığında hürriyetini satın almak üzere efendisiyle anlaşması yani *mükâtebe* yapması durumunda azat olma imkânına sahipti. Mükâtebe ile hürriyetini kazanan köleye *mükâteb* denirdi.¹⁴⁹ *Müdebber* yani efendinin ilâhlara yakınlaşmak arzusuyla ölümünden sonra köle azat etmeyi vasiyet etmesi yoluyla da hürriyetine kavuşabilen köleler de vardı.¹⁵⁰

Zenci ve beyaz köleler, her ne kadar alınan ve satılan ticaret malı olsalar da onlar bazı haklara sahip canlı emtia idiler. Ayrıca onların, esas vatanlarında edindikleri gelenekleri ve meziyetleri vardı ki, bunlardan hemen ve kolayca kurtulmaları mümkün değildi. Bu gelenek ve meziyetlerin bir kısmını Mekke toplumuna taşıdılar. Böylece onların dillerine ait bazı kelimeler ve terimler şehirde kullanılmaya başlanmış ve Kureyş dilinde yaygınlaşmıştır.¹⁵¹

Mekke'deki evlerde, ev işlerini yapan zenci cariyeler bulunmaktaydı. Kureyş'in ileri gelenlerinin birçoğu onlarla birlikte oluyor ve onlardan çocuk ediniyorlardı.¹⁵² Ayrıca Rum, Fars gibi beyaz asıllı birçok cariyeye, gönülleri hoşnut etme ve içki arkadaşlığı için kullanılıyordu.¹⁵³

147 Mellâh, Hâşim Yahya, "Devletü'l-Medîne beyne Atina ve Mekke", *Mecelletü Âdâbı'l-Râfidin*, XXXX, Musul 1974, 66.

148 Mellâh, 69.

149 İbn Hişâm, I, 202; Belâzuri, I, 487.

150 Şerif, 39.

151 Cevâd Ali, IV, 120. Bu kelimeler ve terimler farklı alanlara aittir. Bir kısmı hibr, kâhîn gibi din, diğer kısmı ise Âs/mersin ağacı, bûr/ekilmemiş arazi, katran gibi ziraat ile ilgilidir. Bkz., Cevâd Ali, VIII, 694.

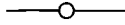
152 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 306 vd.; *el-Munammak*, 503.

153 Şerif, 230.

Habeş, Şam, Mısır, Irak ve Avrupa kökenli pek çok kölenin şehirde olması, genelde Mekke toplumunun özelde Kureyş'in münasebetlerinin boyutunu göstermekte ve Mekkelilerin çeşitli bölgelerle irtibatlarının olduğunu doğrulamaktır. Ayrıca Mekke'nin ekonomisinin büyüdüğünü ve çevre toplumlarla etkileşim yaşadığını ortaya koymaktadır.

— İKİNCİ BÖLÜM —

KUREYŞ İSMİ, NESEBİ VE BATINLARI

A. Kureyş İsmi

Dilciler, Kureyş kelimesinin kökeni, anlamı ve ilk olarak Kureyş diye isimlendirilen kişinin kimliği¹ konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Sözlükte Kureyş kelimesinin aslının ticaret ve kazanç anlamındaki “et-tekarruş” (التقرش)² veya muhtaç insanları tespit ederek onların ihtiyaçlarını karşılama³ manasındaki “takrîş” (تقریش) olduğu söylenmiştir.⁴ Ayrıca onun toplanma, bir araya gelme manasındaki “tekarruş”dan (تقرش) türediği, aynı şekilde Kureyş kabilesinin dağıldıktan

1 Ali, 103; Sâlim, Seyyid Abdulaziz, *Dirasât fi Târibi'l-Arab –Asru mâ kable'l-İslâm–*, İskenderiye 1967, 467; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Kabâili'l-Arabiyyeti'l-Kadime ve'l-Hadise, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin*, Beyrut 1968, III, 947.

2 İbn Hişâm, I, 86; Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 349B; Ya'kübi, *Târib*, I, 232; İbn Manzûr, III, 58; İbn Haldûn, IV, 334; Zebîdî, IV, 337.

3 Kalkaşendi, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh (820/1417), *Nibâyetü'l-Ereb fi Marifeti'l-Arab*, thk: Ali el-Hâkânî, Bağdat 1958, 398; İbnu'l-Fütî, Ebu'l-Fadl Kemâlüddin Abdülrezzâk b. Tâciddin Ahmed eş-Şeybânî (723/1323), *Telbisu Mecma'l-Âdâb fi Mu'cem'il-Alkâb*, thk: Mustafa Cevâd, Dimeşk 1963 (Tıpkı Basım), IV, 585; Kehhâle, III, 947.

4 Ya'kübi, *Târib*, I, 191.

sonra tekrar bir araya gelmesinden dolayı bu şekilde isimlendirildiği de nakledilmiştir.⁵

Ebû Halede el-Yeşkurî bir şiirinde bu kelimeyi toplama anlamında kullanmıştır:

Günahları bizim üzerimize toplayan (فَرَسَ) bazı kardeşler var,
Ömrümüzün geçmişinde ve şimdisinde.⁶

Abdulazîz b. İsmail el-Haberî de beyitlerinde bu kelimeyi toplanma anlamında zikretmiştir:

Bir araya gelmemizin savaşa faydası olur mu?
Eğer kılıçlar çekilmiş, mızraklar toplanmışsa (افترس).⁷

Öte yandan kelimenin, büyük deniz canlılarından olan “köpek balığı”nın (فَرَسَ) küçültme ismi olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.⁸

Kureyş kelimesiyle bağlantısı olan “el-Kureşî” yani Kureyş olarak isimlendirilen ilk kişinin kim olduğu hakkında da pek çok rivâyet vardır:

1. Kureyş olarak isimlendirilen ilk kişinin Nadr b. Kinâne olduğu, sadece onun soyundan gelenlere “Kureşî” dendiği nakledilmiştir.⁹ Onun ticaret yaparak bol kazanç elde ettiği¹⁰ ya da Kureyş kabilesinin soyu onda toplandığı için toplayan anlamına gelmek üzere bu şekilde isimlendirildiği zikredilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de “Bizler, Nadr b. Kinâne’nin soyundanız” hadisiyle

5 İbn Hişâm, I, 86; İbn Abdirabbih, II, 37; Zebîdî, IV, 337. Belâzuri’nin gördüğü bir eşek hakkındaki sorusuna, bedevinin şu cevabında da Kureyş kelimesinin toplanma anlamının olduğu görülmektedir: “Eşeği getir, ailemin ihtiyacını onun üzerinde toplayayım”. Bkz., Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 349B.

6 İbn Hişâm, I, 87; Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 349B.

7 Ezrakî, 108.

8 Ya’kûbî, *Târib*, I, 232; İbn Haldûn, IV, 334; Muhibbuddîn, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh et-Taberî (694/1295), *Zebâirü’l-Ukbâ fi Menâkıbi Zevî’l-Kurbâ*, tkd: Cemil İbrahim, Dâru’l-Kâdisiyye, Bağdat 1984, 19; Zebîdî, IV, 337.

9 İbn Hişâm, I, 86; İbn Sa’d, I, 69; Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 349B; İbn Manzûr, III, 588; İbnu’l-Fütî, IV, 585; İbn Haldûn, II, 324.

10 İbn Haldûn, II, 324.

Kureyş'in soyunun onda toplandığına işaret etmiştir. Nadr'ın bu şekilde isimlendirilmesinin sebebinin kavminin kendisini bir el-biseyle görünce onun için “elbisesine büründü” (تَغَرَّشَ فِي ثَوْبِهِ) demeleri¹¹ veya onun, muhtaç insanları tespit ederek cömertliğiyle bu kimselere yardım etmesi olduğu da söylenmiştir.¹²

2. Kureyş'in, kabilesine ismini verenin¹³ Fihri b. Mâlik olduğu, bu yüzden Fihri'nin soyundan gelenlere “Kureşî” dendiği, diğerlerinin ise bu şekilde isimlendirilmediği rivâyet edilmiştir.¹⁴

3. Bu kelimenin Cahiliye döneminde ticaret kervanlarında rehberlik yapan Kureyş b. Bedr b. Yahlud b. Nadr'dan geldiği söylenmiştir. Şöyle ki, onun görevli olduğu kervan geldiği zaman “Kureyş kervanı geldi” denirdi. Bu yüzden onlar Kureyş olarak adlandırıldılar.¹⁵

4. Ezrakî'ye göre Kureyş, Kusay b. Kilâb b. Mürre'dir. Ayrıca o, Kureyş'i Mekke'de bir araya getirmesinden dolayı “Mücemmi/ Bir araya getiren” olarak isimlendirilmiştir. Şair Hufâze b. Gânim el-Cumahî onun hakkında şu beyitleri söylemiştir:

Babaları Kusay, mücemmi olarak isimlendirildi,
Allah, onunla Fihri kabilelerini bir araya getirdi.¹⁶

Ezrakî rivâyetin devamında şunları kaydeder: “Benî Fihri, Kusay'la bir araya toplandığı için Kureyş olarak isimlendirildi...”

11 Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 349B; Zebidi, IV, 337.

12 İbnu'l-Fütî, 19.

13 Zübeyri, 12.

14 İbn Hişâm, I, 86; İbn Sa'd, I, 69; Belâzuri, I, 69; Zübeyri, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh (236/851), *Nesebi Kureyş*, tsh: E. Levi Provencal, II bsk., Mısır 1976, 12; Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid (286/900), *Nesebu Adnân ve Kabtân*, tsh: Abdulaziz el-Meymenî, Hind 1936, 2; İbn Abdîrabbih, II, 37; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm (456/1064), *Cemberetu Ensâbi'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1962, 12; İbn Haldûn, II, 324; Kalkaşendî, *Nîbâyetü'l-Ereb*, 397; Zebidi, IV, 373; Kehhâle, III, 947.

15 İbn Sa'd, I, 71; Zübeyri, 12; Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 349B; İbn Hazm, 12; İbn Manzûr, III, 58.

16 Ezrakî, 180; İbn Sa'd, “Bu beyitlerin Matrûd el-Huzâ'i'ye ait olduğu söylenmiştir: “Babaları Zeyd, mücemmi olarak isimlendirildi...” Bkz., İbn Sa'd, I, 71.

Kusay'a "el-Kureşî" denirdi. Ondan önce hiç kimse bu ismi taşımamıştır".¹⁷

Tarihçiler ve muhaddisler zikrettiğimiz rivâyetlere bütüncül olarak yaklaşmamışlardır. Bu yüzden herhangi bir rivâyeti özellikle de Kureyş isminin Kusay'a ait olduğunu belirten rivâyeti koşulsuz kabul etmemiz zordur. Çünkü Kusay'dan önce bu ismin kullanıldığını gösteren rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin, Kusay b. Kilâb'ın annesi Fâtıma bnt. Sa'd, eşi Kilâb'ın vefatından sonra Benî Uzre'den bir adamla evlenmişti. Kusay, Şam'dayken Benî Uzreli biriyle tartışmış, adam onu ve kavmini küçümsemişti. Bunun üzerine o, annesine babası ve kabilesi hakkında bir takım sorular yöneltmiş, annesi de "Vallahi Ey Oğulcuğum! Sen o adamdan kişilik olarak da baba ve nesep yönünden de daha cömert, daha şerefli birisin. Senin baban Kilâb b. Mürre b. Ka'b el-Kureşî'dir" cevabını vermişti.¹⁸ Bu rivâyet, Kusay b. Kilâb öncesinde Kureyş isminin var olduğunu göstermektedir.

Kureyş isminin Kureyş b. Bedr b. Yahlud'dan geldiğini söyleyen rivâyetler de problemlidir. Zira nesep âlimleri ve ahabâriler, Kureyş'e sadece Fihri b. Mâlik'in soyundan gelenleri dâhil etmişlerdir.¹⁹ Kureyş b. Bedr ise Fihri b. Mâlik'ten değildir. Dolayısıyla, kabilenin kendilerinden olmayan bir kimsenin adıyla isimlendirilmesi mümkün değildir.

Öyleyse Kureyş'in kim olduğu konusunda geriye sadece iki kişi, Nadr b. Kinâne ve onun torunu Fihri b. Mâlik kalmaktadır. Zaten rivâyetlerin ekseriyeti de bu isimler etrafında yoğunlaşmıştır. Nesep şecerelerine baktığımızda Nadr b. Kinâne'nin Mâlik ve Yahlud isimli iki oğlunun olduğu görmekteyiz.²⁰ Ayrıca Salt

¹⁷ Ezrakî, 108.

¹⁸ İbn Sa'd, I, 67.

¹⁹ İbn Hişâm, I, 86; İbn Sa'd, I, 55; Zübeyri, 12; İbn Abdirabbih, II, 37; İbn Hazm, 12; İbn Haldûn, II, 324; Zebidi, IV, 337.

²⁰ İbn Hazm, 11.

isminde başka bir oğlunun daha olduğu söylenmiştir.²¹ Nadr'ın soyu Mâlik'ten devam etmiş, diğerlerinin ise yok olmuştur.²²

Ancak Huzâa kabilesinden olan Benî Mulayh'ın Salt b. Nadr'ın soyundan geldiği,²³ Yahlud b. Nadr'ın soyunun ise Kinâne kabilesinden Benî Amr b. Hâris b. Mâlik b. Kinâne'nin himâyesine girdiği söylenmiştir.²⁴ Muhtemelen bu durum Benî Yahlud'un Kinâne ile gerçekleştirdiği hilflerden ya da bölgenin dar gelmesi üzerine onların Kinâne yurduna taşınmasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Nadr b. Kinâne'nin soyu sadece Fihri b. Mâlik'den devam etmiş, diğerleri ise kesilmiştir.²⁵ Ayrıca Hz. Peygamber'in "Allah, Arab'ı seçti. Sonra Araplardan Kinâne'yi veya Nadr b. Kinâne'yi, onlardan da Kureyş'i seçti...";²⁶ "Allah, Arab'ı seçti, sonra Araplardan Kinâne'yi seçti. Kinâne'den de Kureyş'i seçti..." dediği rivâyet edilmiştir.²⁷ Bu hadislerde, Kureyş isimlendirmesinin Nadr b. Kinâne'den sonra olduğu açıktır. Dolayısıyla bu şekilde isimlendirilen kişi, toplumun ileri gelenlerinden ve kalabalık bir aileye sahip olan Fihri b. Mâlik'tir.²⁸ Zaten rivâyetlerin ekseriyeti, onun Kureyş ismini taşıdığına işaret etmektedir.²⁹ Bunun yanında rivâyetlerin tarihsel bağlamlarından da bu ismin ona ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kureyş kelimesinin Fihri'nin ismi mi yoksa lakabı mı olduğu tartışmasına girmeksizin onun kabilesinin bu şekilde adlandırılma sebebine baktığımızda, rivâyetlerde onların bu ismi ticarete

21 Zübeyrî, II.

22 İbn Hazm, II.

23 Zübeyrî, II.

24 İbn Hazm, II.

25 İbn Haldûn, II, 324.

26 İbn Sa'd, I, 20; İbn Abdilber, "Allah, İsmâiloğullarından Kinâne'yi seçti. Kinâne'den de Kureyş'i seçti" hadisini nakletmiştir. Bkz., İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber el-Kurtubî (463/1071), *el-İstiâb fî Ma'rîfetil-Asbâb, Hâmiş alê Kitâbu'l-İsâbe*, I-IV, Beyrut 1328, I, 14.

27 İbn Sa'd, I, 21.

28 İbn Hazm, 12.

29 İbn Hişâm, I, 86; İbn Sa'd, I, 55; Zübeyrî, 12; İbn Abdirabbih, II, 37; İbn Hazm, 12; Süheylî, Abdurrahman b. Abdillâh el-Hasâmî (581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerbi's-Siretin-Nebeviyye*, thk: Abdurrahman Vekîl, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, tz., I, 171; İbn Haldûn, II, 324; Zebîdî, IV, 337.

mal toplamaları, dağıldıktan sonra tekrar bir araya gelmeleri ya da köpekbalığından aldıkları şeklinde serdedilen tüm gerekçeler mümkün görünmektedir.

Ne var ki rivâyetler, Kureyş ticareti konusunda sadece Kusay'ın ve soyunun Mekke'ye hâkim olduğu özellikle de ilâf yapmak suretiyle Kureyş'in dış ticaretini başlatan Hâşim b. Abdimenâf b. Kusay dönemine ve sonrasına yoğunlaşmıştır.³⁰ Ayrıca Hâşim ve Fihri arasında yedi nesil vardır ve onlar Hâşim zamanından önce Mekke'nin dışına çıkmıyor, sadece buraya gelenlerle ticaret yapıyordu.³¹ Bu yüzden Kureyş olarak isimlendirilmelerinin altında ticaret yaparak mal toplamaları olduğu görüşünü kabul etmemiz mümkün değildir.³²

Aynı şekilde Fihri'nin soyunun böyle isimlendirilmesinin arka planında onların Kinâne'den ayrılarak bir araya gelmeleri ve toplanmaları olduğuna işaret eden rivâyetler de isabetli değildir. Zira Nadr b. Kinâne'nin çocukları Mekke çevresinde ve etrafında bir topluluk halinde yaşıyorlardı.³³ Diğer bir ifadeyle onlar zaten birbirlerine yakın yerlerde ikâmet ediyorlardı. Kusay b. Kilâb'ın Kureyş'i topladığı rivâyetlerine geldiğimizde burada kastedilenin onların görüş birliğine vararak düşmanları Huzâa'ya karşı askerî bir kuvvet oluşturmaları ve Mekke'nin hâkimiyetini onlardan almaları olduğunu görürüz. Bunun yanında bize ulaşan hiçbir rivâyette, onun Kureyş'i topladığı zaman Mekke'ye getirdiği zikredilmemiştir. Zaten onlar, Mekke çevresinde yaşıyorlardı. Kusay, Kureyş'i harem bölgesine indirerek³⁴ vadi içerisine ve Ka'be'nin çevresine yerleştirdi. Diğer bir deyişle o, kabilesini Mekke'nin çevresinden vadinin içerisine taşıdı.

30 Seâlibî, II5 vd.

31 Seâlibî, II5.

32 Afgâni, Said, *Esvâku'l-Arab fî'l-Câbiliyye ve'l-İslâm*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1960, 25. Çağdaş bazı araştırmacılar, Kureyş'in ticaret yaparak mal topladığı için "Kureyş" olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Ancak bu görüş, rivâyetlerle çelişmektedir. Bkz., Âkil, Nebiyye, *Târibu'l-Arabî'l-Kadim ve Asrîr-Rasûl*, Beyrut 1983, 232.

33 Bekri I, 88.

34 Bekri I, 89.

Kureyş kelimesinin köpek balığının (قرش) küçültme ismi olduğu rivâyetleri, daha makuldür. Benî Kinâne yurdunun, Mekke'nin güneyinde bulunduğu ve sahile oldukça yakın olduğuna daha önce işaret etmiştik. Açıkçası Mekke'nin bulunduğu vadi, sahile 45 veya 48 mil uzaklıktaydı.³⁵ Bu da çok uzun bir mesafe değildir. Nadr b. Kinâne deniz yolculuğu yapardı.³⁶ Dolayısıyla onun neslinden gelenlerin denizi tanımaları, balık tutmak veya Habeşlilerle münasebetlerinden faydalanarak ticaret yapmak için denize açılmaları pekâlâ mümkündür. Ticaret gemilerinin Kinâne bölgesindeki Şuaybe³⁷ ve el-Câr³⁸ limanlarına demir attıklarını özellikle belirtmek gerekmektedir.

İbn Abbâs'ın kendisine yöneltilen “Niçin Kureyş, bu şekilde isimlendirildi?” sorusuna “Köpek balığı (قرش) ismindeki bir deniz canlısına nispetle onlara bu isim verildi. Tubba' el-Himyer'in şiiiri bunun kanıtıdır:

“Kureyş denizde yaşayan bir hayvandır,
Bu hayvana benzetilerek onlara Kureyş denilmiştir”

Cevabını verdiği rivâyet edilmiştir.³⁹

35 Hitti, I, 142.

36 Kalkaşendî, *Nibâyetü'l-Ereb*, 398; *Subbu'l-Aşâ fi Sinâati'l-İnşâ*, Kahire tz. (Tıpkı Basım: Matbaatü'l-Amiriyye), I, 352.

37 Ezrakî, 157.

38 Sülemî, Arrâm b. Asbağ (III/IX), *Esmâü Cibâli Tibâme ve Sükkânihâ ve mâ fîba mine'l-Kurâ Ve mâ Yenbütü aleybâ mine'l-Eşcâr ve mâ fîba mine'l-Miyâh*, thk: Abdüsselâm Hârûn, Kahire 1373, 9.

39 Ezrakî, 109. İbn Abbâs'ın zikrettiği Tubba', Büyük Tubba', Tubba' b. Hassân b. Kelikerb'dir. “Onlar mı yoksa Tubba'ın kavmi mi bayırlıdır? (25/Duhân 37) ayetinde ondan bahsedilmiştir. Tubba', ordusuyla Ka'be'yi yıkmak için Yemen'den Hicaz'a yönelmiş, ancak başarılı olamamıştı. Daha sonra Ka'be'yi ziyaret etmek, tavaf etmek ve ona libas giydirmek için buraya tekrar geldi (Mesûdî, II, 76). Ömer Ferrûh, *Târibu Sadru'l-İslâm ve Devletü'l-Emeviyye* isimli eserinde Fihri b. Mâlik'in Tubba' ile M.S. 480 yılında bir araya geldiğini söylemiştir. Ancak bu tarihlendirme yanlıştır, çünkü Fihri ile Fil yılı arasında doksân yıl olması imkansızdır (Bkz., Ömer Ferrûh, 34). Bildiğimiz üzere Fil yılında doğan Hz. Peygamber ile Fihri arasında on iki nesil bulunmaktadır. Bu konuda yani Fihri ile Tubba' bir araya geldiği tarih hususunda çoğunluğun kabul ettiği tarih M.S. 280 yılıdır.

Tubba' el-Himyerî'nin Mekke ziyaretinden yola çıkarak Fihri'n yaşadığı dönemi veya hemen sonrasını tespit etmemiz mümkündür. Bildiğimize göre Tubba' b. Hassân b. Kelîkerb (280-310 yılları) arasında Yemen'de hüküm sürdü.⁴⁰ Onun hükümdarlığıyla Hz. Peygamber'in doğduğu sene yani Fil Yılı (570) arasında üç asır bulunmaktadır. Bu zaman aralığı, Hz. Peygamber ile büyük dedesi Fihri arasındaki on iki nesil için yeterlidir. Kanaatimizce, bu durum da Kureyş isminin Fihri'e ait olduğu görüşümüzü desteklemektedir.

B. Kureyş Nesebi

Bir rivâyete göre Hz. Peygamber, “Neseplerinizle akrabalara-
rınızı öğrenin. Zira akrabalık ilişkilerini gözetmek, aile içinde muhabbetin artmasını, malın çoğalmasını, insanın unutulma-
masını ve Rabbin rızasının kazanılmasını sağlar” demiştir.⁴¹ Ca-
hiliye döneminde Araplar, neseplerine özel bir önem vermişler
ve bu sayede Kureyş arasında meşhur nesep bilginleri yetişmiş-
ti.⁴² Hicri I. asırda Halife Ömer b. el-Hattâb'ın kabileleri esas
olarak hazırladığı divânlarla birlikte Araplar nezdinde nese-
bin kıymeti daha da arttı. Eğer onların neseplerine dair bilgi
ve birikimleri olmasaydı, bu divânları oluşturmaları mümkün
olmazdı.⁴³

Neseb âlimleri, Arap kabilelerini sınıflandırmaya çalışmış-
lardır. Her ne kadar onlar, bazı meselelerde görüş ayrılıklarına
düşmüş olsalar da neseplerin uydurma olmadığı ve onların Ca-
hiliye Arapları tarafından bilindiği hususlarında ittifak etmişler-
dir.⁴⁴ Aşağıdaki tablo, ahbârîlerin ve neseb âlimlerinin bu sınıflar

40 Cevâd Ali, II, 532; Sâlim, *Dirâsât*, 186.

41 İbn Abdirabbih, II, 36.

42 İbn Abdirabbih, II, 42; Hemdâni, *İklîl*, thk: Muhammed b. Ali b. el-Ekva', Kahire 1996, I, 16; İbn Hazm, 5. Örneğin, Ebû Bekr el-Sıddîk, Cübeyr b. Mut'im b. Adî b. Nevfel b. Abdilmenâf ve Ebu'l-Cehm Huzeyfe el-Adevî Kureyşli nesep bilginleridir.

43 İbn Hazm, 5.

44 Cevâd Ali, I, 510.

ve tabakalar hakkındaki tasniflerini bize göstermektedir.⁴⁵ Buna göre Kureyş, imâre tabakasında⁴⁶ yer almaktadır.

Neseb âlimleri, râviler ve ahhârîler, Arapları tarihsel açıdan Arabu'l-Bâide,⁴⁷ Arabu'l-Ârîbe⁴⁸ ve Arabu'l-Musta'ribe⁴⁹ şeklinde üç kısma ayırmışlardır. Âlimler bu ayırmada büyük ölçüde ittifak ettikleri gibi kökenleri açısından, ilk yurtları Yemen olan Kahtânîler ve ilk yurtları Hicâz olan Adnânîler şeklinde yapılan başka bir ayırmada da benzer bir tutum sergilemişlerdir.⁵⁰ Aktardığımız bu sınıflandırmalar, Cahiliye dönemine ait yazılı metinler üzerinden değil, İslâm'ın doğuşundan sonra tedvin edilen kaynaklarla bizlere ulaşmıştır.

Bütün Arapların soyu Adnân ve Kahtân'a dayanır.⁵¹ Biz burada sadece Adnân'ın nesebinden bahsedeceğiz. Nesep âlimleri onun soyunun Hz. İsmail'e ulaştığında hemfikirdirler. İsmail ile Adnân arasındaki ataları tedvin edilmemiştir. İster istemez bu durum çoğu zaman bir takım şüphelere ve karışıklıklara neden olmaktadır. Bununla birlikte Adnân'ın soyunun İsmail'e ulaştığı kesindir.⁵²

45 Tabloda rivâyetlerin tamamı değil, sadece seçmiş olduklarımız yer almaktadır. Dolayısıyla bunlar, diğer rivâyetler için bir örneklik arz etmektedir. Ancak yer vermediğimiz rivâyetler, tablodakilerden farklılık taşımamaktadır.

46 Bu tabakadan, Kureyş batınları konusunda bahsedeceğiz.

47 Arabu'l-Bâide: Onlar, Arap kavimlerinin en eskileri olan Semûd, Âd, Tasım, Cedîs ve ilk Cürhümlüler'dir. Bkz., İbn Sâid, Ebu'l-Kâsım Sâid b. Ahmed el-Endülîsi (463/1070), *Tabakâtü'l-Ümem*, Matbaatü Muhammed Muhammed Matar, tz., 46.

48 Arabu'l-Ârîbe: Yemen'de oturan Benî Kahtân'dır. Arapların aslı bunlardır.

49 Arabu'l-Musta'ribe: Hicaz'da oturan ve Arapçayı Cürhüm kabilesinden öğrenen Benî İsmâil b. İbrahim'dir.

50 İbn Haldûn, II, 16 vd.

51 İbn Hazm, 8. Ancak Kudâa ve nesebi konusunda, neseb âlimleri arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır.

52 İbn Haldûn, II, 289.

Neseb Âlimlerine ve Ahbârlere göre Arap Kabileleri

	Zübeyr b. Bekkâr	Hemdânî	İbn Abdірabbih	Zebidi	Makrîzî	Nüveyrî	İbn Kesir
	<i>Cembere-tu Neseb</i>	<i>İklîl</i>	<i>İkdu'l-Ferid</i>	<i>Târu'l-Arûs</i>	<i>en-Nizâ' ve't-Tebâsum</i>	<i>Nibâyetü'l-Ereb fi Funini'l-Arab</i>	<i>el-Bidâye ve'n-Nibâye</i>
1	Şa'b	Şa'b	Şa'b	Şa'b	Şa'b	Cedm	Şa'b
2	Kabile	Kabile	Kabile	Kabile	Kabile	Cemâhür	Kabile
3	İmâre	İmâre	İmâre	İmâre	İmâre	Şa'b	İmâre
4	Batn	Batn	Batn	Batn	Batn	Kabile	Batn
5	Fahz	Fahz	Fahz	Fahz	Fahz	İmâre	Fahz
6	Fasile	Cil	Aşire	Fasile	Fasile	Batn	Fasile
7		Fasile	Fasile	Aşire		Fahz	Aşire
8						Aşire	
9						Fasile	
10						Rehd	

*Tabloyu incelediğimizde “Şa'b”dan “Fahz”a kadar ittifakın olduğu, ancak ondan sonra ihtilafların başladığını görüyoruz. Nüveyrî ise “Şa'b”dan önce “Cedm” ve “Cemâhîr”i ilave etmiştir. Ayrıca “Şa'b”dan önce “Cürsûme”yi ekleyen âlimler de vardır.

Bir rivâyete göre Hz. Peygamber, nesebini Adnân b. Üded'e kadar sayıp bir miktar bekledikten sonra iki ya da üç defa "Nesepçiler yalan söyledi"⁵³ demiş ve "*Bunun arasında asırlar çoktur*"⁵⁴ ayetini okumuştur. Bu rivâyet, Adnân ile İsmail arasındaki nesillerin sayısının ve isimlerinin bilinmediğini açıkça göstermektedir. Urve b. Zübeyr'in "Adnân ve İsmail arasını bilen hiç kimseyi bulamadık",⁵⁵ Belâzurî'nin "Ne bir âlimin ilminde ne de bir şairin şiirinde Adnân'ın ötesine tam olarak ulaşamadık"⁵⁶ ifadeleri, yukarıda zikrettiğimiz rivâyetin doğruluğunu ispatlamaktadır.

Adnânîlerin atası olan Adnân, Buhtunnasr⁵⁷ (II. Nebukadnezar, M.Ö. 604-561)⁵⁸ zamanında yaşamış ve pek çok kabile onun soyundan ortaya çıkmıştır. Bunlardan sadece Kureyş'in babası addedilen ve onları bir araya getiren Fihri b. Mâlik b. Nadr'e ulaşan soyuna yer vereceğiz.

Adnân'ın Ma'd b. Adnân ve Ak b. Adnân adında iki oğlu vardı.⁵⁹ Ak'ın asıl ismi Hâris'dir.⁶⁰ Ma'd b. Adnân'ın Nizâr, İyâd, Kanas, Kudâa,⁶¹ Ubeydu'r-Rımâh ve Dahhâk⁶² isimli çocukları oldu. Taberî onun çocukları, arasında Kunâsa, Senâm, Haydân, Hîde, Hıyâda, Cüneyd, Cünâde, el-Kahm, el-Arf, Avf, Şek ve nesilleri yok olmuş başka kişileri de saymıştır.⁶³

Nizâr b. Ma'd'ın çocuklarının adları Mudar, İyâd, Rebîa ve Enmâr idi.⁶⁴ Mudar'ın İlyâs b. Mudar ve Aylân b. Mudar isimli iki

53 İbn Sa'd, I, 56; Belâzurî, I, 12; Süheyli, I, 11.

54 25/Furkan 38.

55 Süheyli, I, 15.

56 Belâzurî, I, 12.

57 Belâzurî, I, 19; Taberî, *Târib*, I, 558.

58 Cevâd Ali, IV, 467.

59 İbn Hişâm, I, 9; Zübeyrî, 5; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Meârif*, thk: Servet Ukkâşe, Kahire 1960, 63; Taberî, *Târib*, I, 270; İbn Hazm, 9; İbn Haldûn, II, 299.

60 Zübeyrî, 5; İbn Hazm, 9.

61 İbn Hişâm, I, 10; Zübeyrî, 5; İbn Kuteybe, 63. Kudâa'nın, Yemenli Kahtani kabile-sinden olduğu söylenmiştir.

62 İbn Hazm, 9.

63 Taberî, *Târib*, II, 270.

64 İbn Hişâm, I, 280; Zübeyrî, 6; Taberî, *Târib*, II, 268; İbn Hazm, 10; Bekri, I, 5.

oğlu oldu. Aylân'ın asıl adı en-Nâs olup, Kays olduğu da söylenmiştir. İlyâs b. Mudar'ın Âmir, Amr ve Kam'a isimli çocukları vardı. Kudâa kabilesinden Hanzef onların annesiydi.⁶⁵ Âmir'in esas adı Müdrike; Amr'ın Tâbihâ; Kam'a'nın ise Umeyr'di. Müdrike (Âmir)'nin Huzeyme b. Müdrike ve Hüzeyl b. Müdrike isimli iki oğlu oldu.⁶⁶ Anneleri Selma bnt. Esed b. Rebîa b. Nizâr'dı.⁶⁷ Huzeyme b. Müdrike'nin ise dört çocuğu vardı: Kinâne b. Huzeyme, Esed b. Huzeyme, Hevn b. Huzeyme ve Esede b. Huzeyme.⁶⁸ Kinâne'nin annesi Avâne bnt. Sa'd b. Kays-ı Aylân b. Mudar'dı.⁶⁹

Kinâne b. Huzeyme'nin çocuklarının isimleri: Nadr, Mâlik, Abdumenât, Milkân b. Kinâne,⁷⁰ Milk, Müleyke, Gazvân, Amr, Âmir,⁷¹ Nudayr, Hâris, Sa'd, Avf, Ganm, Mahrame, Cerdel ve Haddâl idi. Nadr'ın esas adı Kays olup⁷² annesi ise Berre bnt. Mürre b. Ud b. Tâbihâ'dı.⁷³

Nadr b. Kinâne'nin Mâlik, Yahlud⁷⁴ ve Salt adında çocukları vardı.⁷⁵ Benî Yahlud b. Nadr, Benî Amr b. Hâris b. Mâlik b. Kinâne'nin himâyesine girdi.⁷⁶ Huzâa kabilesinden Benî Mulayh'ın Salt b. Nadr'ın soyundan olduğunu iddia edenler olsa da⁷⁷ onun soyu devam etmemiştir.⁷⁸ Mâlik b. Nadr'ın annesinin adı, Âtike

65 İbn Hişâm, I, 70; Zübeyrî, 7; İbn Kuteybe, 64; Taberî, *Târib*, II, 268; İbn Haldûn, II, 305.

66 İbn Hişâm, I, 85; Zübeyrî, 8; Taberî, *Târib*, II, 266; İbn Hazm, II.

67 Zübeyrî, 8. Taberî, onun isminin Selmâ bnt. Süleym b. el-Hâf b. Kudâa olduğunu söylemiştir. Bkz., Taberî, *Târib*, II, 266.

68 İbn Hişâm, I, 85; Zübeyrî, 8; Taberî, *Târib*, II, 266; İbn Hazm, II.

69 İbn Hişâm, I, 86. Zübeyrî, Avâne bnt. Kays Aylân olarak zikretmektedir. Bkz., Zübeyrî, 8. Taberî ise nesebini Avâne bnt. Sa'd b. Kays-ı Aylân olarak kaydeder. Bkz., Taberî, *Târib*, II, 266.

70 İbn Hişâm, I, 86.

71 Zübeyrî, 10.

72 İbnu'l-Kelbi, Hişâm b. Muhammed es-Sâib (204/819), "Cemheretu'n-Nesebi'l-Kebir", *el-Mecmau'l-İlmi el-İrâki*, Tecârim ve Siyer, Sayı: 99; Taberî, *Târib*, II, 265.

73 İbn Hişâm, I, 86; Zübeyrî, 10; Taberî, *Târib*, II, 265.

74 İbn Hişâm, I, 87; Zübeyrî, 11.

75 Taberî, *Târib*, II, 263; İbn Hazm, II.

76 Zübeyrî, 11; Taberî, *Târib*, II, 263; İbn Hazm, II.

77 İbn Hişâm, I, 87; Zübeyrî, 11.

78 Taberî, *Târib*, II, 263.

bnt. Advân b. Amr b. Kays-ı Aylân'dı.⁷⁹ Mâlik'in Fihri b. Mâlik isminde bir oğlu oldu. Cendele bnt. Hâris b. Mudâd el-Cürhümî, Fihri'nin annesiydi.⁸⁰

C. Kureyş Batınları

Kureyş soyunun kendisinde birleştiği ve kabileye ismini veren kişi, Fihri b. Mâlik'tir.⁸¹ Ayrıca Nadr b. Kinâne'nin soyu sadece ondan devam etmiştir.⁸² Kureyş'in nispet ismi *Kureşî* veya kaf'in dammesi, ra'nın fethasıyla *Kureyşî* şeklindedir.⁸³ Nesep âlimlerinin sınıflandırmalarına göre Kureyş, Kinâne kabilesinden imâre; Kinâne ise Mudar şa'bından bir kabiledir.⁸⁴ Ayrıca *Tâcu'l-Arûs* kitabında Kureyş'in sınıflarını açıklayan bir kaside yer almaktadır.⁸⁵

Kureyş imâresi, Fihri b. Mâlik b. Mudar b. Kinâne soyundan gelenlerden oluşmaktadır. Öte yandan onlar, Kusay b. Kilâb'ın Ka'be ve Mekke'nin hâkimiyetini elde edip onları harem bölgesinde bir araya getirmesine kadar pek çok batna bölünmüş ve Kinâne'den ayrılmıştı.⁸⁶ Kusay'ın Mekke'ye hâkim olduğu dönemde Kureyş imâresini oluşturan batınları, bölümün sonunda yer alan nesep şeceresi tablosunda gösterdik.

Kusay'ın Abduddâr, Abdumenâf, Abdikusay ve Abduluz-zâ isimli dört oğlu vardı. En büyükleri, Abduddâr'dı.⁸⁷ Cahiliye

79 İbn Hişâm, I, 87; Taberî, *Târih*, II, 263. Taberî bununla birlikte birkaç rivâyet daha zikretmektedir.

80 İbn Hişâm, I, 88. Zübeyri, nesebini Cendele bnt. Hâris b. Cendel b. Âmir b. Ma'd b. Hâris b. İdâd el-Cürhümî olarak aktarmıştır. Bkz., Zübeyri, 12. Taberî, Cendele bnt. Âmir b. Hâris b. Mudâd el-Cürhümî olarak ve bununla birlikte üç rivâyet daha nakletmiştir. Bkz., Taberî, II, 262.

81 İbn Hişâm, I, 99; Zübeyri, 12; İbn Abdirabbih, II, 37; Süheylî, I, 116; Kalkaşendî, 397.

82 İbn Haldûn, II, 324.

83 İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Lübâb fî Tebzîb'l-Ensâb*, I-III, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat t.z., III, 25-30; Zebidî, II, 337.

84 Hemdâni, *İklîl*, I, 22; Zebidî, VI, 318.

85 Zebidî, VI, 318 vd.

86 İbn Haldûn, II, 334; Kalkaşendî, *Nibâyetü'l-Ereb*, 398.

87 İbn Hişâm, I, 119; Ezrakî, 109; Kalkaşendî, *Nibâyetü'l-Ereb*, 342.

döneminde Kureyş'in liderliği ve önderliği, onun soyunda yani Benî Abdiddâr'daydı. Hiç kimse bu konuda onlarla tartışmadığı gibi onlarla şeref yarışına da giremezdi. Kureyş'in diğer batınları ise bu kabileye, ataları Kusay b. Kilâb'ın Mekke'yi hâkimiyeti altına alması ve kavmini burada toplamış olması nedeniyle⁸⁸ itaat ederlerdi.⁸⁹

Kusay'ın vefatından sonra Mekke'de icra edilen görevler, onun belirlediği şekilde kaldı. Fakat bir müddet sonra bu görevler konusunda oğulları arasında tartışmalar yaşanmış ve Benî Kusay batnı, fahzlara ayrılmıştı. Böylece Kureyş boylara bölünerek Benî Abdimenâf b. Kusay, Benî Abdiddâr b. Kusay, Benî Abdiluzzâ b. Kusay ve Benî Abd b. Kusay ortaya çıktı.

İslâmiyet'in zuhûrunun hemen öncesinde Kusay'ın soyu içerisindeki bölünmeler daha da artmış ve fahzlar, fasilelere ayrılmıştı. Nitekim Benî Abdimenâf; Benî Hâşim b. Abdimenâf, Benî Muttalib b. Abdimenâf, Benî Abdişems b. Abdimenâf ve Benî Nevfel b. Abdimenâf olarak dörde bölündü. Böylelikle İslâmiyet doğduğunda Kureyş boylarının sayısı on yediye ulaşmış oldu.⁹⁰

Kusay'ın bir araya getirdiği Kureyş batınları ve daha sonra batınlar içerisinde oluşan boyların hepsi, Fihri b. Mâlik'in soyuna mensuptu. Muhaddis tarihçilerden biri, "Taife ve diğer bölgelere yerleşmiş ancak ne ez-Zevâhir ne de el-Bitâh arasında sayılmayan Kureyşliler mevcuttu. Nitekim *Tâcu'l-Arûs* müellifi de, 'Kureyş içinde el-Bitâh'a ve ez-Zevâhir'e nispet edilmemiş olanlar vardı' diyerek buna işaret etmiştir" demektedir.⁹¹ Burada Kureyşlilerin Taife yerleşme zamanı ve onların kimler olduğu

88 İbn Hişâm, I, 115; Taberî, *Târih*, II, 257; Hamevî, 186.

89 İbn Hişâm, I, 115; İbn Habîb, *el-Mubabber*, 164; Taberî, *Târih*, II, 258.

90 Bkz., Bölüm sonundaki nesep şeceresi. Kureyş batınları ve sayıları hakkında rivâyetlerde ihtilaflar mevcuttur. Bkz., İbn Habîb, *el-Mubabber*, 167; Müberred, 2; Mesûdî, II, 275; Seâlibî, 96; İbn Zafer, Ebû Hâşim Muhammed b. Muhammed (565/1170), *Enbâü Nücebâi'l-Ebnâ*, Matbaatü't-Tekaddüm, Mısır tz., 72 vd.; İbn Haldûn, *Târih*, II, 324; Kalkaşendi, *Nibâyetü'l-Ereb*, 342; Kehhâle, III, 948.

91 Afgânî, 97. Afgânî, *Tâcu'l-Arûs*'tan cilt ve sayfa göstermeksizin nakletmiştir.

konusunda bir detay verilmeksizin aktarılan genel bir bilgi mevcuttur. *Tâcu'l-Arûs* müellifinin ifadesini inceledik ancak Taife yerleşenlerden kastının kimler olduğu konusunda hiçbir bir bilgiye ulaşamadık. Kanaatimizce onun burada Kureyşli ifadesiyle kastettiği kişiler, Lüey b. Gâlib'in el-Bitâh ve ez-Zevâhir içerisinde yer almayan Benî Âmir b. Lüey ve Benî Ka'b b. Lüey dışındaki soyundan olanlardır. Benî Âmir ve Benî Ka'b, Kusay'ın Mekke Vadisi'ne yerleştirdiği batınlardan, dolayısıyla Mekke halkındandı. Ahbârîler, Lüey'in çocuklarından Sâme b. Lüey'in Ezdi Umân'a, Hâris b. Lüey ve Sa'd b. Lüey'in Benî Şeybân'a mensup Benî Rebia'nın himâyesinde Yemâme'ye yerleştiklerini, ayrıca Avf b. Lüey'in ise Benî Zibyân ve Ğatafân kabilelerinin himâyesine girdiğini nakletmişlerdir. Hâris b. Lüey'in asıl adı Cüşem idi.⁹²

Bazı nesep âlimleri Lüey'in diğer evlatlarının Kureyş'e dâhil olduğunu söyleyerek hata yapmışlardır. Zira onlar, Osman b. Affân'ın hilâfeti döneminde Kureyş içinde anılmaya başlamışlardır.⁹³ Benî Sa'd b. Lüey, Ömer b. el-Hattâb'a halifelîği döneminde gelmiş ve ondan kendilerini Kureyş'e dâhil etmesini istemişlerdi. Osman b. Affân'ın bu esnada onları tanıdığı ve "Babamı onlara selam verirken görünce bu kişiler hakkında babama sorular sordum. Babam da şunu söyledi, 'Lüey'den sonra içimizden ayrılan, bizden bir kabiledirler' dediği"⁹⁴ rivâyet edilmiştir. Buna rağmen Hz. Ömer onları Kureyş'e dâhil etmemişti. Hz. Osman ise halifelîği döneminde bu isteklerini yerine getirdi. İşte, nesep âlimleri de buna dayanarak onları Kureyş'e dâhil ettiler.

Halife Me'mûn b. Hârûn er-Reşîd, Bahreyn Valisi Ebû Tâhir Ahmed b. Kesîr b. Abdilvehhâb'a, "Sen hangi Kureyştensin?" diye bir soru yöneltince o, "Benî Sâme b. Lüey soyundan" cevabını verdi. Me'mûn ise, "Sâme b. Lüey'i on batnımız içinde hiç

92 İbn Hişâm, I, 89; Zübeyri, 13; İbn Habîb, *el-Mubabber*, 186; Taberî, *Târîb*, II, 261; İbn Zafer, 84.

93 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 168.

94 Zübeyri, 442.

işitmedim. Fakat uzaktan da olsa akraba olduğumuzu bildiklerimize hürmet ederiz” dedi.⁹⁵

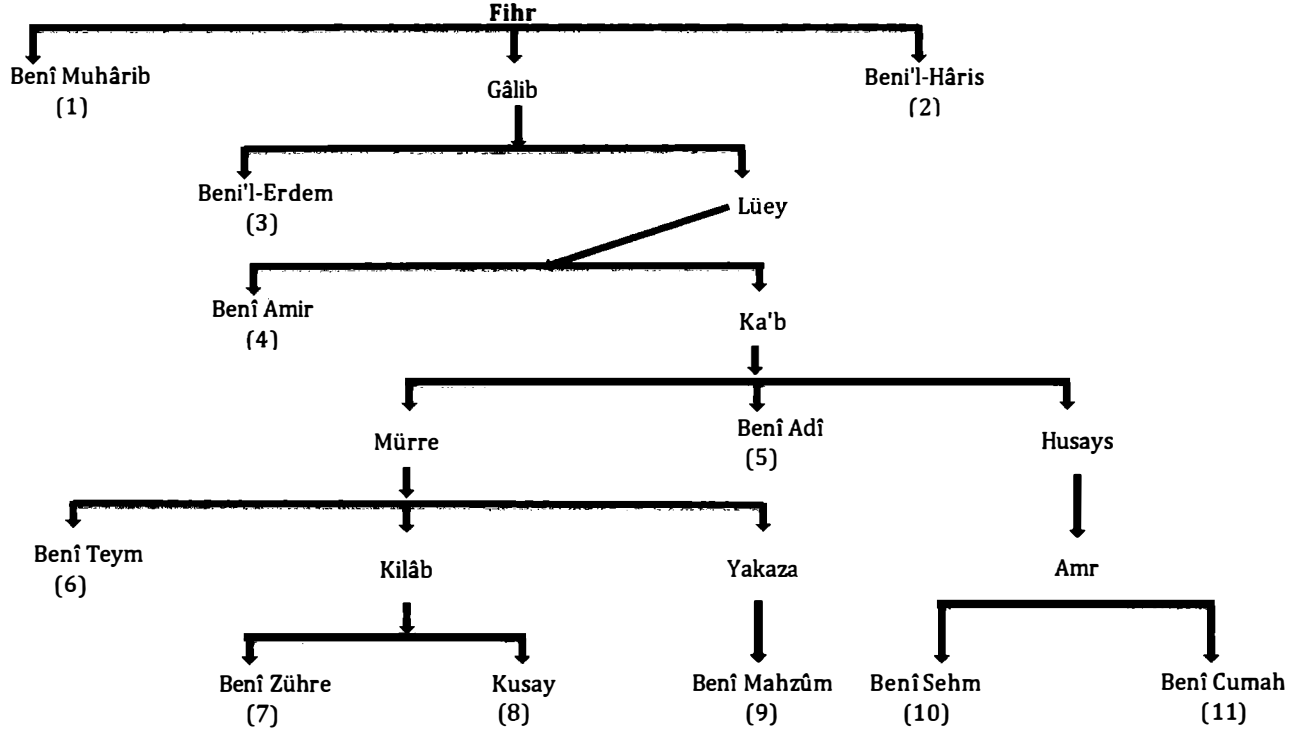
İncelediğimiz kaynaklarda ez-Zevâhir’e ya da el-Bitâh’a mensup olmayan bir Kureyşlinin Taif’te yaşadığına dair hiçbir bir işaret bulamadık. Kusay b. Kılâb, Benî Kinâne himâyesinde Mekke çevresinde yaşayan Kureyş batınlarının hepsini Mekke Vadisi’ne yerleştirdi. Daha sonraki dönemde Taif’e yerleşecek olan Kureyşliler de bu batınlara mensuptur.⁹⁶ Onlar, Kusay’dan sonra özellikle de Hâşim b. Abdimenâf’ın ticaret için seyahatlere çıkmasıyla birlikte zenginleşmişler ve yazlık olarak kullanmak üzere Taif’te evler ve bahçeler satın almışlardı.

Netice olarak Kureyş, sadece Mekke Vadisi ve çevresinde yaşayan ve nesep şeceresinde zikrettiğimiz batınlardan oluşmaktadır. Bunların dışında kalanlar ise Kureyş’e mensup değildir.

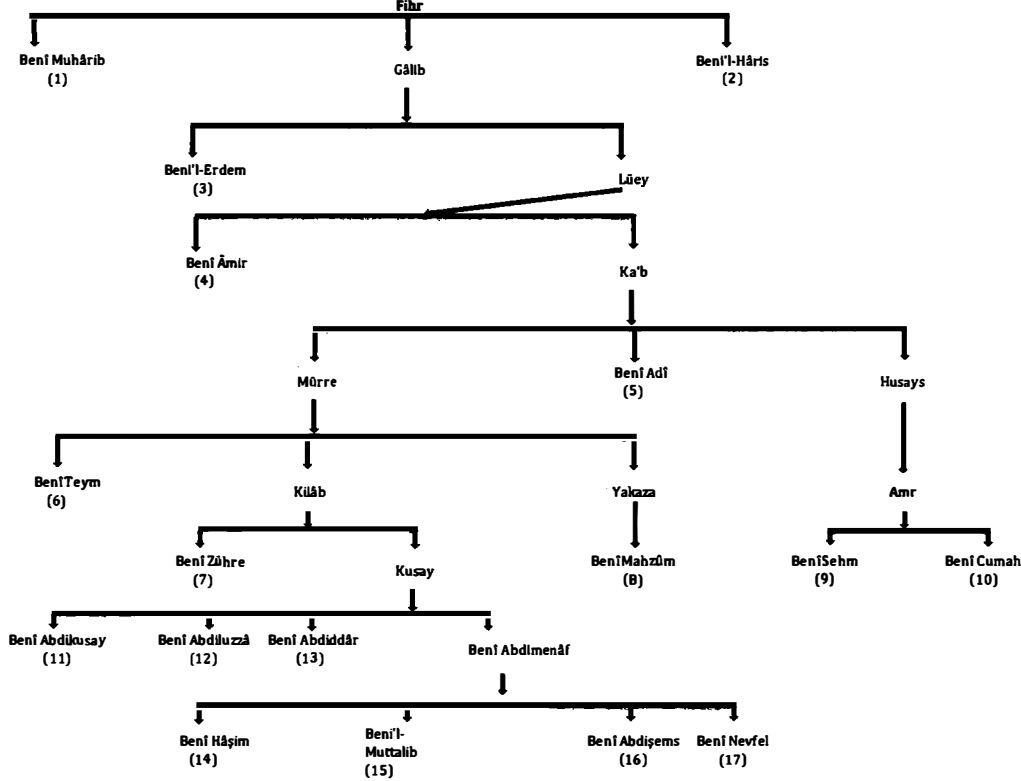
95 İbn Abdirabbih, II, 38.

96 Bekrî, I, 88-89.

Kusay Zamanında Kureyş Boyları

Abdilmuttalib Zamanında Kureys Boyları

— ÜÇÜNCÜ BÖLÜM —

KUREYŞ İLİŞKİLERİ VE HİFLERİ

A. Hilfin Anlamı ve Yapılışı

Aslı yemin etme ve söz verme olan *hîlf*, kavimler arasında yapılan anlaşmayı ifade eder. Taraflar bu anlaşma esnasında yemin ettikleri için *hîlf* şeklinde isimlendirilmiştir.¹ Yine *hîlf* kişinin arkadaşına ihanet etmemek için yemin etmesinden hareketle sadakat, yardımlaşma, dayanışma ve bir konuda ittifak etme anlamlarının olduğu söylenmiştir.² Halîf yani *hîlf* yapan kimse, bir kimseyi zulme uğramaktan koruyan veya kendisine sığınan kimseyi himâye eden “câr” anlamına da gelmektedir.³

Bir *hîlf*, tarafların şifahi olarak ittifak ettikten sonra onu insanlara duyurmalarıyla gerçekleşir, sona ermesi de aynı şekilde insanları haberdar etmekle olurdu. İbn İshâk bir *hîlf*in başlangıç ve bitişini şöyle nakleder: “Ebû Bekr, Habeşistan’a hicret için yola çıktığı zaman Ehâbiş lideri⁴ İbn Duğunne onunla karşılaştı ve hicret etmesine engel olarak onu himâyesine aldı. Sonra o,

1 Halebî, Ebu'l-Ferec Ali b. Burhâniddin (1044/1635), *es-Siretü'l-Halebiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tz., I, 129.

2 Zebidî, VI, 75.

3 Zebidî, III, 111.

4 İbn Hazm, 262. Kureys'in Dış İlişkilerinde Ehâbiş'den bahsedeceğiz.

Mekke'de yüksek sesle 'Ey Kureyşliler! İbn Ebî Kuhâfe'yi himâyeme aldım. Artık hiç kimse ona eziyet edemez'⁵ diyerek bunu Kureyş'e ilân etti. Ebû Bekr hilfi sonlandırmak istediği zaman İbn Duğunne'ye, himâyesinden çıktığını bildirdi. Bunun üzerine İbn Duğunne, 'Ey Kureyşliler! Ebû Bekr himâyemden çıktı' diye ilân etti."⁶

İbn İshâk hilfin sona ermesine dair de şu olayı kaydeder: Osman b. Ma'zûn, Habeşistan'dan döndüğü zaman Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî onu himâyesi altına aldı. Osman, bu himâyesini geri vermek istediği zaman Velîd ona, "Ka'be'ye git, nasıl ki seni himâyeme alenî olarak almışsam, sen de himâyemi alenî olarak bana geri ver"⁷ dedi. Hz. Osman da Velîd'in söylediklerini yerine getirerek onun himâyesinden çıktı.

Ayrıca himâye altına alınmak istenen kimsenin üzerine elbise atmakla da hilf ve civâr gerçekleşebilmekteydi. Nitekim Mekke'nin fethedildiği gün Ümmü Hânî bnt. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ebî Rebîa el-Mahzûmî ve Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî'yi bu şekilde himâyesine almıştı.⁸

Kureyş'in kendi arasında gerçekleştirdiği hilfler, Kusay b. Kilâb zamanında başlamıştır.⁹ Kusay'ın Kureyş batınları ile yaptığı istişare neticesinde, bu batınlar arasında Huzâa'ya ve onun müttetiklerine karşı bir ittifak oluşturarak mücadeleyi kazanmıştı.¹⁰ Kureyş, Mekke'ye yerleşmesinin akabinde önce batınları arasında iç hilfler, daha sonra Arap kabileleriyle dış hilfler yapmıştı. Bu şekilde kabilelerle sağlam ilişkiler kurmuştu. Kronolojiyi takip ederek önce Kureyş batınları arasındaki iç ilişkileri, ardından da onların diğer kabilelerle kurduğu dış ilişkileri inceleyeceğiz.

5 İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî el-Kureşî (151/768), *es-Siyer ve'l-Meğâzi*, thk: Süheyl Zekkâr, Dımeşk 1978, 235.

6 İbn İshâk, *es-Siyer*, 235.

7 İbn İshâk, *es-Siyer*, 179.

8 Vâkıdî, II, 830.

9 İbn Hişâm, I, 109; Ezraki, 105; Taberi, *Târih*, II, 256.

10 İbn Hişâm, I, 109; Ezraki, 107; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 207.

B. Kureyş'in Hilfleri ve İç İlişkileri

Kusay b. Kilâb, Şam'dan Mekke'ye döndüğünde, Kureyş'in mevcut problemlerini çözmeden onların bölgeye yerleşmesinin mümkün olmayacağını anlamıştı. Zira o dönemlerde Kureyş, Kinâne kabilesi içerisinde dağınık halde yaşıyordu.¹¹ Kusay, yapması gereken en önemli işin Kureyş batınlarını bir araya getirmek ve kabile birliğini sağlamak olduğunu görmüştü. Kabilesinin kendisine yardım etmesiyle bu işte başarılı olmuş ve onları bir araya toplamıştı.¹² Böylelikle Kusay, iki buçuk asırdan daha uzun bir süre, diğer bir ifadeyle yaşadığı dönemden İslâm'ın ortaya çıkışına kadar devam edecek olan kabile birliğini sağlamıştır. Bu birlikteliğin arkasında, onların birbirlerine kenetlenmeleri, karşılaştıkları problemleri ve anlaşmazlıkları herhangi bir ayrılığın meydana gelmesine izin vermeyecek şekilde bizzat çözmeleri yatmaktadır. Bu ise kabileler arasında iç dengeyi sağlayan çok sayıdaki hilfler sayesinde mümkün olmuştur.

Kureyş'in hacca ve menasiklerine önem vermesi, bölgesel ticaretteki rolleri ve Mekke pazarlarının gelişmesiyle gelen istikrar, ekonomisinin gelişmesini ve siyasî konumunun güçlenmesini sağladı. Elde ettiği bu servet Kureyş batınları arasında güç merkezlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu güç merkezlerinin kuvvet ve konumları, onların malî güçlerine, nüfusuna, kabilelerle ilişki kurma becerilerine ve Kureyş'e sağladıkları menfaate göre farklılaşmaktaydı. Öte yandan bu durum Kureyş içinde sorunların ve anlaşmazlıkların belirmesine de sebebiyet vermişti. Bu da batınların, artarak devam eden bu gücü kontrol etmek için kendi aralarında iç hilfler yapmalarına neden oldu. Örneğin, Abduşems b. Abdimenâf, bir devesini kaybetmişti. Aslında deveyi Benî Adiy'den Âmir b. Abdillâh b. Uveyc b. Adiy çalmış ve kesmişti. Abduşems bunu öğrenince ona çok sinirlenmiş ve

11 Ezrakî, 104; Belâzurî, *Ensâb*, thk: M. Hamidullah, I, 49; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 187.

12 İbn Hişâm, I, 109; Ezrakî, 104; İbn Sa'd, I, 67.

hatta mensubu olduğu kabile, Benî Adiy'i Mekke'den çıkarmak istemişti. Ancak Benî Sehm, buna müdahale ederek onların çıkarılmasına engel olmuş ve Benî Abdişems'in gücü karşısında Benî Adiyi desteklemek için onlarla hilf yapma yoluna gitmişti.¹³ Sonuçta Benî Abdişems, Kureyş'in çıkarlarını ve birliğini korumak maksadıyla geri adım atmıştı.

Benzer şekilde Benî Adiy, Benî Cumâh'a mensup birinin kâtini himâye edince Benî Cumâh onlara saldırmak istemişti. Bunun üzerine Benî Sehm, aynı sebepten dolayı Benî Adiy'i bir kez daha desteklemişti. Benî Sehm, onlar arasındaki güç dengesinin eşit olmadığını anlayınca –çünkü Benî Cumâh, Benî Adiy'den daha fazla nüfusa sahipti– Benî Cumâh'a, “Benî Adiy'in adamlarının sayısı sizden az. Eğer isterseniz onların sayısı kadar adanızla çıkın, biz de sizleri baş başa bırakalım. Dilersiniz onlara destek olalım, bu şekilde sizinle eşit olurlar” dedi.¹⁴ Amcaoğulları Benî Sehm'in Benî Adiy ile hilf gerçekleştirerek olaya müdahil olmasıyla –her ne kadar bunu arzu etmese de– Benî Cumâh'ın tavrı değişti. Zira Benî Cumâh, aralarındaki güç dengesinin eşitleneceğini hissetmişti. Bu durum bize hilflerin, kabile birliğliğini koruma ve güç dengesini kontrol altında tutma amacıyla yapıldığını göstermektedir.

Aslında bu, Ümeyye b. Abdişems ve Vehb b. Abdimenâf ez-Zührî arasındaki bir husûmet sebebiyle Benî Abdişems'in Benî Zühre'yi Mekke'den sürgün etmek istemesi hâdisesinde daha açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Benî Abdişems'in güç ve nüfus açısından Benî Zühre'den daha üstün olması, Benî Sehm ve Benî Cumâh'ın Benî Zühre'nin tarafında yer almasına neden olmuştur. Benî Sehm'in bu olaydan önce Benî Cumâh'ın karşısında durduğunu ifade etmiştik. Ancak kabilenin çıkarları ve birliği her şeyden üstün olduğundan Benî Sehm ve Benî Cumâh'ın kabilenin parçalanmasının önüne geçmek amacıyla

¹³ İbn Habîb, *el-Munammak*, 80-81.

¹⁴ Zübeyrî, 374-375.

aralarında hilf yapması gerekmişti. Bunun üzerine Benî Abdişems, sürgün düşüncesinden vazgeçerek, “Bizimle kardeşimiz (Benî Zühre) arasına kimse girmeyecek” açıklaması yaptı.¹⁵ Benî Sehm ve Benî Cumâh arasındaki bu hilf, Hâşim b. Abdimenâf’ın vefatından sonraki bir zamanda gerçekleşmiştir. Çünkü Ümeyye b. Abdişems, amcası Hişâm’la yaptığı münâfereyi kaybetmesi sebebiyle Şam’a sürgün edilmiş ve orada on sene kalmıştı.¹⁶

Kureyş’in kendi içinde karşılaştığı ve kabileyi savaşla burun buruna getiren en tehlikeli sorunlardan biri, Benî Abdimenâf’ın (Benî Hâşim, Benî Abdişems, Benî Nevfel ve Benî Muttalib) Mekke hâkimiyetini almak ve sadece kendi ellerinde tutmak istemelerinden kaynaklanmıştır. Zira onlar, amcaoğulları Benî Abdiddâr’ın uhdesinde olan görevlere de sahip olmak istemişlerdi. Bu meseleyi, taşıdığı zorluklardan ve sıkıntılardan dolayı detaylı bir şekilde ele almamız gerekmektedir.

Kusay’dan sonra yönetime kimin vâris olduğu konusunda muhtelif rivâyetler nakledilmiştir. Bir kısmı Kusay’ın bütün görevleri en büyük oğlu Abduddâr’a bıraktığını,¹⁷ bir kısmı ise iki oğlu Abduddâr ve Abdumenâf arasında taksim ettiğini aktarmıştır. Buna göre hicâbe, Nevde’ye başkanlık ve livâ görevlerini Abduddâr’a; sikâye, rifâde ve kıyâdeyi ise Abdumenâf’a bırakmıştı.¹⁸ İbn Sa’d ise Kusay’dan sonra Mekke’deki tüm görevleri

15 İbn Habîb, *el-Munammak*, 40-41.

16 İbn Sa’d, I, 76; İbn Habîb, *el-Munammak*, 103. Zengin bir adam olan Ümeyye b. Abdişems, Hâşim’in yerine geçerek insanlara yemek ikram etme işini üstlenmek istedi ise de bunu başaramadı. Bu yüzden bir grup Kureyşli ona hakaret etti ve küçümsediler. Çok sinirlenen Ümeyye, amcası Hâşim ile Mekke’de elli deve kesmek, on sene buradan sürgüne gitmek üzerine münâfere yaptı ve aralarında karar vermesi için Huzâalı bir kâhini tayin ettiler. Kâhin, Hâşim lehine karar verince Ümeyye, Şam’a sürgün edildi ve burada on sene kaldı. Bkz., Makrizî, Ebu’l-Hasan Takiyyuddîn Ahmed b. Ali (845/1442), *en-Nizâ’ ve’t-Tebâsum fima beyne Beni Ümeyye ve Beni Hâşim*, tkd: Muhammed Bahrululûm, Necef 1966, 8.

17 İbn Hişâm, I, 119; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 209; Hamevî, V, 187; Zebidî, VI, 75. Bunların mahiyeti, görevler bölümünde ele alınacaktır.

18 Ezrakî, 110; Zübeyrî, 383; İbn Habîb, *el-Munammak*, 42, 43.

Abduddâr¹⁹ ve Abdumenâf'ın²⁰ üstlendiğini içeren iki rivâyet nakletmiştir.

Kusay'ın Mekke'nin bütün görevlerini oğlu Abduddâr'a bıraktığını aktaran rivâyetler, bunun nedenini Abduddâr'ın, kardeşi Abdumenâf'tan Mekke'de ilişkiler kurma, çalışma ve hareketlilik yönünden daha geride kalması ve bu yüzden babasının bütün görevleri kendisine vererek onu kardeşinin konumuna yükseltmek istemesi olarak açıklamıştır. Fakat söz konusu nedeni, burada geçtiği şekliyle kabul etmemiz mümkün değildir. Zira Kusay, ileri görüşlü, keskin bir zekâ ve basîret gücüne sahip biriydi. Bu özellikleri, sonraki süreçte Kureyş'in geleceğinde rol oynayacak olan önemli bir karar almadan önce ölçüp tartmasını sağlıyordu. Buna rağmen rivâyetler Mekke hâkimiyetini kardeşinden daha düşük bir mevâde olan genç bir adama verdiğini nakletmektedir. Kabile nizamında, bütün görevlerin ve yönetimin ancak bu makama ehil olan, gerekli özellikleri²¹ taşıyan kişiye verildiği bilinmektedir.

Rivâyetler, Abdumenâf'ın babası hayatta iken üstün bir konum edindiğine ve bütün işlerle ilgilendiğine,²² dolayısıyla onun yönetim için ehil olduğuna işaret etmektedir. Buna rağmen babasının onu halefi bırakmaktan mahrum etmesi uygun olur mu? Kusay, bütün hayatını Kureyş'e saygınlığını kazandırmak için çalışmış, bu sebeple kabilesini birleştirmiş ve Mekke yönetimini onlara vermiştir. Ya'kûbî'nin rivâyetinde bu durumu açıklayan bir takım veriler mevcuttur: "Huzâa ve Beni'l-Hâris b. Abdimenâ b. Kinâne, Abdumenâf'a geldiler ve hilf yapmak istediler. Aralarında hilf yaptılar."²³ Bu rivâyet, Abdumenâf'ın Mekke

19 İbn Sa'd, I, 77. İbn Sa'd, bu rivâyeti Muhammed b. Ömer el-Eslemî'den, o Ali b. Yezid b. Abdillâh b. Vehb b. Zemâ'dan, o da babasından nakletmiştir.

20 İbn Sa'd, I, 74. İbn Sa'd, bu rivâyet, Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'den, o da babasından nakletmiştir.

21 Emir ve melik olarak da isimlendirilen kabile reisinin, cömertlik, alicenâplık, çalışkanlık, zenginlik, ileri görüşlülük, yaşı itibara alınmakla birlikte tecrübe sahip olmak gibi özelliklere ve erdemlere sahip olması gerekiyordu.

22 İbn Hişâm, I, 119; Ezrakî, 118; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 109.

23 Ya'kûbî, II, 241.

ve Kureyş yönetiminde üst bir konuma ve güce sahip olduğunu göstermektedir. Abdumenâf, bu hilfi Kureyş'in konumunu sağlamlaştırmak ve gücünü artırmak amacıyla yapmıştı. Cevâd Ali'nin iddia ettiği gibi, Benî Abdiddâr'a karşı yapılmış bir hilf değildir.²⁴

Biz, Kusay'ın, görevleri oğulları arasında taksim ettiğine dair rivâyetleri tercih ediyoruz.²⁵ Zira rivâyetlerden onun malî ve idarî güç, tecrübe ve doğru yönetim gerektiren sikâye, rifâde ve kıyâde gibi son derece zor siyasî ve iktisadî görevleri, Kureyş'in hâkimiyetinin devamını ve Mekke'nin gelişmesini sağlayacak, güç merkezini kontrol edebilen, zengin, siyasî ve iktisadî akla sahip birine devrettiğini anlamaktayız. Dolayısıyla bu görevleri, ehil olması sebebiyle Abdumenâf üstlendi. Dinî ve askerî görevler olan sidâne, hicâbe, nedve ve livâ ise kardeşinin konumuna yükselmesi, Mekke ve Kureyş yönetiminde beraber çalışmaları için Abdiddâr'a verdi. Çünkü Kureyş'in gücü, birlikte olmasına ve doğru siyaset takip etmesine bağlıydı. Aşağıdaki olaylar da bu görüşümüzü desteklemektedir:

Mekke'nin yönetimi ve idaresini önce Kusay'ın çocukları Abdiddâr ve Abdumenâf, bunlardan sonra ise torunları yürüttü. Ancak onlar, birbiriyle anlaşamayınca Kureyş iki gruba bölündü. İlk grupta Benî Abdimenâf; Benî Hâşim, Benî Abdişems, Benî Nevfel ve Benî Muttalib'e liderlik etmekte ve Benî Esed b. Abduluzâ, Benî Zühre, Benî Teym ve Benî'l-Hâris b. Fihri de

24 Cevâd Ali'ye göre Abdumenâf'ın bu hilfle amacı, kendi gücünün artmak ve büyük bir kuvvet oluşturmaktır. Hilfü'l-Ehâbiş olarak bilinen bu hilf, muhtemelen Benî Abdiddâr'a karşı yapılmıştı. İşte bu durum Benî Abdiddâr'ın hilfler yaparak bir topluluk oluşturmaya sebep oldu. (Bkz., Cevâd Ali, II, 64). Ancak Abdumenâf, konumunu güçlendirmeye ihtiyaç duyacak kadar zayıf biri değildi. Ayrıca Abdiddâr ile Abdumenâf arasında bloklaşmaya neden olacak hiçbir tartışma veya çekişmeye rastlamadık.

25 Ya'kûbî, bu görevlerin sikâye ve Mekke'nin yönetimi Abdumenâf'a, Nedve'ye başkanlık Abdiddâr'a, rifâde Abduluzâ'ya ve hâfetü'l-vâdi Abdukusay'a şeklinde Kusay'ın oğulları arasında taksim edildiğini rivâyet etmiştir. (Bkz., Ya'kûbî, I, 211). Ancak onun bu naklini destekleyen ya da Abduluzâ ve Abdukusay'ın herhangi bir görevi üstlendiklerini gösteren hiçbir bilgiye ulaşamadık.

onların tarafında yer almaktaydı. Benî Abdiddâr'ın başını çektiği ikinci grupta ise Benî Mahzûm, Benî Sehm, Benî Cumah ve Benî Adiy bulunmaktaydı. Benî Âmir b. Lüey ve Benî Muhârib b. Fihri ise tarafsız kalmıştı.

Birçok rivâyette Kureyş'in bu şekilde bölündüğü görülmektedir. Ellerini koku dolu kaba daldırarak yemin edip ahitleştikleri ve ellerini Ka'be'nin örtüsüne sürdükleri için ilk grupta yer alanlara "Mutayyebûn" denilmektedir. İkinci grup ise ellerini kan dolu bir çanağa daldırarak birbirlerini yardımsız bırakmamak üzere anlaştıklarından dolayı "Le'katü'd-Dem" olarak isimlendirildiler.²⁶

Rivâyetler bu bölünmenin sebeplerine de yer vermiştir. Bazılarına göre²⁷ Benî Abdimenâf, gerek konumu gerekse üstün özelliklerinden dolayı Benî Abdiddâr'ın yürüttüğü görevlere daha layık olduklarını düşünerek onları ele geçirmek istedi. Ancak Benî Abdiddâr bunu kabul etmeyince Kureyş ikiye bölündü. Diğer rivâyetlerde ise²⁸ Benî Abdimenâf, Benî Abdiddâr'dan hicâbe görevini, Ka'be'nin anahtarını ve Nedve'nin başkanlığını almak istemiş, ancak Benî Abdiddâr buna razı olmamıştı. Şu rivâyeti ise bölünmenin nedeni olarak sadece Ya'kûbî nakletmiştir: "Benî Abdiddâr, Benî Sehm'den kendilerini Benî Abdimenâfa karşı korumalarını istemişti."²⁹ Ancak müellif, Benî Abdiddâr'ın Benî Sehm'e sığınma sebebi veya bu kabileden yardım ve destek alma nedenine ve bu arada Benî Abdimenâf'ın amaçladığı hususun ne olduğuna dair bir açıklamaya yer vermemiştir.

Zikrettiğimiz hilflerin gerçekleştiği zamanın belirlenmesi meselenin tarihsel boyutunun bütünüyle tespit edilmesini

26 İbn Hişâm, I, 120; İbn Sa'd, I, 74-77; Zübeyri, 383; İbn Habîb, *el-Munammak*, 42; *el-Mubabber*, 166; Ya'kûbî, *Târib*, II, 17. *Ensâbu'l-Eşraf*'ta Benî Abdişems'in Mutayyebûn'dan olmadığı zikredilmiştir. Bkz., Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, El Yazması Varak 343B; Mesûdi, II, 59; İbn Hazm, 158; Hamevî, V, 187; Halebi, I, 131.

27 İbn Hişâm, I, 119; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 209; Hamevî, V, 187; Zebîdî, VI, 75 (h-l-f).

28 Zübeyri, 383; İbn Habîb, *el-Munammak*, 42.

29 Ya'kûbî, *Târib*, II, 17.

sağlayacaktır. İbn Hişâm,³⁰ hilflerin gerçekleştikleri dönemde Benî Abdimenâf'ın liderinin Abduşems, Benî Abdiddâr'ının Âmir b. Hâşim b. Abdimenâf b. Abdiddâr b. Kusay, kokuyu kaba koyanın ise Ümmü Hakîm olduğunu zikretmiştir. İbn Sa'd,³¹ Benî Abdimenâf'ın liderini Abduşems değil, Hâşim b. Abdimenâf olarak nakletse de rivâyetin geriye kalan kısmında İbn Hişâm'la ittifak etmiştir. İbn Habîb ise, Ümmü Hakîm ile birlikte Âtike bnt. Abdilmuttalib'i kaydeder. Hatta kokuyu kaba koyan kişinin o olduğunu zikretmiştir.³² Benî Abdimenâf, Ebû Talha Abdullah b. Abdiluzzâ b. Osman b. Abdiddâr'a bir elçi göndererek Ka'be'nin anahtarını ve Dâru'n-Nedve'yi ondan istemiştir. Ya'kûbî'nin zikrettiğimiz rivâyetinde geçen Benî Abdiddâr'ın Benî Sehm'e sığınması ve yardımını istemesinin arkasındaki sebebin bu olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Ya'kûbî'nin bu rivâyeti, İbn Habîb'in Âtike'nin kokuyu koyan kişi olduğu ve hilflerin Abdulmuttalib zamanında Zemzem Kuyusu'nun kazılmasından sonra gerçekleştiğine dair naklini doğrulamaktadır.³³

Rivâyetler, Benî Abdimenâf'ın liderinin Abdumenâf'ın çocukları Abduşems veya Hâşim, Benî Abdiddâr'ın ise Âmir b. Hâşim b. Abdimenâf b. Abdiddâr olduğunu ve kokuyu koyanın Ümmü Hakîm veya kız kardeşi Âtike bnt. Abdilmuttalib olduğunu zikretmektedir. Oysaki rivâyetler, kızların dedeleri Hâşim'in, Abdulmuttalib b. Hâşim küçük yaştayken Gazze'de vefât ettiğini nakletmiştir.³⁴ Dolayısıyla Abdulmuttalib'in kızları bu hilfler esnasında nasıl hayatta olabilir? Yukarıda Benî Abdimenâf'ın Ebû Talha Abdullah b. Abdiluzzâ b. Osman b. Abdiddâr'a bir elçi gönderdiğini zikretmiştik. Kureyş'in soy ağacına baktığımızda Âmir b. Hâşim'in, Ebû Talha'nın ve Abdulmuttalib'in

30 İbn Hişâm, I, 120.

31 İbn Sa'd, I, 74.

32 İbn Habîb, *el-Munammak*, 43.

33 Ya'kûbî, *Târîb*, II, 17.

34 İbn Hişâm, I, 136-137. İbn Sa'd, I, 82. Bazı rivâyetlerde, Hâşim'in yirmi veya yirmi beş yaşında öldüğü söylenmiştir. Ancak daha ileri yaşta olduğu için bu rivâyetler problemlidir. Bkz., Belâzuri, *Ensâb*, I, 63.

kızlarının aynı nesilde olduğunu görmekteyiz. Bu durum hilfin Abdulmuttalib zamanında yapıldığını göstermektedir.

Hilflerin Abdulmuttalib zamanında gerçekleştiğini tespit ettiğimize göre artık hilflerin sebeplerini araştırmaya tekrar dönebiliriz. Kureyş, Kusay zamanından itibaren birlik olması, Mekke'ye hâkimiyeti ve ticaretten kazandıkları neticesinde siyasî ve dinî bir mevki elde etmişti. Bu konumları, onları Arap Yarımadası'nın dışına tüccar olarak çıkaran Abdumenâf'ın çocukları zamanında daha da yükselmişti. Böylece Mekke komisyoncu iken servetin, malın ve büyük ticarî kazancın olduğu önemli bir ticaret merkezine dönüşmüştü. Komşu devletlerle ilişkileri neticesinde de medeniyetleri ilerlemeye başlamış, ayrıca zengin aile ve evler ortaya çıkmıştı. Bütün bunlar, başarılı bir lider olan, siyasî ve iktisadî akla sahip, gayretleriyle Mekke'yi korumaya çalışan Hâşim'in erkenden vefâtından sonra gerçekleşti. Kureyş içerisinde dağınık haldeki bu aileler, batınların ileri gelenlerinden ve zenginlerinden oluşan, aralarında denklik esasına dayalı olarak Mekke işlerinin idaresini üstlenen kabile meclisi "Mele-i Kureyş'i"³⁵ meydana çıkartmıştı.³⁶ Bu dönemi ticaretin gelişmesi nedeniyle Kureyş içerisinde tartışmaların başlaması ve yeni zengin ailelerin ortaya çıkışı takip etmiştir. İşte söz konusu bu durum Mekke yönetimini ve liderliğini almak için Mekke aileleri arasında tartışma ve çekişmelerin yaşanmasına sebebiyet verdi. Bu aileler arasında zenginlik ve servet sahipleriyle dinî veya toplumsal konumuyla meşhur olanlar vardı.³⁷

Benî Abdimenâf'ın gerçekleştirdiği îlâf, onların Mekke'nin liderliğini üstlenmesini ve bu işte tek başlarına kalmalarını sağlamıştır. Çünkü iktisadî güç olan servet, bunu muhafaza edecek siyasî ve askerî güce ihtiyaç duyar. Benî Abdiddâr'ın nüfusu

35 *Mele-i Kureyş* tabiri Kur'ân'da geçmektedir; "Onlardan ileri gelenleri/mele gitti" (23/Sa'd 4).

36 Şerif, 173.

37 Cevâd Ali, IV, 59.

azalırken Benî Abdimenâf'ınki ise çoğaldı.³⁸ Onlar asalet ve fazilet sahibi kimseler olduklarından bu görevi, Benî Abdiddâr'dan daha çok hak ettiklerini düşünmüşlerdi.³⁹ Bu hususların hepsi, onları Benî Abdiddâr'ın karşısında durarak ellerinde bulunan görevleri bırakmalarını istemeye sürüklemiştir. Fakat Benî Abdiddâr bunu kabul etmemiştir. Böylece Kureyş, daha önce ifade ettiğimiz gibi ikiye ayrıldı. Savaş hazırlıkları tamamlanmış ve karşı karşıya gelinmişken maslahatlarını kaybetme korkusu, tarafları sulha zorladı. Dolayısıyla görevleri olduğu hal üzerine bıraktılar.⁴⁰

Kureyş, mutlak merkezi idareyi Kusay'ın vefatı ve Mekke görevlerinin oğulları arasında yasal bir şekilde⁴¹ taksim edilmesinden başlayarak İslâm'ın doğuşuna kadar kaybetti. Bu durum, Kureyş içerisinde Abdumenâf, Hâşim, Abdulmuttalib, Ebû Süf-yân gibi Kureyş idaresinde önemli rol oynayan seçkin konuma sahip kişilerin yetişmesine engel olmasa da Kusay'ın yerini dolduran hiç kimse çıkmadı. Dolayısıyla Kusay'dan sonra diğer kabilelerde olduğu gibi Kureyş kabilesinin liderliğini üstlenen bir ismi tespit edemedik. Mekke'nin idaresi, şehirdeki görevleri üstlenen, sermaye ve geniş ticaret hacmine sahip azınlığı temsil eden "Mele-i Kureyş"ın elindeydi.⁴² Kanaatimizce böylelikle Kureyş, kabilevî nizamdan kısmî bir şehir devletine benzeyen yönetime geçmeye başlamıştı.⁴³ Gerçekleşen yeni hilfler, Mele Meclisinde, büyüyen güçler arasında eşitlik ve dengenin sağlanması içindi. Dolayısıyla Kureyş'in kabile birliğini koruması, mevcut düzenini değiştirmemesi ve hiçbir şekilde dış ilişkilere yönelmemesi bu hilflerin sonucudur.

38 Zübeyrî, 383. Benî Abdimenâf'ın nesebine ve boylarına, Benî Abdiddâr ile karşılaştırarak bakınız.

39 Hamevî, V, 187. Yaptığı ilâflarla Benî Abdimenâf'ın saygınlığı Kureyş içerisinde artmıştı.

40 İbn Habîb, *el-Munammak*, 43.

41 Mellâh, 73.

42 Sâlih, Ahmed Abbâs, *el-Yemin ve'l-Yesâr fi'l-İslâm*, Beyrut 1972, 25.

43 Mellâh, 76.

Muttalib b. Abdimenâf'ın vefatından sonra Abdumenâf'ın çocukları arasında iç tartışma yaşandı. Nevfel b. Abdimenâf, yeğeni Abdulmuttalib'e Muttalib'den sonra sikâye ve rifâde görevlerini üstlenmesinden dolayı karşı çıkmış ve babası Hâşim'den ona miras kalan görevleri yapmasına engel olmuştu. Abdulmuttalib, amcasına karşı Kureyş'ten yardım istemiş, ancak kimse onun bu çağrısına icabet etmemişti. Bu durum onu, dayıları Benî Neccâr'dan yardım istemek zorunda bıraktı ve onlara bu minvâlde bir mektup yazdı.⁴⁴ Benî Neccâr, seksen kişiyle gelerek Abdulmuttalib'e yardım etti. Nevfel, Kureyş'e herhangi bir saldırı gerçekleşmeden, Abdulmuttalib'in haklarını iade etti.⁴⁵ Ancak o, bir tepki olarak Benî Abdişems'in tamamıyla Benî Hâşim'e karşı hilf yaptı.⁴⁶

Benî Abdilmuttalib b. Abdimenâf, Benî Hâşim'le geçerliliğini uzun süre koruyan bir hilf gerçekleştirdi. Benî Abdilmuttalib hilfin bozulması endişesiyle, Benî Hâşim ile birlikte Şi'bu Ebî Tâlib'e girmiş ve oradan ancak Benî Hâşim'in çıkmasıyla ayrılmışlardı.⁴⁷ Hz. Peygamber'in "Benî Hâşim ve Benî Abdilmuttalib birdir, ne Cahiliye'de ne de İslâm'da ayrılmadılar" dediği nakledilmiştir.⁴⁸

Benî Nevfel ve Benî Abdişems arasındaki yeni hilf, onların Mutayyebûn Hilfi'nden ayrıldıklarını açıkça göstermektedir. Bu ayrılık Benî Hâşim ile yaşanan ihtilaftan kaynaklanmıştı. Benî Abdişems'in Benî Nevfel ile birleşmesi ise tesadüf değildir. Hâşim, yeğeni Ümeyye b. Abdişems'i münâfereyi

44 İbn Sa'd, I, 83; Taberî, *Târib*, II, 349.

45 İbn Habîb, *el-Munammak*, 87.

46 Sedûsi, Müerric b. Amr eş-Şeybânî (195/811), *Hazf min Nesebi Kureyş*, thk: Salâh el-Müncid, Beyrut 1976, 40; Taberî, *Târib*, II, 249.

47 Sedûsi, 25.

48 Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme (620/1223), *et-Tebyîn fi Nesebi'l-Kureşiyîn*, thk: Muhammed Nâif ed-Düleymi, Bağdat 1982, 201; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fi Temyizi's-Sabâbe*, I-IV, Matbaatü's-Saâde, Kahire 1327, I, 236.

kaybetmesinden dolayı Şam'a sürgün etmişti. Sürgün onda büyük bir etki bırakmış ve Hâşim'in oğullarından intikam almak isteğini uyandırmıştı. Dolayısıyla Benî Abdîşems, Benî Hâşim'e karşı Benî Nevfel'le sadece kişisel problemleri için hilf yaptı. Bu iki hilf de güçler arasında dengenin sağlanması amacıyla Benî Abdîmenâf içinde gerçekleştirdi. Bunların Kureyş'e olumsuz herhangi bir yansımasına ise rivâyetlerde rastlayamadık.

İslâmiyet öncesinde Kureyş'in kendi arasında gerçekleş-tirdiği son anlaşma Hilfu'l-Fudûl idi.⁴⁹ Bu anlaşma, Kureyş'in Şevvâl ayında meydana gelen Ficâr Savaşı⁵⁰ dönüşünde yani hicretten otuz üç sene önce Zilkâde ayında gerçekleşmişti. Hz. Peygamber'in yirmi yaşındayken katıldığı anlaşma, Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde akdedildi.⁵¹ Tarihî rivâyetlerin çoğunluğunun kabul ettiği gerçekleşme sebebi şudur: Zebîdli bir adam ticaret için Mekke'ye gelmişti. Âs b. Vâil es-Sehmî, adamın mallarını satın almış, ancak karşılığını ödememişti.⁵² Adam, hakkını almak için uğraşmış ve Kureyş liderlerinin yardımına başvurmuş fakat yardım alamamıştı. Bunun üzerine adam Ebû Kubeys Dağı'na çıkarak yüksek sesle adaletsizlikten yakındığı bir şiir okudu.⁵³

49 Bu anlaşmanın Hilful'-Fudûl olarak isimlendirilme sebebi konusunda pek çok görüş vardır. Bazıları Cürhümlü Fadl b. Fadl, Fadl b. Vedâ ve Fudayl b. Hâris'in yaptığı hilf sebebiyle böyle isimlendirildiğini söylemiştir. Hakları sahiplerine iade etmek üzere anlaşma yapmaları nedeniyle böyle isimlendirildiği de nakledilmiştir. İkinci rivâyet daha makuldür. Bkz., İbn Hişâm, I, 123; İbn Habîb, *el-Munammak*, 47; Seâlibî, 140; Diyârbekrî, I, 261; Zebîdî, VIII, 68.

50 İbn Sa'd, I, 127.

51 İbn Hişâm, I, 123; İbn Sa'd, I, 128; Diyârbekrî, I, 261. Ebu'l-Ferec, Hz. Peygamber'in bu anlaşmaya yirmi yaşındayken katıldığını zikretmiştir. Bkz., Ebu'l-Ferec, XVII, 28.

52 İbn Habîb, *el-Munammak*, 45-218; Mesûdî, II, 276; Seâlibî, 140; Ebu'l-Ferec, XVII, 287; Halebi, I, 129. Ya'kûbî, tâcirin Benî Esed b. Huzeyme'den olduğunu zikrediyor. Başka bir yerde ise adamın Kays b. Şeybe es-Sülemi olduğunu ve Übey b. Halef el-Cumahi'ye ticaret malı sattığını aktarmıştır. Bkz., Ya'kûbî, *Târib*, II, 17.

53 İbn Hişâm, I, 123. Zebîdli adamın okuduğu şiirler ve ihtilaflar için bkz., İbn Habîb, *el-Munammak*, 45-46, 219.

Zübeyr b. Abdilmuttalib,⁵⁴ Abdullah b. Cüd'ân ile beraber bu şahsın hakkını almak için gayret etti.⁵⁵ Bazı Kureyş kabileleri, Dâru'n-Nedve'de toplandıktan⁵⁶ sonra Abdullah b. Cüd'ân'ın evine gittiler ve orada bu hilfi yaptılar.⁵⁷ Hz. Peygamber Hilfu'l-Fudûl hakkında, "Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde öyle bir hilfte yer aldım ki, kızıl develere değişmem. Eğer İslâm'da böyle bir hilfe çağrıl-sam hemen icabet ederdim" demiştir.⁵⁸ Bu hilfe Kureyş batınla-rından Benî Hâşim, Benî Muttalib, Benî Zühre ve Benî Teym⁵⁹ katılmıştı. Beni'l-Hâris b. Fihri⁶⁰ ve Benî Esed b. Abduluzza'nın da onların yanında olduğu söylenmiştir.⁶¹

Hilfu'l-Fudûl,⁶² anlaşmaya katılanların ister Mekke toplum-dan isterse dışarıdan olsun hakkını alıncaya kadar mazlumun yanında, zalimin karşısında olacaklarını ihtiva etmektedir. Ze-bîdli şahsın durumunun ilk olmadığı, bu tür haksızlıkların genel bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Zübeyr b. Abdilmutta-lib, Zebîdli adamın başına gelenleri işittiği zaman "Artık yeter" demiştir.⁶³ Bir grup Kureyşli, başkalarının hakkını inkâr etmeyi ve zulmü alışkanlık haline getirmişti. Bundan dolayı Kureyş, iç

54 İbn Sa'd, I, 128. İbn Habîb, *el-Munammak*, 218; *el-Mubabber*, 127; Mesûdi, II, 276; Seâlibî, 140. Afgânî, Câhız'ın *Resâilü'l-Câhız* kitabından şunu nakleder: "Adâmin çağrısına ilk karşılık veren Zübeyr b. Avvâm'dır" (Câhız, 72). Bütün rivâyetler aksini belirttiği için bu nakil doğru değildir. Ebu'l-Ferec ise hilfe çağırının Abbâs b. Abdilmuttalib ve Ebû Süfyan olduğunu zikretmiştir (Bkz., Ebu'l-Ferec, XVII, 288). Bu da aynı şekilde rivâyetlere terstir.

55 İbn Habîb, *el-Munammak*, 46, 219; *el-Mubabber*, 167; Seâlibî, 141.

56 Mesûdi, II, 276.

57 İbn Hişâm, I, 122; İbn Habîb, *el-Munammak*, 46; *el-Mubabber*, 137.

58 İbn Hişâm, I, 124; İbn Sa'd, I, 129; İbn Habîb, *el-Munammak*, 46; Zübeyri, 291; Seâlibî, 140; Diyârbekrî, I, 261.

59 İbn Hişâm, I, 123. İbn Habîb, *el-Munammak*, 46; *el-Mubabber*, 167; Ya'kûbî, *Târib*, II, 18. İbn Sa'd, Beni'l-Muttalib'i Hilfu'l-Fudûl içinde zikretmemiştir. Bkz., İbn Sa'd, I, 128.

60 İbn Hişâm, I, 123; İbn Habîb, *el-Munammak*, 221; *el-Mubabber*, 167; Mesûdi, II, 276; İbn Kuteybe, 604; Ebu'l-Ferec, XVII, 287.

61 İbn Hişâm, I, 123; İbn Habîb, *el-Munammak*, 221; Ya'kûbî, *Târib*, II, 18.

62 Rivâyetler, Hilfu'l-Fudûl'un metni konusunda ihtilaf etmesine karşın muhtevası konusunda ittifak etmektedirler. Hilfu'l-Fudûl metni konusunda daha detaylı bil-gi için bkz., İbn Hişâm, I, 123; İbn Sa'd, I, 129; Zübeyri, 291; İbn Habîb, *el-Munam-mak*, 46-219; *el-Mubabber*, 167; Ya'kûbî, II, 18; Mesûdi, II, 276; Seâlibî, 140.

63 İbn Habîb, *el-Munammak*, 219.

ve dış ilişkilerini gözden geçirerek ticarî çıkarlarını korumak için bütün gayretini ticaretini sınırlayan veya engelleyen unsurları ortadan kaldırmaya sarf etti.⁶⁴

Kureyş, kendi içerisinde yaptığı hilflere rağmen nesep dengelerini sağlamada, iç ve dış ilişkilerinin kötüye gidişini engellemede, ayrıca kendi itibarını, Mekke'nin saygınlığını ve kutsallığını korumada başarısız olmuştu. Bu nedenle ticarî ve toplumsal çıkarlarının yanı sıra başkalarının haklarını korumak ve Mekke içinde iktisadî hareketliliği garanti altında almak için Hilfu'l-Fudûl akdine sığınmıştır.

Daha önceki hilflerin hiçbirisi Hilfu'l-Fudûl'un özelde Kureyş, genelde diğer Arap kabileleri nezdinde gördüğü önemi, saygınlığı ve kıymeti elde edememiştir. Bu anlaşma, etkisi İslâmiyet'ten sonra dahi uzun sürecek kadar büyük bir güce sahipti.⁶⁵ Hem ticarî mahkeme hem de yürütme makamındaydı. Dolayısıyla insanlar üzerindeki otoritesi benzersizdi. Zulmeden taraf ne kadar kudret, makam ya da mevki sahibi olursa olsun zulme uğradığını söyleyen kimse için en iyi sığınak bu hilfdi.⁶⁶

Montgomery Watt,⁶⁷ Hilfu'l-Fudûl'un Mutayyebûn'un daha sonraki şekli olduğunu söylemiştir. Ancak Mutayyebûn Hilfi'nin meydana geliş nedenleri, Hilfu'l-Fudûl'un sebeplerinden farklıdır. Dolayısıyla aralarında pek çok fark bulunmaktadır. Öncelikle Mutayyebûn, Benî Abdimenâf'ın Benî Abdiddâr'dan Mekke yönetimini ve görevlerini almak istemelerinden kaynaklanmıştır. Hilfu'l-Fudûl'un ise Mekke'de zulümleri engelleme, emniyeti sağlama, hakları koruma ve Arap kabilelerine karşı Kureyş'in ticaretini ve itibarını muhafaza etme gayesiyle ortaya çıkmış

64 Şarkâvî, 49.

65 Hilfu'l-Fudûl'un varlığı Muaviye b. Ebî Süfyan'ın hilafeti zamanına kadar uzanmıştır. Nitekim Velid b. Utbe b. Ebî Süfyan ile Hz. Hüseyin arasında yaşanan bir olay neticesinde gündeme gelmiştir. Bkz., İbn Hişam, I, 124.

66 Afgânî, 190.

67 Watt, W. Montgomery, *Mubammed fi Mekke*, trc: Şaban Berekât, Beyrut 1952, 23; Beyzûn, 93.

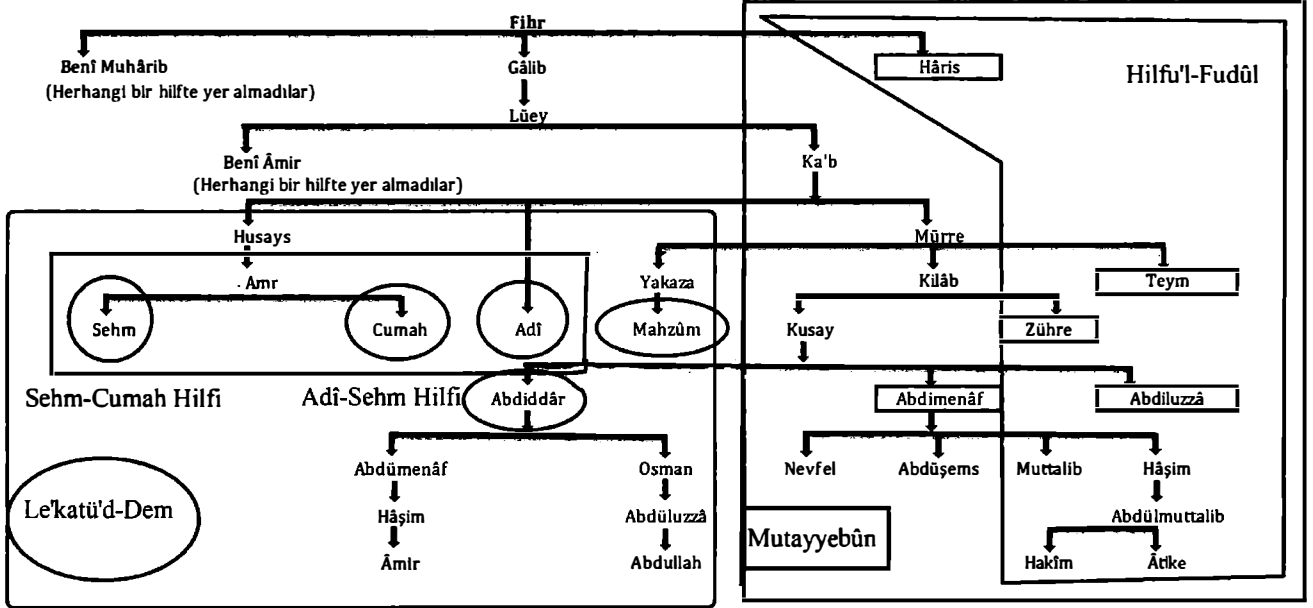
toplumsal ve ticarî bir hilf olduğunu görüyoruz.⁶⁸ Mutayyebûn Hilfi özel bir mesele nedeniyle Abdumenâf, Abduddâr ve onların Kureyşli müttefikleri özelinde gerçekleşmişken, Hilfu'l-Fudûl bütün Mekke toplumunu ve diğerlerini kapsamıştır.

Kureyş, gücü ve gayretiyle pek çok hilf yapmıştır.⁶⁹ Buraya kadar olan bölümde her birini zikrettik. Bir Arap kabilesinin, Kureyş gibi batınları arasında iç çatışma meydana gelmeksizin uzun süre dâhilî bütünlüğünü muhafaza etmeyi başarmasını çok nadir görüyoruz. Dolayısıyla Kureyş, bu itibarla Arap kabileleri ve yarımada komşu devletler nazarında büyük konum ve ayrıcalıklı bir makam elde etmişti. Bu konumları, komşu devletlerin onlara ihtiram göstermesini ve Kureyş'e diğer kabilelerden farklı ve özel muamelelerde bulunmasını sağlamıştı.

68 Şerif, 127.

69 Ya'kûbi, *Târib*, II, 12.

Kureys'in İç Hilfleri Haritası

C. Kureyş'in Hilfleri ve Dış İlişkileri

Kureyş, îlâfın idarecisi Hâşim'in sayesinde⁷⁰ Mekke'nin ekonomik rahatlığını sağladıktan ve ticaret kervanlarının panayırlara güvenli bir şekilde ulaşmaları için ticaret yollarında oturan Arap kabileleriyle ilişkiler kurduktan sonra ticaret için Arap Yarımadası'nın dışına çıkmıştı. Diğer taraftan kabilelerin, Kureyş'le ilişkilerini güçlendirmesi kendi çıkarlarındaydı. Çünkü onların menfaat ve refahı, Kureyş'e bağlıydı. Mekke'nin zarar etmesi, onların da zararı demektir. Ayrıca bu kabileler, Mekke'ye hac ve ticaret için gelmekteydiler.

Kabilelerle ilişkiler kurmak ve hayata geçirmek yoğun bir çaba ve tecrübe gerektiren büyük bir iştir. Kureyş, ticarete ve dinî ritüellerde insanlarla sürekli ilişki içerisinde olduğundan onların özellikle de bedevî kabilelerin tabiatlarını tecrübeyle öğrenmişti. Bu durum dahi tek başına, en doğru ilişkileri kurmak için emsalsiz bir konuşma tarzının oluşmasına yeterlidir. Nitekim Kureyş, diğer kabilelerle farklı yollarla ilişki ve bağ kurarak istediğini gerçekleştirmede başarılı olmuştur. Hilf,⁷¹ evlilik yoluyla akrabalık,⁷² ticaret kervanlarına ortaklık, kervanlarda rehber ve muhafızlık, liderlere bir miktar kâr, imtiyaz yahut özel vazifeler verme, kabilelerle ilişki kurmada Kureyş'in başvurduğu yollar dandı. Ayrıca kabilelerin dostluğunu kazanmasını temin eden sağlam ve meşhur bir siyaseti vardı. Hatta bu siyaset Kureyş'in diğer kabilelere üstünlüğünün ve hâkimiyetinin tanınmasını da garantilemişti.⁷³

Kureyş'in, Mekke dışına açılmadan önce batınlarını birleştirdiğini ve Mekke Vadisi'nde topladığını yukarıda ifade etmiştik. Bu durum Kureyş'in konumunun yükselmesi ve nüfûzunun

70 İbn Sa'd, I, 75; İbn Habîb, *el-Munammak*, 162.

71 Bireysel hilfler için bkz., Ek-2.

72 Kureyş'in evlilikleri için bkz., Ek-5, Ek-6.

73 Darâdke, Sâlih, "İlâfu Kureyş -Mulâhazât havle Avâmili's-Siyâdeti'l-Mekkiye kable'l-İslâm-", *Câmiatü'l-Ürdün* tz., 54. Şerif, 147.

güçlenmesi için yurt ortakları olan kabilelerle ilişkiler kurmayı beraberinde getirmiştir.

1. Kinâne ve Ehâbiş ile İlişkiler

Kureyş, ilk defa Kinâne kabilesiyle ilişki kurmaya başlamış ve Kusay b. Kilâb zamanında Huzâa'ya karşı askerî bir hilf yapmıştı.⁷⁴ Mekke'nin çevresinde deniz yönünde yaşayan Kinâne'nin batınları; Kayn, Ğıfâr, Bekr, Belhâris, Müdlic, Damre b. Bekr, Leys b. Bekr ve Deyl b. Bekr'di. Bu batınların Kureyş ile akrabalık bağları vardı. Batınların akrabalık dereceleri değişse de Kinâne, Kureyş'in kendisinden ayrıldığı en büyük yapıdır.⁷⁵ İbn Kesîr, Kinâne'den Bekr ile Kureyş'ten Benî Âmir b. Lüey arasında meydana gelen bir probleminden söz etmiştir.⁷⁶ Buna göre, Benî Bekr'den bir adam, Âmir b. Zeyd b. Âmir b. el-Mulavvîh'in tahrikiyle Benî Âmir b. Lüey'den İbn Hafs b. el-Uhayf'ı öldürmüştü. Bunun üzerine mak-tûlün kardeşi Mukriz b. Hafz, tahrik eden Âmir b. Zeyd'i öldürmeye gitmiş ve kılıcını Âmir'in karnına sokmuştu. Sonra onu harem bölgesine taşımış ve Ka'be'nin örtüsüne asmıştı. İbn Habîb de Benî Kinâne'nin Avvâm b. Huveylid'i öldürdüğünü nakletmiştir.⁷⁷

Benî'l-Hâris b. Kinâne, eskiden beri Kureyş'in halifi olduğu için aralarındaki ilişki ön plana çıkmıştır.⁷⁸ Örneğin, Hâlid b. Hâris b. Abdimenât el-Kinânî, Abdiavf el-Zührî'yle;⁷⁹ Benî Leys b. Bekr'den Benî'l-Hâdî b. Usâme ve İbn Caûne b. Şuûb, Benî Hâşim ile hilf yapmıştı.⁸⁰

Onlar arasındaki bu hilfin somut bir tarafı var ki, Benî'l-Hâris, Kusay'ın Huzâa'yla savaşında onun yanında yer almıştır.⁸¹ Bu ilişki, olabilecek en güzel biçimde devam etti. Benî'l-Hâris'in,

74 İbn Hişâm, I, 114.

75 Darâdke, 60.

76 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 259.

77 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 189.

78 Zübeyrî, 397.

79 İbn Habîb, *el-Munammak*, 288.

80 Sedûsi, 25.

81 İbn Hişâm, I, 114.

yurtlarına komşu bazı batınlarla kendi çıkarlarını koruyan ve “Hilfu’l-Ehâbiş” diye meşhur olan bir hilf yaptığını görüyoruz. Dolayısıyla Ehâbişler, Kureyş’le anlaşma yapmışlardır. Öte yandan rivâyetler Ehâbişlilerin aslı konusunda ihtilafa düşmüş ve ortak bir görüş sunamamışlardır. Bu konu etrafındaki karışıklık ve kapalılığın giderilmesi ve onların Kureyş ile ilişkilerinin gerçek tarihî durumunun ortaya konulması için meseleyi detaylı olarak ele almamız gerekmektedir.

Ehâbiş kelimesi, pek çok anlamı olan habeş (حَبَش) kelimesinin mastarından türemiştir. Habeş kelimesinin çoğulu ahbuş, habeşât ve habîş’dir.⁸² Sumâme kelimesi gibi telaffuz edilen *hubâşe*, farklı kabilelere mensup insanların oluşturduğu topluluk demektir. Ayrıca Tihâme’de kurulan eski bir panayırın ismidir.⁸³ Aynı kökten gelen *tabbîş* kelimesi de toplanma ve derleme anlamına gelir.⁸⁴ Habeşî, Mekke’nin aşağı tarafında altı mil uzaklıkta Ramde bölgesinde bir dağdır. Burada bir anlaşma yapılmış ve oraya nispetle “Hilfu’l-Ehâbiş” olarak isimlendirilmişti.⁸⁵ Mekke ve diğer bölgelerde bazı insanların isimlerinin Habeş, Hubeyş ve Hubşiye olması, bunların yaygın olduğunu göstermektedir: Hâşim b. Abdimenâf’ın Benî Sâme b. Lüey’den anne bir kardeşi Hâris b. Habeş b. Avf b. Neşhel, Habeş b. Âdiye b. Sa’saa el-Hüzelî,⁸⁶ Hubeyş b. Hâlid,⁸⁷ Hubeyşe bnt. Habîş el-Kinânî, yine Hubşiye b. Ka’b b. Amr, Hubşiye b. Selûl b. Ka’b b. Huzâa⁸⁸ ve Kureyş içinde Ebû Hubeyş b. Muttalib b. Sa’d b. Abdiluzzâ gibi.⁸⁹

Kelime, Arap şiirinde farklı manalarda kullanılmıştır. Örneğin “Hubeyşe” bir kadın ismidir.⁹⁰ Yine Ru’be’nin şiirinde

82 İbn Manzûr, I, 552.

83 Zebidî, IV, 292.

84 İbn Düreyd, 193; İbn Manzûr, I, 552; Zebidî, IV, 293.

85 Ezrakî, 115; İbn Düreyd, 193.

86 Zebidî, IV, 292

87 İbnu’l-Esir, II, 255.

88 İbn Düreyd, 468; İbn Hazm, 235.

89 İbn Hazm, 118.

90 İbn Esir, II, 258. Sayfa 259’da aynı manada başka beyitler yer almaktadır.

“toplanma” manasına gelmiştir.⁹¹ Bir şair, “hîlf oluşturacak kabilenin toplanması” anlamında zikretmiştir:

Leys,⁹² Deyl,⁹³ Ka'b⁹⁴ ve saldıranlar,
Gözler kızardığı zaman hîlf yapmak için toplandılar.

Ebû Tâlib b. Abdilmuttalib bir şiirinde⁹⁵ Kureyş batınlarının Hz. Peygamber ve Benî Hâşim'e düşmanlık için bir araya gelmelerini şöyle anlatmıştır:

Bu kadar sevgi ve ülfetten sonra olursunuz,
Ehâbiş gibi, sizler onların kötülüklerinden şikâyet ediyorsunuz.⁹⁶

İmriulkays'ın bir şiirinde ise Sevâd'da bulunan yeşil bölge manasında kullanılmıştır.⁹⁷

Rivâyetler, isimlendirmenin taşıdığı iki manadan kaynaklandığını düşündürmektedir. Buna göre ya birçok kabileyi aynı anda bir araya getirdiğinden dolayı toplanma manasındaki “tahbiş”ten gelmiş ya da yakınında hîlf yapılan dağa nispet edilerek böyle isimlendirilmiştir. Belki de her iki anlam birlikte kullanılmıştır. Ancak Lammens'in zenciler ve Habeşistanlıların, Ehâbiş olarak isimlendirildiği iddiasına dair hiçbir veriye ulaşamadık.⁹⁸

Ehâbiş Hilfi içerisinde yer alan kabileler; Beni'l-Hâris b. Abdimenât b. Kinâne, Beni'l-Hevn b. Huzeyme'den el-Kâre, Adl ve ed-Dîş, Benî Huzâa'dan el-Hayâ ve'l-Mustalık⁹⁹ ve Kinâne'den Benî Nufâse b. Deil idi.¹⁰⁰ Lammens, Benî Ğîfâr ve Benî Süleym'i

91 İbn Manzûr, II, 552.

92 Leys, Kinâne'nin bir batını olup Leys b. Bekr b. Abdimenât'a nispet edilir.

93 Deyl, Kinâne'nin bir batını olup Deil b. Bekr b. Abdimenât'e nispet edilir.

94 Ka'b, Huzâa (Beni'l-Hayâ ve'l-Mustalık)'dan olup Ka'b b. Amr'ın soyudur.

95 Sedûsi, 15.

96 İbn İshâk, *es-Siyer*, 150.

97 Bekri, *Simtül-Leâli*, I, 53; İbn Manzûr, IV, 552.

98 Lammens, Henri, “Ehâbiş ve't-Tanzimül-Askerî fi Mekke Zamanül-Hicre”, *Mecelletül-Meşrik*, Beyrut 1936, 10, 12, 21. Ehâbişler, zencilerdir (Lammens, 21). Bu, rivâyet ve tarihi gerçeklerin desteklemediği bir vehm ve hatadır.

99 İbn Hişâm, II, 15; Zübeyri, 9; İbn Habib, *el-Munammak*, 200; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 18; Fâsi, 150.

100 Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 364B.

de bu kabileler arasında saymıştır.¹⁰¹ Ancak bunun ne tarihçilerin ne de ahabîlerin rivâyetlerine ulaştıracak kaynağını bulamadık. Bu kabileler, Kinâne, Huzâa ve Huzeyme'nin soylarından Araplar olup kökenlerinde ve renklerinde onların Afrikalı topluluk olduğu iddialarını haklı çıkaracak hiçbir husus bulunmamaktadır. Onlar, sadece Kureyş ile Habeşî isimli bir dağın eteğinde hilf yaptıkları için "Ehâbîş" olarak isimlendirilmişti.¹⁰²

Ka'b b. Mâlik'in Uhud Savaşı'nda şu beyitte kastettiği kişiler de onlardı:

Denizden bir dalgaya geldik ortasında,
Kimisinin başı açık kimisinin başı örtülü Ehâbîş.¹⁰³

Aralarındaki hilf, "gece sakinleştiği, gün doğduğu ve Habeşî Dağı yerinde kaldığı" müddetçe birbirlerine yardım edeceklerine dair Allah'a yemin etmeleriyle gerçekleşti.¹⁰⁴

Ehâbîş kabilelerinin yurtları daha önce geçtiği üzere Mekke'nin dışında, Kinâne bölgesindeydi. Başka bir deyişle Mekke'nin batı tarafında Serât'ın üzerinden güneye hatta Şuaybe limanının güneyine kadar olan bölgede yaşadılar. Birlikte hilf yaptıkları batınların geride kalanları, Ehâbîşliler ile yaşıyordu. Kuvvetle muhtemel Ehâbîş Hilfi, su ve otlak nedeniyle meydana çıkan çekişmeyi durdurmak için yapılmıştı. Çünkü kabileler arasında bu nedenlerden dolayı sık sık tartışma yaşanıyordu. Ayrıca bu bölge, Yemen'e ve Mekke'nin limanı Şuaybe'ye giden ticaret kervanlarının geçiş noktasıydı. Dolayısıyla hilfin Mekke'ye

101 Lammens, Kureyş'in Ehâbîş'e mensup Benî Ğıfâr ve Benî Süleym'den muhafız ve asker seçtiğini söylemiştir. (Lammens, 9). Ancak bu hatalıdır. Çünkü bu kabileler Ehâbîş'ten değildi ve ayrıca onların Ehâbîş içerisinde bir liderleri yoktu. Yine Benî Ğıfâr ve Benî Süleym'in Müslümanların seriyyelerine komutanlık yaptığını ve Hz. Peygamber'in savaş için şehirden ayrıldığında Medine'ye vekil olarak onları bıraktığını söylemiştir (Lammens, 8). Fakat Hz. Peygamber'in onları Medine'ye iki defa vekil bıraktığı ve bir defa da seriyye komutanlığı verdiği haricinde bir bilgiye ulaşamadık. Bkz., Ek 8.

102 Ezrakî, 4; İbn Düreyd, 193.

103 Zübeyrî, 9.

104 İbn Manzûr, IV, 552.

giden ticaret kervan ve mallarının geçişinde güvenliği sağlamak için yapılmış olması da mümkündür.

Ehâbîş, Kureyş ile bir hilf yapmasından ötürü “Ehâbîş-i Kureyş” olarak isimlendirilmiştir.¹⁰⁵ Rivâyetler, hilfi kimin yaptığı hususunda ihtilaf etmiştir. Huzâa ve Benî'l-Hâris b. Abdimenât b. Kinâne'nin, Abdumenâf b. Kusay'a anlaşma için gelmeleri üzerine aralarında “Hilfu'l-Ehâbîş” denilen bir anlaşma gerçekleştirdikleri söylenmiştir. O dönemde, Benî Kinâne'nin lideri Amr b. Hilâl b. Muayt¹⁰⁶ b. Âmir'di. Ehâbîş Hilfi'ni, Şemmâh b. Âmir b. Avf b. el-Hâris b. Abdimenât b. Kinâne'nin yaptığı da söylenmiştir.¹⁰⁷ İbn Habîb, hilfi Reytâ bnt. Abdimenâf'ın eşi Âmir b. Avf'ın gerçekleştirdiğini,¹⁰⁸ Zübeyrî ise onun eşinin Muayt b. Âmir b. Avf olduğunu ve hilfi onun yaptığını nakletmiştir.¹⁰⁹

Belâzurî ise bu anlaşmaya dair üç farklı rivâyet nakletmiştir. Birinci rivâyete göre Benî Bekr, Abdulmuttalib zamanında çoğalınca Kureyş'i Harem'den çıkarmak veya onların yanına yerleşmek istedi. Kureyş ise bir araya gelerek savaş için hazırlandı. Bunun üzerine Abdulmuttalib, Kureyş ve Ehâbîş arasında bir anlaşma gerçekleştirdi.¹¹⁰ Müellif ikinci rivâyette hilfin daha önce yapıldığını söylemiş ve Kureyş liderinin isminde ihtilafla birlikte yukarıda aktardığımız olaya yer vermiştir; Benî Bekr b. Abdimenât b. Kinâne, Kusay zamanında Huzâa'yla birlikte Mekke'den çıkarıldığı için Kureyş'e buğz ediyor, kin besliyordu. Muttalib zamanında Kureyş'i Harem'den çıkarmak ve onlarla savaşmak için hazırlandıktan sonra Benî'l-Hevn b. Huzeyme'ye saldırdılar. Bunun üzerine Muttalib, Kureyş ile Ehâbîş arasında bir anlaşma yaptı.¹¹¹

105 Zübeyrî, 9.

106 Ya'kûbî, *Târîh*, I, 241; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 18.

107 İbn Hazm, 188.

108 İbn Habîb, *el-Munammak*, 276.

109 Zübeyrî, 15.

110 Belâzurî, *Ensâb*, El Yazması, Varak 364B.

111 Belâzurî, *Ensâb*, thk: M. Hamidullah, I, 76.

Üçüncü rivâyet ise şöyledir: “Abdumenâf ve Amr b. Hilâl b. Muayt el-Kinânî Ehâbiş Hilfi’ni yaptılar. Bir şair şöyle demiştir:

Amr ve Abdumenâf,
Aramızdaki sebeplerden dolayı hilf yaptılar.”¹¹²

Bu rivâyetlerde Ehâbiş liderinin kim olduğu hususunda ihtilaflar söz konusuysa, Kureyş tarafında hilfi yapan kişinin Abdumenâf olduğunda görüş birliği söz konusudur.¹¹³ Ehâbiş tarafından hilfi yapan kişinin Amr b. Hilâl, Şemmâh b. Âmir, Muayt b. Âmir veya Âmir b. Avf olduğuna dair rivâyetleri yukarıda nakletmiştik. Kureyş ve Kinâne’nin nesebini karşılaştırdığımızda Abdumenâf zamanına en yakın kişinin Âmr b. Hilâl’in olduğunu tespit ettik.¹¹⁴ Kanaatimizce doğru olan da budur.

Kureyş ve Ehâbiş arasındaki hilf Ka’be’nin bir köşesinde yapıldı. Kureyş’ten ve Ehâbiş’ten birer kişi Ka’be’nin köşesinde durduktan sonra ellerini Ka’be’ye koydular ve Allah, yeryüzünü ve üzerindeki yaşatmaya; deniz, yünleri ıslatmaya, Hirâ ve Sebîr dağları, var olmaya ve Güneş, kıyamet gününe kadar doğudan doğmaya devam ettikçe bütün mahlûkata yardım edeceklerine dair Allah’a, Ka’be’nin kutsallığına, Makam-ı İbrahim’e, Ka’be’nin Haceru’l-Esved’in bulunduğu köşesine ve haram aylara yemin ettiler.¹¹⁵

Hilfteki bütün lafızlar, Hz. İbrahim’in Ka’be’nin inşâsı sırasında Mekke’de temellerini attığı tevhid inancıyla bağlantılı dinî kavramlar ve mefhumları içermektedir. Hilfin tarafları, Hz. İbrahim’in itaat ve ibadete çağırdığı Allah’a, aynı şekilde onun inşâ ettiği Ka’be’nin kutsallığına, Arap kabilelerin saygı ve hürmet gösterdiği Makam-ı İbrahim’e,¹¹⁶ cennet yakutlarından olduğu

112 Belâzuri, *Ensâb*, thk: M. Hamidullah, I, 52.

113 Belâzuri’nin Muttalib ve Abdulmuttalib olduğu yönündeki rivâyetlerini Zâtu Nukeyf Savaşı’ndan bahsederken açıklayacağız.

114 Karşılaştırma için bölüm sonundaki nesep şeceresine bakınız.

115 Ya’kûbî, *Târîh*, I, 241. Hirâ ve Sebîr, Mekke’deki iki dağdır.

116 Makam, Hz. İbrahim’in üzerinde durduğu taşır (Fâsî, 202). Kur’ân’da bu mekân “Onda apaçık deiller, Makam-ı İbrahim vardır” (3/Âl-i İmrân, 97) şeklinde zikredilmiştir.

söylenen ve kutsal bir değeri olan Haceru'l-Esved'in bulunduğu köşeye, yine hac günlerinde verdiği fayda, sağladığı güven ve emân dolayısıyla kabilelerin ihtiram gösterdiği ve saygı duyduğu haram aylara yemin ettiler. Bunlar, hilfin Ka'be'ye ve dinî ritüellere hizmet için tahsis edildiğini göstermektedir.

Ehâbiş'in Kureyş ile bu hilfi yapmasının arkasında dinî inançlarının etkili olması muhtemeldir. Kureyş'in Ka'be halkından olmasının bu anlaşmanın yapılmasında etkisi olabileceği gibi bilemediğimiz bir sebepten de kaynaklanmış olabilir. Belki de gelecekte ortaya çıkacak yeni bilgiler bunun nedenini bize açıklayacaktır. Kureyş, onlardaki bu dinî meyli sezmiş ve bunu ticarî çıkarlarının temini, Ka'be'nin saygınlığı ve himâyesi için itici bir güç olarak kullanmıştır. Kureyş, Kinâne'nin ibadet ettiği Hubel'e, Kinâne de Kureyş'in ibadet ettiği putlara ek olarak Kureyş, Ehâbiş'le birlikte İsâf ve Nâile'ye de tapınmaya başlamıştı.¹¹⁷

Ehâbiş Hilfi'nin en önemli sonucu, Kureyş ve Ehâbiş'in Zâtu Nukeyf Savaşı'nda yan yana çarpışmış olmalarıdır.¹¹⁸ Belâzurî'nin, Benî Bekr'in Kureyş'i Harem'den çıkarmak istediği ve bunun üzerine savaştıklarını içeren iki rivâyetini zikretmiştik. Bu savaş, Ehâbiş Hilfi'ndeki, "Anlaşmalar, Mekke dışında oturan kabileler arasındaki saldırı ve taşkınlıkları durdurmak için yapıyordu" şeklindeki görüşümüzü desteklemektedir. İbn Habîb¹¹⁹ bir tarafta Benî Bekr, diğer tarafta Kureyş ve Ehâbiş'in bulunduğu savaşın sebebini şöyle açıklar: Benî Bekr, el-Kâre kabilesinin bir boyuna saldırıp bir kişiyi öldürdü. Bunun üzerine Kureyş, Ehâbiş'le arasındaki hilfe dayanarak Kâreli adamın katilinin, öldürmeleri için kendilerine teslim edilmesini Benî Bekr'in lideri Belâ b. Kays'dan istedi. Fakat Benî Bekr bunu kabul etmeyince savaş patlak verdi. Kureyş'in komutanı Muttalib b. Abdimenâf,

117 İbn Hazm, 492.

118 Zâtu Nukeyf, Mekke'nin nahiyelerinden olup Yemen halkının mikâtı Yelemlem tarafında bir yerdir. Burada bir tarafta Kinâne kabilesinden Beni Bekr, diğer tarafta Kureyş ve Ehâbiş'in olduğu bir savaş meydana geldi.

119 İbn Habîb, *el-Munammak*, 124 vd.

Ehâbîş'in komutanı ise Hâris b. Abdimenât kabilesinden Hatmat b. Sa'd ve Ebû Hârise el-Hubeyş b. Amr'dı. Onlar aynı zamanda Benî'l-Hâris'in liderleriydi. Benî Bekr'in komutanı ise Belâ b. Kays ve kardeşleri Cusâme b. Kays, Katâde b. Kays ve Humeysa b. Kays idi. Kureyş, Benî Bekr'e üstün gelerek onları hezimete uğrattı. Benî Bekr'den bir kadın bahsi geçen savaşla ilgili olarak şu beyitleri söylemiştir:

Hani yanında topluluk olduğu halde bütün saç örgülüler
kaçmıştı,
İztıbayla¹²⁰ zayıf ve güçsüz görünenler.

Beyit, Ehâbîşlilerin bedenlerini cılız, bünyelerini ise zayıf ve güçsüz olarak nitelemektedir.

Benî Bekr'in bu savaşta yenilmesinden sonra Kureyş onları Tihâme'den sürüp, bölgeden uzaklaştırdı. Ancak bir süre sonra Benî Bekr'in, Tihâme'nin Müşellel¹²¹ mevkiine geri dönmesi üzerine Kureyş ve Ehâbîş bir kez daha onlara savaş açtı. Fakat Yevmü'l-Müşellel olarak isimlendirilen savaşta Kureyş yenildi.¹²² Sonra Fah bölgesinde¹²³ tekrar karşı karşıya gelmişlerse de bu savaşta kan akmamıştır. Ardından Saîd b. Âs ve Affân b. Ebi'l-Âs, Kureyş liderlerinin bulunduğu bir grupla Benî Bekr'in yanına gitmiş ve müzakere yaparak anlaşmışlardı.¹²⁴ Görünen o ki, Benî Bekr, diğer Kinâne boyları gibi bir mevki elde etmeye çalışmış, ancak Belâ'nın Ficâr Savaşlarında Kureyş'in yanında yer alan Benî Bekr'e komutanlık yapmasından başka bir şey elde edememiştir.¹²⁵

Ehâbîş, Kureyş'in yapmış olduğu savaşların çoğuna katılmıştır. Onlar, Ficâr Savaşlarında Huleys b. Yezîd el-Kinânî'nin

120 İztıba: omuzlara alınan ridanın bir ucunu sağ koltuk altından geçirip sol omuz üzerine atıp sağ omuzu ve sağ kolu açık bırakmaktır (çev.).

121 Müşellel: Kızıldeniz tarafında, Kudeyd bölgesine yakın bir dağdır.

122 İbn Habîb, *el-Munammak*, 132.

123 Fah: Mekke'de bir vadidir.

124 İbn Habîb, *el-Munammak*, 137.

125 İbn Habîb, *el-Munammak*, 201.

komutanlığında Kureyş'in yanında yer almışlardı.¹²⁶ Yine Uhud Savaşı'na Huleys b. Alkame¹²⁷ b. Amr b. el-Evka' b. Cüzeyme'nin komutanlığında Kureyş'le beraber çıkmışlardı.¹²⁸ Benî Bekr bu savaşa Bel'â b. Kays komutanlığında katılmışsa da Bel'â burada öldürülmüştür.¹²⁹ Hudeybiye'de Huleys komutasında Kureyş ile beraber hareket etmişler, hatta Kureyş Hz. Peygamber ile müzakere yapması için elçi olarak Huleys'i göndermişti.¹³⁰ Mekke'nin fethinde ise engel olmak için şiddetli bir şekilde savaşmışlarsa da Hâlid b. Velîd karşılık vererek onları yenilgiye uğratmıştı.¹³¹

Kureyş'in Ehâbişlileri ücretle çalıştırdığı da söylenmiştir.¹³² Diğer bir deyişle Kureyş, onlara yaptıkları iş ve hizmetler karşılığında ücret ödemekteydi. Ancak kaynaklarımızda, Kureyş'in Ehâbiş'e herhangi bir meblağ veya ücret ödediğini tespit edemedik.

Kureyş ile Ehâbiş arasındaki ilişkiler, Ehâbiş kabilelerinin onlarla yaptığı bireysel hilfler¹³³ ve evlilikler neticesinde daha da güçlendi.¹³⁴ Kureyş, bu kabileleri yurtları boyunca ticaret kervanlarının geçiş güvenliğini sağlamakla görevlendirdi. Onların, Ehâbiş'in Ka'be'nin kutsallığına ve dinî düşünceye dair bir meyil ve yönelişlerinin olduğunu idrak ettikleri görülmektedir. Hz. Peygamber'in, Hudeybiye'de Kureyş'in müzakere yapması için

126 İbn Habîb, *el-Munammak*, 200.

127 Taberî, *Târih*, II, 276.

128 İbn Hazm, 188.

129 Câhîz, Ebû Osman Ömer b. Bahr b. Mahbûb (255/869), *el-Beyân ve't-Tebyin*, thk: Hasan es-Sendûbî, Matbaatü'l-İstikâme, Kahire 1956, II, 211

130 Vâkîdî, II, 599; Taberî, *Târih*, II, 276.

131 Taberî, *Târih*, II, 332; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 247.

132 Lammens, Kureyş'in Ehâbişlileri ücret karşılığı çalıştırdığını iddia etmiştir (Bkz., Lammens, "Ehâbiş ve't-Tanzimü'l-Askerî", 4, 13). Fakat bu iddiasını ileriki sayfalarda aynı kaynağı delil kullanarak şöyle reddeder: "Zenciler, sahiplerine bir miktar vergi ödemek zorundaydı". Bu hatası, zenciler ile Ehâbişleri aynı grup zannetmesinden kaynaklanmıştır (Lammens, "Ehâbiş ve't-Tanzimü'l-Askerî", 545 Bu iddiasını diğer çalışmasında da vurgulamaktadır: "en-Nasârâ fî Mekke Kubeyle'l-Hicre -Ma'lumât ve Mulâhazât-", *Mecelletü'l-Meşrik*, Beyrut 1937.

133 Bkz., Ek-2.

134 Bkz., Ek-5, Ek-6.

elçi olarak gönderdiği Ehâbîş lideri Huleys hakkındaki “Ka’be’yi yücelten ve muvahhid bir kavimden”¹³⁵ ifadesi bu farkındalığa işaret etmektedir. Bu sebeple Kureyş, hac zamanlarında insanları koruma ve pazarları himâye görevini üstlenen *Zâtu’l-Mubrimîn* tarzında Mekke’yi savunma sorumluluğunu onlara verdi. Diğer Arap kabileleri haram aylarda silahlarını bırakırken *Zâtu’l-Muhrimîn*’den oldukları için Temîm, Hüzeyl, Benî Şeybân ve Benî Kelb kabileleri silah taşırlardı.¹³⁶

Hilf metninden de anlaşıldığı üzere Kureyş’in Ehâbîş ile anlaşmasında, dinî yön üstün gelmekte, siyasî, iktisadî ve toplumsal boyutu ise ön plana çıkmamaktadır. Ehâbîş’in tavrı, Hz. Peygamber’in ve Müslümanların Mekke’ye, ziyaret ve Ka’be’yi ta’zim etme için geldiklerini anlayınca değişmiş ve Ehâbîş lideri, Kureyş’in karşısında durup, “Vallahi, biz sizinle bunun için anlaşma yapmadık. Sizlerle Allah’ın evini ta’zim etmek ve ibadetlerini yapmak amacıyla buraya gelenlere engel olmak için yeminleşmedik...” demişti.¹³⁷ Bu ifadeler, Ehâbîş’in askerî bir hilf yapmadığını, aksine Mekke ve saygınlığının tehlike altında kalması durumunda onu Kureyş ile beraber savunacakları şeklinde dinî bir nitelik taşıdığına işaret etmektedir. Hz. Peygamber’in Kureyş ile umre konusunda müzakere yapması için elçi olarak Hırâş b. Ümeyye el-Huzâî’yi göndermesi de onların bu durumunu desteklemektedir. Hırâş, Hz. Peygamber’in Ka’be’yi ta’zim ve ziyaret etmek için geldiğini Kureyş’e iletmisti. Buna karşılık Kureyş, onun devesini kesmiş, kendisini de öldürmek istemişlerdi. Ancak Ehâbîş buna engel olarak Hırâş’ı serbest bırakılmasını sağlamışlardı.¹³⁸ Bu düşüncemizi kuvvetlendiren olaylardan biri de onların Mekke’nin fethi sırasında Müslümanlarla savaşmalarıdır. Onlar Hz. Peygamber’in Mekke’yi istila arzusuyla savaşmak için geldiğini düşünmüşler ve gösterdikleri direniş sebebiyle yirmi

135 Taberî, *Târib*, II, 276.

136 Taberî, *Târib*, I, 271.

137 Vâkûdî, II, 599; Taberî, *Târib*, II, 276.

138 Diyârbekrî, II, 19.

dört kişi ölmüştü.¹³⁹ Bu sayı onların küçümsenmeyecek bir güce sahip olduklarını da göstermektedir.

Ehâbîş Hilfi'nde yer alan kabileler arasında Mekke'nin fethinden önce İslâm'ı kabul edenlerin olmaması çok ilginçtir. Aksine el-Kâre'nin Müslümanlara zulmettiğini ve Hz. Peygamber'in kendilerine gönderdiği hafızları öldürerek ihanet ettiğini görüyoruz.¹⁴⁰ Yine Benî Mustalik, Hz. Peygamber'e karşı bir ordu toplayıp Müslümanlara savaş açmış, bunun üzerine Hz. Peygamber, Benî Mustalik Gazvesi'ne çıkarak onları yenilgiye uğratmıştı.¹⁴¹

Ehâbîş, bütün yönleriyle kabile özelliklerini taşıyan katıksız bir Arap gücüdür. Kendilerini yöneten bir lidere, ikâmet ettikleri bir bölgeye, taşıdıkları bir sancağa, ibadetlere ve putlara sahiplerdi.¹⁴² Onlar da diğer kabileler gibi pazarlara inerlerdi.¹⁴³ Ehâbîş, hem Cahiliye döneminde hem de Mekke fethedilip mağlup olmalarına kadar Hz. Peygamber döneminde varlıklarını sürdürdüler. Hz. Peygamber, fetihten sonra Ehâbîş Hilfi'ni oluşturan kabilelerin çoğunu yanına çekmiş, diğer kısmıyla ise savaşmıştı.¹⁴⁴ Böylece Ehâbîş'in durumu zayıflamış ve Muaviye b. Ebî Süfyân'ın hilâfeti dönemine kadar zikredilenler dışında kimse kalmamıştı.¹⁴⁵

2. Huzâa ile İlişkiler

Kureyş'in Huzâa Habilesi'yle ilişkisi başlangıçta olumsuzdu. Çünkü Kusay b. Kilâb onlarla savaşarak Mekke'ye hâkim olmuştu. Kusay'ın bu kabileyi Mekke'den sürgün ettiği¹⁴⁶ veya aralarındaki

139 Taberî, *Târib*, II, 278.

140 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 167.

141 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 192.

142 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 367.

143 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 318. İsâf ve Nâile, Ehâbîş'in putları olsa da Kureyş bunları ta'zim ederdi.

144 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 192. Hz. Peygamber, Ehâbîş'ten Benî Mustalik üzerine gazveye çıktı. Sonra onlarla anlaşma yaptı ve Benî Mustalik liderinin kızı Cüveyriye ile evlendi.

145 Zübeyri, 379.

146 İbn Sa'd, I, 99.

akrabalık nedeniyle onları burada bıraktığı yönünde farklı rivâyetler vardır.¹⁴⁷ Hz. Peygamber'in nübüvvetinde Huzâa'nın Mekke'nin çevresinde yaşaması, Kusay'ın onları bölgede bıraktığı rivâyetlerini kuvvetlendirmektedir. Muhtemelen Kusay, bu hareketiyle Huzâa'nın Mekke hâkimiyetini kaybedişlerinin tesellisini vermek ve yeni durumlarını kabullendirmek istemişti. Böylece iki taraf arasındaki ilişki değişti ve bireysel hilfler yapıldı.¹⁴⁸

Huzâa ve Kureyş ilişkilerinde zaman zaman olumsuzlukların yaşandığını gösteren rivâyetler de vardır. Huzâa kabilesinden Benî Ka'b b. Amr, sebebini beyan etmeksizin Zübeyr b. el-Avvâm'ın dedesi Huveylid'i öldürmüştü.¹⁴⁹ Öte yandan Huzâa, Benî Hâşim ile olan ilişkilerini büyük ölçüde sağlamlaştırmış ve Abdulmuttalib zamanında bir hilf yapmışlardı. Bu teklif Huzâa'dan gelmiş ve Abdulmuttalib b. Hâşim'e sunmuşlardı. Abdulmuttalib çok şaşırsa da onların anlaşma teklifini kabul etmiştir.¹⁵⁰ Dâru'n-Nedve'de gerçekleşen bu hilfe, Abdulmuttalib, Erkam b. Nadle b. Hâşim, Sayfî b. Hâşim'in oğulları Dahhâk ve Amr, Huzâa tarafından ise Büdeyl b. Varkâ, Süfyân b. Amr, Ebû Bişr el-Kumeyrî, Hâcer b. Umeyr b. Abdiluzzâ, Hâcer b. Abdimenâf b. Dâtır, Abdiluzzâ b. Kutnî'l-Mustalık, Halef b. Esad el-Mulhî ve Amr b. Mâlik b. Müemmil katıldı. Sonra Ebû Kays b. Abdimenâf ez-Zührî'nin yazdığı¹⁵¹ hilf metnini Ka'be'ye astılar.¹⁵² Bu hilf, Abdulmuttalib ve amcası Nevfel b. Abdimenâf arasındaki tartışmadan sonra yapıldı.¹⁵³ Huzâa, Kureyş batınlarıyla bireysel hilfler de yaptı.¹⁵⁴

Anlaşılan Huzâa'nın Benî Hâşim'le hilfi, Kureyş'in diğer batınlarını güçsüzleştirme teşebbüsüydü. Bu durumu Huzâa'nın

147 Belâzuri, *Ensâb*, thk: Hamidullah, I, 50.

148 Bkz., Ek-2.

149 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 189.

150 İbn Habîb, *el-Munammak*, 89; Belâzuri, *Ensâb*, thk: Hamidullah, I, 71; Taberî, *Târîb*, II, 11. Hilf metni için bkz., Ek-9.

151 İbn Habîb, *el-Munammak*, 90.

152 İbn Habîb, *el-Munammak*, 89; Belâzuri, *Ensâb*, thk: Hamidullah, I, 71.

153 Belâzuri, *Ensâb*, thk: Hamidullah, I, 71.

154 Bkz., Ek-2.

Hız. Peygamber'e Kureyş'in faaliyetleri hakkında haberler iletmesinde görmek mümkündür.¹⁵⁵ Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Huzâa Hız. Peygamber'in himâyesine girince Kureyş, Benî Nüfâse b. Bekr'e gizlice asker ve silah yardımı yaptı. Safvân b. Ümeyye, Mukriz b. Hafis ve Huveytib b. Abdiluzzâ, tebdili kıyafetle gizlenerek Benî Nüfâse saflarında Huzâa'ya saldırdılar.¹⁵⁶ Huzâalılar, aralarındaki hilf dolayısıyla Hız. Peygamber'den yardım istemek üzere Yesrib'e gittiler. Onlardan Amr b. Sâlim b. Husayra, Resulullah'ın huzurunda bir şiir okudu.¹⁵⁷ Hız. Peygamber de onlara yardım etti. Huzâa'nın bu yardım talebi, Mekke'nin fethedilmesinin sebebi oldu.

3. Kudâa ile İlişkiler

Kureyş, Kudâa kabilesiyle önceleri askerî ilişkiler kurmuştu. Kusay, Huzâa ile savaşıcağı zaman kendilerinden yardım istemiş, onlar da bu isteği kabul etmişlerdi.¹⁵⁸ Kudâa, çok sayıda batna ayrılmış büyük kabilelerdendi¹⁵⁹ ve yurtları Mekke ile Şam arasındaki kuzey bölgesine uzanmaktaydı. Dolayısıyla ticaret yolları üzerinde ikâmet ediyorlardı. Kudâa'nın batınlarından Benî Belî'nin yurdu, Teyma ve Yesrib arasında; Benî Cüheyne'nin yurdu,¹⁶⁰ Necd bölgesinde, Belî'nin yurdunun doğusunda Mekke'den yedi konak uzaklıktaki Ferş-i Mîlel'deki Müşeccer isimli su yakınındaki el-Eş'ar, el-Ecred, Kuds ve Âre dağlarındaydı. Benî Nehd,¹⁶¹ Vâdi'l-Kurâ'da Kudâa'nın diğer batnı Benî Eslem ile beraber yaşıyorlardı. Benî Kelb ise,¹⁶² Şam'ın güneyinde, ticaret yollarının ayrılma

155 Vâkidi, I, 202.

156 Vâkidi, II, 783; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 239.

157 Vâkidi, II, 789; Belâzuri, *Futûb*, 45.

158 İbn Hişâm, I, 109; İbn Sa'd, I, 69; İbn Habib, *el-Munammak*, 84. Kusay'a anne bir kardeşi Rizâh b. Rebia'nın komutanlık ettiği üç yüz atlıyla yardım ettiler.

159 Bu batınlar: Nehd, Cüheyne, Azre, Suleyh, Kelb, Kayn, Tennûh, Belî, Hidân, Cürm ve Eslem'dir. Bkz., Ya'kûbî, *Târîb*, I, 202; İbn Hazm, 440 vd.; Kalkaşendi, *Nibâyetü'l-Ereb*, 170.

160 Bekri, *Mu'cemu Meşte'ceme*, I, 36-37; Dâiratü'l-Meârifî'l-İslâmiyye, VII, 200.

161 Bekri, *Mu'cemu Meşte'ceme*, I, 38. Sayıları çoğalınca kendi aralarında savaş meydana geldi. Böylece Zirâh'ın kavmi Benî Uzre kendi başına hareket etti.

162 Beyzûn, 47.

noktası ve panayırın kurulduğu Dûmetü'l-Cendel'de ikâmet ediyordu. Temîm kabilesinin halîfi olan Benî Kelb, bu hilf sayesinde Kureyş ile dostane ilişkiler kurmuş¹⁶³ hatta onlarla birlik olup Müslümanlar aleyhine Yesrib ticaretine saldırmışlardı. Bunun üzerine Resulullah onların üzerine seriyeye göndermişti.¹⁶⁴

Kudâa'nın yurtları, yaşam tarzlarının yerleşik hayattan ziyade göçebelîğe daha yakın olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yaşam kaynakları ister ticaret yolları üzerinde bulunan yerlerde isterse Yesrib'teki Yahudiler gibi ziraat bölgeleri aracılığıyla olsun ekonomik açıdan yerleşik hayatla doğrudan bağlantılıydı.¹⁶⁵

Yahudilerin Kureyş ile münasebetleri ve ticarî ilişkileri vardı. Aralarındaki çıkarlar ise karşılıklıydı.¹⁶⁶ Bundan dolayı başta Yesrib yakınında yaşayanlar olmak üzere Kudâa batınları, Kureyş'ten şöyle ya da böyle menfaatler sağlamaktaydılar. İlâftan sonra ise münasebetlerde belirgin şekilde artış yaşandı. Kureyş'in halîfi olan Uzre, Cüheyne ile Mekke çıkarlarını koruyan ve Yesrib bölgesinden ticaret kervanlarının geçişini kolaylaştıran bir hilf yaptı. Bunun diğer Kudâa batınları için de geçerli olduğunu söylememiz mümkündür.¹⁶⁷

4. Benî Temîm ile İlişkiler

Kureyş'in Mekke'nin kuzeydoğusundaki en büyük Arap kabilesi olan Temîm ile de hilfi bulunmaktaydı ve bu hilf, ticaret kervanlarının geçiş güvenliğine katkı sağlamıştı. Temîm, Kureyş'in nüfûzunun Arap kabileleri arasında güçlenmesine büyük katkı sağlayarak İslâm öncesi Mekke tarihinde çok önemli bir rol oynamıştı.¹⁶⁸

163 Darâdke, 59.

164 İbn Sa'd, II, 89; Taberî, *Târih*, II, 64; Diyârbekrî, II, 11.

165 Benî Eslem ve Uzre, Yahudilerle Vâdi'l-Kurâ'da hilf yaptılar. Bkz., Bekrî, *Mu'cemu Me'ste'ceme*, I, 42.

166 Diyârbekrî, I, 480.

167 Bekrî, *Mu'cemu Me'ste'ceme*, I, 42; Darâdke, 59.

168 Kister, M. J., *el-Hire ve Mekke ve Sılatühüm bi'l-Kabâil-i-Arabiyye*, trc: Yahya el-Cebûrî, Bağdat 1972., 40.

Temîm'in yurdu, Kuzey Arap Yarımadası'nın yollarının birleştiği Vâdi'r-Rumme'nin doğusundan Arap Körfezi'nin Kuzeybatı tarafındaki Vâdi'l-Bâtın'a kadar uzanmıştı. Onlar Mekke, Hîre ve Yemâme üçgenindeki ticaret yollarını da kontrol etmekteydi.¹⁶⁹

Kureyş, kabile ilişkilerinin öneminden dolayı Temîm'i Mekke yönetimine dâhil etti ve icâze ile ifâza görevlerini onlara verdi. Ukâz panayırındaki *hükûme* görevini onlara bıraktı. Bu görev İslâmiyet doğduğu sıralarda onların elinde bulunmaktaydı.¹⁷⁰ Temîm'in Benî Amr b. Temîm ve Benî Hanzala b. Zeyd-i Menât'tan oluşan bir kuvveti, Mekke pazarlarında Zâtu'l-Muhrimîn yani haram ayları gözetenlerle¹⁷¹ birlikte savunma görevini yerini getirmekteydi.

Hîre Meliki'ni temsil etme görevi *ridâfenin* Benî Temîm'in bir batnının uhdesinde olması, onların konumunu yükselten bir diğer husustu.¹⁷² Bu yüzden Temîm'in diğer kabileler üzerinde etkisi vardı ve onlar Temîm'in dostluğunu kazanmak istiyorlardı. Kabileler onlarla birçok hilf yapmış ve Kureyş de bunlardan faydalanmıştır. Nitekim Kuzey Arap Yarımadası'nın en tehlikeli kabilelerinden olan Kudâalı Kelb kabilesi, Temîm ile hilf yapmış ve bu sayede Kureyşle dostâne ilişkiler kurmuştu.¹⁷³ Temîm; Esed ve Tay kabileleriyle Kureyş ticaretine de hizmet eden hilfler gerçekleştirdi. Bu hilfler, Kureyş kervanlarının Mekke bölgesinden el-Hazn'a ve Dûmetü'l-Cendel'e doğru güven içerisinde gitmesine imkân verdi.¹⁷⁴

Temîm'e mensup Beni'n-Nebbâş b. Zürâre, Benî Süveyd b. Rebîa¹⁷⁵ ve Benî Ebî İhâb b. Azîz¹⁷⁶ Mekke'ye yerleşmişlerdi.

169 Darâdke, 85.

170 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 182-183.

171 Ya'kûbi, *Târib*, I, 71.

172 Darâdke, 95.

173 Taberî, *Târib*, III, 378.

174 Kister, 58; Darâdke, 59. el-Hazn, Kufe'ye yakın bir bölgedir.

175 Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması, Varak 429.

176 İsfahânî, II, 230.

Şehirde tanınmış ve saygın kimseler olan¹⁷⁷ bu Temîmliler, Kureyş ile birlikte Ficâr Savaşlarına iştirak etmişlerdi.¹⁷⁸ Temîm, Mekke pazarlarını gözetleyen Zâtü'l-Muhrimîn kuvveti içerisinde de yer almıştı.¹⁷⁹ Böylece Kureyş'in Temîm ile münasebetlerinin ticaret amaçlı savaş ilişkisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

5. Benî Süleym ile İlişkiler

Kureyş, Benî Süleym¹⁸⁰ ile iyi ilişkiler kurmuştu. İbn Habîb,¹⁸¹ Mekke'deki ilk hilfin, buraya gelen Hârise b. el-Evkaş es-Sülemî ile Ümeyye b. Abdişems arasında yapıldığını söylemiştir. Hârise, zahit kimselerdendi ve Kureyş, onun torunu Hakîm'i sefih kimselere iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan muhtesip olarak atamıştı.¹⁸² Benî Süleym de Benî Hâşim ile çok sayıda hilf yapmıştı.¹⁸³ Kureyş, Benî Süleym'den Utbe b. Gazvân gibi¹⁸⁴ birçok kimseyi ticaret kervanlarında rehber olarak istihdam etmişti. İki taraf arasındaki ticarî ilişkiler, Benî Süleym topraklarındaki maden ocaklarından yararlanmak için Kureyş zenginleri ile Benî Süleymlilerin ortak çalışmaları gibi iktisadî ittifaklar yoluyla düzenli bir şekilde devam etmiştir.¹⁸⁵ Çıkardıkları maden ürünleri, onları zanaatlarında kullanan Yesrib Yahudilerine satılmaktaydı. Dolayısıyla Yahudilerin de bu doğrultuda hem Benî Süleym hem de Kureyş ile münasebetleri bulunmaktaydı.¹⁸⁶

177 Kister, 60.

178 İbn Habîb, *el-Munammak*, 199.

179 Ya'kûbî, *Târîb*, II, 271.

180 Benî Süleym, Kays-ı Aylân kabilesinden olup Süleym b. Mansûr b. İkrime'ye nispet edilir. Yurtları Yesrib'in kuzeyinde Hayber civarındaki Vâdi'l-Kurâ ve Teymâ'dan başlayıp Yesrib'in güneyine Mekke'ye doğru uzanırdı. Verimli topraklara ve madenlere sahipti.

181 İbn Habîb, *el-Munammak*, 286.

182 İbn Hazm, 263.

183 Sedûsî, 29; İbn Hişâm, I, 78; İbn Habîb, *el-Munammak*, 289.

184 Sedûsî, 44; Zübeyrî, 229; İbn Habîb, *el-Munammak*, 294; Taberî, *Târîb*, II, 413.

185 Belâzurî, *Ensâb*, thk: İhsan Abbâs, IV, 3. Harb b. Ümeyye, Benî Süleym harresinde Mirdâs es-Sülemî ve Kilâb es-Sülemî'ye ait bir köyü satın aldı. Çünkü onların buraya harcayacakları sermayeleri yoktu. Bu yüzden sermaye karşılığında madenden çıkaracaklarının üçte ikisini Harb'e verdiler. Bkz., İsfahânî, VI, 321.

186 Darâdkе, 60.

Nevfel b. Abdimenâf, yaşadığı bir problemten dolayı Benî Süleymlî akrabalarından yardım istemiş, onlar da olumlu yanıt vermişlerdi.¹⁸⁷ Benî Süleym, ticarî çıkarları ve ürettiği malların satışı için gerekli olan pazarların kurulmasını güvence altına almak amacıyla haram aylarda Mekke pazarlarında bulunan savunma gücüne iştirak etmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca Hendek Savaşı'nda da Kureyş'in yanında yer almıştır.¹⁸⁹

6. Kuzey Ticaret Yolunda İkâmet Eden Kabilelerle İlişkiler

Kureyş, Mekke'nin kuzey ve kuzeydoğusundaki Esed, Ğatafân, Eşca' ve Müzeyne gibi ticaret yolları etrafında oturan kabilelerin önemini anlamıştı. Bu yüzden Ğatafân'ın bir batını olan Eşca' ile hilf yaparak¹⁹⁰ Şam ve Irak'a giden ticaret kervanlarının geçiş güvenliğini sağlamıştı. Kureyş'in, azımsanmayacak bir kısmı Mekke'de oturan Esed kabilesiyle de münasebeti ve çıkarları bulunmaktaydı.¹⁹¹ Kaynaklarımız Kureyş'in, yurtları Hicâz ile Şam arasındaki ticaret yolu boyunca uzanan Cüzzâm kabilesiyle ilişkisinin olumsuz olduğuna veya Cüzzâm'ın onlara düşmanca davrandığına dair bir bilgi zikretmemiştir.¹⁹² Bu kabileler arasındaki münasebetler, evlilik ve bireysel hilflerle daha da kuvvetlenmiştir.¹⁹³

7. Âmir b. Sa'saa ile İlişkiler

Kureyş, Yemâme ve Hîre'ye gönderdiği ticaret kervanlarının güvenliğini sağlamak için Benî Âmir b. Sa'saa ile olan ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁹⁴ Çünkü onların yerleşim yerleri,

187 Zübeyrî, 197.

188 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 271.

189 İbn Sa'd, II, 66.

190 İbn Düreyd, 276. Ğatafân, Kureyş ile beraber Hendek Savaşı'na katıldı. Vâkıdî, II, 442.

191 Bkz., Ek-2. Esed, *Mubillîn* kabilelerindendir. Bkz., Ya'kûbî, *Târîh*, II, 271.

192 Darâdke, 60.

193 Bkz., Ek-5 ve Ek-6.

194 Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin, Mudar kabilelerindendir. Beni Sev'ade b. Âmir, Benî Hilâl b. Âmir, Benî Numeyr b. Âmir, Benî Rebîa b. Âmir ve Benî Âmir'den Benî Ka'b ve Benî Kilâb, Benî Âmir'in en önemli batınlarıdır.

birbirleriyle münasebetleri ve hilfleri olan Hevâzin, Süleym ve Sakîf kabilelerinin yurtları arasındaydı.¹⁹⁵ Mekke'yle de güçlü bağlantıları vardı.

Benî Âmir b. Sa'saa'nın Hîre hükümdarlarıyla da bağlantısı mevcuttu. Eğer aralarındaki bu ilişki bozulursa, Kureyş'in menfaatine olurdu. Bunu Nu'man b. Münzîr¹⁹⁶ ile Benî Âmir b. Sa'saa arasında çıkan anlaşmazlıktan anlamaktayız, Benî Âmir, Nu'man'ın ticaret kervanlarına saldırdığı zaman, Nu'mân bir ordu hazırlayıp kervanla birlikte Ukâz'a göndermiş ve onlara Ukâz'da işleri bittikten sonra Benî Âmir'e saldırmalarını emretmişti. Kureyş, ordudan haberdar olduğu zaman Benî Âmir b. Sa'saa'ya bir elçi göndererek onları uyarmıştı.¹⁹⁷ Benî Âmir, olayın ciddiyetini anlayınca, Nu'mân'ın ordusuna karşı hazırlanmış¹⁹⁸ ve Yevmu's-Sellân Savaşı'nda¹⁹⁹ Kureyş'in desteğiyle onları yenmişti. Kureyş'i bu yardıma iten şey, Benî Âmir'in Kureyş'in ihdâs etmiş olduğu hums sistemiyle irtibatının bulunmasıydı.

Benî Âmir b. Sa'saa'dan olan Benî Ka'b ve Benî Kilâb, Ka'bu Kureyş ve Kilâbu Kureyş olarak da isimlendirilirdi.²⁰⁰ Ukâz panayırının kurulması esnasında meydana gelen beklenmedik bir olay dışında ilişkileri sekteye uğramamıştır. Bu olayın da ilişkilerine herhangi bir olumsuz etkisi olmamıştı. Çünkü Harb b. Ümeyye diyetleri üstlenerek aracı olmuş ve taraflar uzlaşmıştır.²⁰¹ Benî Âmir, son Ficâr Savaşı'nda hem münasebetleri hem de

195 Darâdke, 59.

196 Mevlâ, Muhammed Ahmed-Arkadaşları, *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câbiliyye*, Beyrut 1961, 107. O, III. Nu'mân b. IV. Münzîr (582-613)'dir (Kister, 23).

197 Benî Âmir'e haber veren Abdullah b. Cüd'an'dı. Bkz., Belâzurî, *Ensâb*, El Yazması, Varak 411A.

198 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 178. Hums: Dinlerinde müteşeddît olanlardır.

199 Sellân: Benî Âmir'in yurdunun bulunduğu ağaçlık bir vadidir. *Yevmu's-Sellân Savaşı*'nda Benî Âmir, Nu'mân'ı mağlup etti.

200 Kister, 69.

201 İbn Abdîrabbih, III, 91. Bu savaşın adı *Yevmu'l-Ficârî's-Sânî* olup, sebebi ise Kureyşli gençlerin Benî Âmir b. Sa'saa'dan bir kadına saldırmasıydı.

nesep ve sıhriyet bağları olan Hevâzin ve Sakîf'in yanında yer almayarak Kureyş'e karşı bir oluşumun içerisine girmemiştir.²⁰²

8. Sakîf ile İlişkiler

Sakîf kabilesi,²⁰³ Kureyş ile ticarî münasebetlerde diğer kabilelerinin önüne geçmişti. Kureyş'in sosyal ve ekonomik açılardan Sakîf ile sağlam ve güçlü ilişkileri mevcuttu. Bundan dolayı "bir Kureyşli ve iki Sakîfli dünürleri" veya "bir Sakîfli ve iki Kureyşli dünürleri" denilirdi.²⁰⁴ Kureyş, Mekke'nin idaresini alıp belirgin bir konum kazandıktan ve sayıları çoğaldıktan sonra Taif'in içinde bulunduğu ve şehrin eski adının da olduğu söylenen²⁰⁵ Vec Vadisi'nde bir elinin olmasını istedi.

Kureyş, Sakîf liderleriyle münasebet kurarak Benî Sakîf'ten Mekke haremını ortaklaşa kullanmak karşılığında Vec Vadisi'ne kendilerini ortak yapmalarını talep etti. Böylelikle Kureyş, Abdüyelil b. Muattıb es-Sekâfî ve Mes'ûd b. Amr es-Sekâfî ile hilf yaptı.²⁰⁶ Bu durum, Mekke'nin üzüm başta olmak üzere zirai mahsullere olan ihtiyacından kaynaklanmaktaydı.

Kureyş, Sakîf ile beraber Vec Vadisi'nde yaşayan Devs kabilesinin Benî Selâmân b. Müfric ve Benî Mâlik batınlarıyla da benzer bir hilf yapmıştı.²⁰⁷ Kureyş'ten Benî Zühre de İlâc soyundan Şerîk b. Vehb b. İlâc es-Sekâfî ve Amr b. Vehb b. İlâc es-Sekâfî ile hilf yapmış²⁰⁸ ve bu hilf, Ahnes lakaplı Übey b. Şerîk ile devam etmişti. Babası Mekke'nin ileri gelenlerden olan Übey,²⁰⁹ sözü dinlenen muteber biriydi.²¹⁰ Ancak Bedir Savaşı'nda Benî

202 İbn Abdırabbih, III, 93. Âmir b. Sa'saa, Ficâr savaşlarından sadece birine iştirak etti.

203 Sakîf'in asıl adı, Kays b. Münebbih b. Bekr b. Hevâzin olup Kays-ı Aylân kabilesindendir. Bkz., Zübeyri, 16; İbn Hazm, 266; Bekri, *Simtül-Leâli*, I, 362.

204 Sâlim, Seyyid Abdulaziz, *Dirasât fî Târibi'l-Arab*, 53.

205 Belâzuri, *Futûb*, 63; İbn Manzûr, III, 879.

206 İbn Habîb, *el-Munammak*, 280.

207 İbn Habîb, *el-Munammak*, 823.

208 İbn Habîb, *el-Munammak*, 280.

209 İbn Hazm, 268.

210 Ebu'l-Ferec, IV, 187.

Zühre ile geride kalarak Mekke'ye geri dönmüş ve bu yüzden Ahnes olarak isimlendirilmişti.²¹¹

Mekke liderleri ve siyasileri arasında Sakîf kabilesinden olanlar da vardı. Urve b. Mes'ûd es-Sekafî, Hudeybiye Günü'n-de Kureyş'in Hz. Peygamber'e gönderdiği elçisi ve müzakere-cisiydi.²¹² Müfessirler, Kur'an'daki "Bu Kur'an iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler²¹³ ayetinde kastedileni, "Kur'an, bu şehirlerdeki iki adamdan herhangi birine inmiş olsaydı, onlara tâbi olurlardı. Onlar, Velîd b. Muğîre el-Mah-zûmî ve Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'dir" şeklinde izah etmişler-dir.²¹⁴ Bu yorum, Kureyş ve Sakîf arasındaki güçlü ilişkiyi de açıklamaktadır.

Kureyş-Sakîf ilişkilerinde Kinâne ve Hevâzin arasındaki Fi-câr Savaşları sırasında istisnâî bir durum yaşanmıştır.²¹⁵ Kureyş, aralarındaki hilf sebebiyle Kinâne'nin yanında yer alırken, Sakîf ise gerek aralarındaki hilfler gerekse yakın akrabalıkları dola-yısıyla Hevâzin'in yanında savaşa katılmış, bu savaş tarafların anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu olay dışında Kureyş ile Sakîf arasında olumsuz bir ilişkinin olduğunu işaret eden bir bilgiye rastlamadık. Aksine Sakîf, Kureyş'in bütün savaşlarında onun yanında yer almıştır. Nitekim yüz savaşçı göndererek Uhud'da Kureyş'in yanında savaşmış,²¹⁶ Hudeybiye'de de Hz. Peygam-ber'i engellemek için onların yanında saf tutmuştur.²¹⁷

Mekke ile Taif arasındaki Ukâz panayırının sağladığı büyük kârlar, Kureyş ve Sakîf'i birbirine daha da bağlamıştı. Çünkü kabilelerin mallarını getirdikleri ve alım-satım yaptıkları en büyük pazar burasıydı. Taif'in Mekkelilerin yazlığı olması ve

211 Taberî, *Târih*, II, 438; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 25.

212 İbn Sa'd, I, 96; Taberî, *Târih*, II, 262.

213 43/Zuhurf 31.

214 İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 127; Suyûtî, *Tefsiru'l-Celâleyn*, 649.

215 İbn Sa'd, I, 127; İbn Habîb, *el-Munammak*, 201.

216 Vâkıdî, I, 203.

217 Vâkıdî, I, 579.

zenginlerinin çoğunun burada bahçelerinin olması nedeniyle de Sakîf'in Kureyş nezdinde büyük bir yeri bulunmaktaydı.²¹⁸

9. Huzeyl ile İlişkiler

Huzeyl, Mekke çevresinde ve Tihâme'ye kadar olan bölgede yaşamaktaydı.²¹⁹ Mekke'ye balın geldiği ve Kureyş'le ticaretin yapıldığı el-Esdâr Vadisi'nin başlangıcının bulunduğu Cebel-i Nu'mân onların ikâmet ettiği yerler arasındaydı.²²⁰ Huzeyl, önceleri Kureyş'e kendilerini Mekke'deki yönetimden uzaklaştırdığı için düşmanca davranıyordu.²²¹ Kureyş, yumuşak ve esnek siyasetiyle Şuaybe limanı yolu üzerindeki es-Serât'ta yaşayan Huzeyl'in bu bakışını değiştirmiş ve böylece aralarında hem hilfler yapılmış hem de akrabalık bağları kurulmuştu. Hatta Huzeyl kabilesine mensup kişiler, Fetih Günü'nde Mekke şehrini savunan birlikte yer almışlardı.²²²

10. Hevâzin ile İlişkiler

Kureyş, bölgede önemli konumda bulunan Hevâzin kabilesiyle de ticarî ilişkiler kurmaya yönelmişti.²²³ Şöhret sahibi, kuvvetli ve kalabalık bir nüfusa sahip Hevâzin, Necd ve Yemen sınırlarındaki birçok önemli bölgeye dağılmış olsa da yaşadığı esas yer Taif çevresiydi. Bu bölge onu, Kureyş, Kinâne ve Sakîfe karşı nüfûz sahibi ve dikkat çekici bir konuma yükseltmişti.²²⁴ Hevâzin'in bir kısmı Benî Süleym'le birlikte yaşamaktaydı.²²⁵ Hevâzin, Kureyş ve Kinâne'yle rekabet edeceği bir etki alanı oluşturmaya çalıştı. Zira ticaret bölgelerinde bazı imtiyazlara sahip olup

218 Belâzurî, *Futûb*, 64.

219 Abdullah, Hasan b. Abdullah el-Ebu'l-Ferrec, *Bilâdu'l-Arab*, thk: Hamd el-Câsir-Sâlih el-Ali, yz., 1968, 14.

220 Abdullah, 20.

221 İbn İshâk, *Sîre*, 30; İbn Zahire, 54.

222 Vâkidi, II, 825.

223 Hevâzin, Kays-ı Aylân kabilelerindendir ve Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafa b. Kays-ı Aylân'a nisbet edilir.

224 Beyzûn, 52.

225 Darâdke, 60.

büyük kazançlar elde etmek istemişti. Bu durum Kureyş ile arasında savaşılar neden olmuştur. Aralarındaki en büyük savaş, tarafların anlaşmasıyla ve Hevâzin'in Kureyş'in liderliğini kabul etmesiyle sonuçlanan Ficâru'l-Âhir²²⁶ idi.²²⁷

Her ne kadar Sakîf, Ficâr Savaşları'nda Kureyş'in yanında yer almasa da Hevâzin'in çıkarları, Kureyş ile Sakîf'in ortak çıkarlarına bağlıydı. Kureyş, Sakîf ve Hevâzin arasındaki üçlü hilf, İslâmiyet'le birlikte daha çok belirginleşmiştir. Mekke'nin fethinden sonra İslâm'a karşı çıkanların sonuncuları, Sakîf ve Hevâzin'di.²²⁸

Hevâzin'in, kendi topraklarında kurulması sebebiyle Ukâz panayırında hâkimiyeti vardı.²²⁹ Hatta Hevâzin, bir defasında Hevâzinli Kilâb b. Rebîa ile Kureyşli Abdullah b. Cüd'ân arasında yaşanan bir tartışma sebebiyle Kureyş'in panayıra katılmasına engel olmuştu. Hemdânî, Kilâb'ın Kureyş'e elçi göndererek "Sizden sefih biri bana saldırdı. Bu yüzden bize yüz deve

226 Bu savaşlar haram aylarda meydana geldiği ve kan döküldüğü için ficâr olarak isimlendirilmiştir. Ficâr Savaşları iki dönemdir. İlki Ficâru'l-Evvel olup üç savaştı. İlk savaş, Benî Kays ve Kinâne anlaşmasıyla neticelendi. İkinci savaşta, bir tarafta Benî Âmir b. Sa'saa, diğer tarafta Kinâne ve Kureyş yer almaktaydı. Savaşın ardından Harb b. Ümeyye aralarını bulmuştu. Hevâzin ve Kinâne arasında gerçekleşen üçüncü savaşta da anlaşma yapmışlardı. Anlaşmayı yapan Abdullah b. Cüd'ân'dı. İkincisi ise dört senede beş savaşın cereyan ettiği Ficâru'l-Âhir idi. Bu savaşların sebebi ise Berrâd b. Kays el-Kinânî'nin, Nu'mân'ın ticaret malından dolayı Hevâzin'in lideri Urve er-Rehhâl'i öldürmesiydi. Bunların ilki, Nahle Savaşı'ydı. Savaşın ardından Kureyş Harem'e girmiş ve gelecek yıl savaşmak üzere anlaşmışlardı. Bir diğeri Hevâzin'in kazandığı Şemta Savaşı'ydı. Bunu gelecek yıl el-Abla' Savaşı takip etti ve yine Hevâzin galip geldi. Dördüncüsü Kureyş'in kazandığı Ukâz Savaşı'ydı. Ficârların sonuncusu ise Hureyre Savaşı'ydı. Savaşı Hevâzin kazanmasına rağmen anlaşma yaptılar. Hevâzin ve haliflerinin ölü sayısı, Kureyş, Kinâne ve haliflerinin ölülerinden fazlaydı. Bkz., İbn Sa'd, I, 126 vd.; İbn Abdірabbih, III, 91; Diyârbekrî, I, 259; Afgânî, 162 vd.; Mevlâ, Muhammed Ahmed-Arkadaşları, *Eyyâmü'l-Arab fî'l-Câbiliyye*, Beyrut 1961, 322 vd.

227 Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdіllah Zübeyr b. Bekkâr el-Kureşî (256/870), *Cemheretu Nesebi Kureyş ve Abbârübâ*, I-II, thk: Muhammed Mahmud Şâkir, Kahire 1381, 374. Kureyş, sulhtan sonra Hevâzin'e rehineler verdi. Ancak Hevâzin, Kureyş'in sulhunu ve onu razı etmeyi istedi, bu yüzden rehineleri serbest bıraktı.

228 Vâkıdî, III, 885; İbn Hişâm, IV, 60; İbn Sa'd, II, 149-150.

229 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 267; Ezrakî, 190.

göndereceksiniz. Sizden alacağım olduğu sürece Ukâz'a katılamayacaksınız" dediğini naklederek bu olayı aktarmıştır.²³⁰

Hevâzin, zaten Sakîf'in müttefikiydi.²³¹ Kureyş ile de hem hilf yapmış hem de akrabalık bağları kurmuştur. Kureyş tüccarları ile Hevâzin liderleri arasındaki münasebetlerin temeli, ortak ticarî menfaat sağlayan Ukâz panayırı sebebiyle ekonomik ilişkilere dayanmaktaydı.²³² Ayrıca Hz. Peygamber'in, Hevâzin'in bir batnı olan Benî Sa'd içerisinde emzirildiği akıldan çıkarılmamalıdır.²³³

11. Benî Hanîfe ile İlişkiler

Kureyş, kabilelerle ilişkilerini ticarî çıkarları dolayısıyla yarımadanın doğusuna da taşımıştır. Benî Hanîfe'nin yurdu,²³⁴ Arap Yarımadası'nın doğusunda bulunuyordu. Merkezleri ise Mekke ile iletişim bağlarını güçlendiren ve aralarında menfaat sağlayan Yemâme idi.²³⁵ Kureyş ile Benî Hanîfe arasındaki ilişkiler, ticaretteki takas uygulamasına dayanmaktaydı. Benî Hanîfe'ye ait²³⁶ Hacer panayırı Yemâme'de kurulur ve burada Ukâz'dakine benzer faaliyetler yürütülürdü. Mekke ile Yemâme arasını birbirine bağlayan yol, el-Bâtın Vadisi'nden geçmekteydi.

Kureyş ile Benî Hanîfe'den Furâfisa b. Umeyr b. Şeybân b. Seb' b. Mesleme arasında bir hilf gerçekleşmişti.²³⁷ Bu hilfin detaylarına ulaşamasak da nesep şeceresine baktığımızda, Furâfisa b. Umeyr'in Benî Hanîfe'nin Sa'lebe b. Devl batnına mensup olduğunu tespit ettik. Bu batın ise Kureyş ile ticarî

230 Hemdâni, *İklîl*, VIII, 183.

231 Darâdke, 60.

232 Kalkaşendî, *Subbu'l-Aşâ*, I, 365.

233 İbn Düreyd, 291; İbn Hazm, 365.

234 Benî Hanîfe, Rebîa kabilelerinde olup nesebi Hanîfe b. Lüceym b. Sa'b b. Ali b. Bekr b. Vâil'e dayanır.

235 Beyzûn, 51.

236 Afgânî, 258.

237 İbn Hazm, 312.

ilişkileri olan Sümâme b. Esâl b. Nu'mân b. Mesleme'nin amca çocuklarıydı.

Yemâme, Mekke'nin ekim arazisi ve Kureyş'in erzak deposuydu. Yukarıda zikrettiğimiz Sümâme, Mekke'ye erzak göndermekteydi. Ancak Müslüman olduğunda erzak göndermeyi kesmiştir.²³⁸ Kureyş, Hz. Peygamber'den Sümâme'ye onların erzaklarını kesmemesini emreden bir mektup yazarak akrabalık ilişkilerini gözetmesini istemişti. Hz. Peygamber de bu isteklerini yerine getirmiştir.²³⁹ Bu durum Kureyş ile Benî Yemâme arasındaki iktisadî ve ticarî temele dayanan hilfin İslâm'ın doğuşundan sonra da devam ettiğini göstermektedir.

Benî Hanîfe'nin ticarî çıkarları, İslâmiyetin doğuşundan sonra Kureyş ile Müslümanlar arasında kalmasından ve pek çok tüccarın Medine'ye hicret etmesinden dolayı etkilenmiştir.

Benî Abdişems'den Kebşe bnt. Hâris b. Kureyz, Benî Hanîfe'den Cebele b. Sevr b. Himyân ile evliydi.²⁴⁰ Cebele'den sonra Müseylimetül-Kezzâb ile evlendi fakat Müseylime bir süre sonra onu boşadı.²⁴¹

12. Yesrib ile İlişkiler

Kureyş'in Yesrib toplumuyla²⁴² iyi ve sağlam ilişkileri vardı. Bu ilişkiler, Hâşim b. Abdimenâf'ın Hazrec'ten Selmâ bnt. Amr ile evlendiği zamana kadar uzanmaktadır.²⁴³ Bu evlilik sayesinde Hazrec ile Benî Hâşim arasındaki bağ güçlenmişti. Hazrec, Abdulmuttalib (Şeybe) b. Hâşim'in dayılarıydı. Abdulmuttalib

238 İbn Hişâm, IV, 211. Kureyş, Sümâme'yi öldürmek istemişti. Ancak içlerinden birinin, "Onu rahat bırakın. Çünkü sizler Yemâme'ye yiyecek konusunda muhtaçsınız" demesi üzerine onu serbest bırakmışlardır. Bkz., İbn Hacer, I, 203.

239 İbn Hişâm, IV, 211; İbn Abdilber, I, 205.

240 Zübeyrî, ismini Kebşe olarak nakletmiştir. Bkz., Zübeyrî, 20. İbn Hazm ise Kise olarak zikreder. Bkz., İbn Hazm, 75.

241 Zübeyrî, 20; İbn Hazm, 75.

242 Yesrib toplumu, Ezd kabilesinin iki kolu olan Evs ve Hazrec ile Yahudilerden oluşmaktaydı.

243 Sedûsi, 4; İbn Hişâm, I, 126; Zübeyrî, 17; İbn Hazm, 14.

onların arasında büyümüş sonra amcası Muttalib onu Mekke'ye götürmüştü. Muttalib'in Yesrib halkından Sâbit b. Münzir b. Harâm'la dostluğu vardı.²⁴⁴

Muttalib'in vefâtından sonra Abdulmuttalib'in en küçük amcası Nevfel b. Abdimenâf, Abdulmuttalib'in babasından kalan mirası gasp etti. Abdulmuttalib, kabilesi olan Kureyş'ten yardım istemesine rağmen hiç kimse ona yardım etmedi. Bu durum onu, Yesrib'teki dayıları Benî Neccâr'a mektup yazmaya mecbur bıraktı. Benî Neccâr, Mekke'ye gelerek ona yardım etti ve amcasından hakkını geri aldı.²⁴⁵

Evs kabilesi, Kureyş ile hilf yapmış ancak Velid b. Muğîre taraflar arasındaki bu hilfi bozmuştu. Utbe b. Vakkâs ez-Zührî ile Utbe b. Münzir arasındaki hilf ise yürürlükte kalmıştı.²⁴⁶ Muhtemelen Evs, Kureyş'le hilf yaparak Hazrec'e karşı güçlenmek istemişti. Velid b. Muğîre ise Evs ve Hazrec arasında uzun süredir devam eden tartışma ve çekişmeye dâhil olmamanın Kureyş'in çıkarına olacağını düşünmüştü. Hilfin bozulması Kureyş'in, her iki tarafla sorun yaşamasına sebep olmadı aksine ticarî çıkar ilişkisi devam etti. Bundan dolayı Kureyş, Evs batınlarından Benî Abdi'l-Eşhel, Benî Zafer, Benî Muâviye ve Râtic halkının hilf yapma isteklerini de reddetti.²⁴⁷

Mekke ve Yesrib arasında muhtemelen ticaretten kaynaklanan bireysel ilişkiler bulunmaktaydı. Ümeyye b. Halef el-Cumahî, Evs lideri Sa'd b. Muâz el-Eşheli'nin arkadaşıydı. Âs b. Vâil es-Sehmî, Utbe b. Rebîa ve diğerlerinin Yesrib toplumuyla güçlü ve sağlam bağlantıları vardı.²⁴⁸

Kureyş'in Yesrib, Teymâ, Hayber ve Vâdi'l-Kurâ'da yaşayan Yahudilerle olan ilişkilerini de buna ilave etmeliyiz. Nitekim

²⁴⁴ İbn Sa'd, I, 82.

²⁴⁵ İbn Habîb, *el-Munammak*, 85 vd.; Taberi, *Târîb*, II, 248-249.

²⁴⁶ İbn Habîb, *el-Munammak*, 326.

²⁴⁷ İbn Habîb, *el-Munammak*, 32. Râtiç: Yesrib'teki Yahudi utûmlarından biridir.

²⁴⁸ Şerîf, 148.

Kureyş, kitap ehli olmaları hasebiyle Yahudilere Hz. Peygamber hakkında sorular sormak için Yesrib'e bir grup gönderdiği zaman onu şehirden sürmelerine yardım etmelerini istemişti.²⁴⁹ Yahudiler, Arapların lideri olmaları nedeniyle Kureyş'e kıymet vermiş, saygı göstermişti.²⁵⁰ Ebû Süfyân'ın Hayber Yahudileriyle özellikle de Huyey b. Ahtab ve Benî Nadîr'in lideri Sellâm b. Mişkem ile münasebetleri vardı.²⁵¹ Nitekim kendisinin komuta ettiği Kureyşli kırk kişiyle Ka'b b. el-Eşref'in komuta ettiği Benî Nadîr'den kırk kişi Ka'be'de bir araya gelip Hz. Peygamber'e karşı aralarında hilf yapmışlardı.²⁵² Kureyş ile Yahudilerin ilişkileri, Hz. Peygamber karşısında ortak tavır takınmalarıyla güçlenmiş,²⁵³ Hz. Peygamber'in Yesrib'e hicretinden sonra Kureyş'in Evs ve Hazrec'le ilişkileri bozulmaya başlayınca daha da artmıştı. Kureyş, bundan doğacak tehlikeyi sezmiş ve "Muhammed, ticaretimizi hasara uğrattı" demişti.²⁵⁴ Bu düşmanlık Mekke'nin fethine kadar devam etti.

13. Güney Kabileleri ile İlişkiler

Kureyş, güney bölgesiyle eskiden beri devam eden ticaretini ve bağlantılarını ihmal etmemişti. Çünkü bu bölge, yarımadada veya başka ülkelerde üretilip Yemen'e getirilen mallara ulaşmanın merkez noktasıydı.

Rivâyetler, Tübbâ' Tübbân-ı Sa'd Ebû Kerb el-Hımyerî'nin, Ka'be'yi örten ilk kişi olduğunu, onu ta'zim ettiğini ve onu takdis etmeyi ve giydirmeyi vasiyet ettiğini nakletmiştir.²⁵⁵ Kureyş'ten önce Ka'be'nin sorumluluğunu üstlenen Huzâa gibi Mekke'ye yerleşen güney kabileleri de vardı.²⁵⁶

249 İbn Hişâm, I, 265. Kureyş, Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebi Muayt'ı Yahudi din adamlarına göndermişti.

250 Şerif, 148.

251 Ebu'l-Ferec, VI, 336.

252 Diyârbekrî, I, 460.

253 Diyârbekrî, I, 480.

254 Taberî, Târib, II, 492.

255 İbn İshâk, Sîre, 31; İbn Hişâm, I, 21.

256 İbn Hişâm, I, 105.

Diyârbekrî, Kureyş'in Kinde kabilesiyle savaşını şöyle anlatmıştır; Hadramevt'teki Kinde meliklerinden dört melik –Hz. Peygamber onlara ve kız kardeşleri *Ebdaa*'ya lanet etmiştir–, Arapların Ka'be'de hac yapmalarına engel olmak için Haceru'l-Esved'i San'a'ya taşıyarak haccı buraya çevirmek istemişlerdi. Mekke'ye yöneldikleri zaman Kinâne, Fihri b. Mâlik b. Nadr'ın yanında yer almış ve Kureyş bu şekilde mukavemet göstermişti. Bu savaşta Fihri'nin oğlu Hârise öldü ve soyu devam etmedi. Dört melikten üç tanesi öldürüldü, dördüncüsü ise esir alındı ve ölünceye kadar Fihri b. Mâlik'in yanında tutsak olarak kalmaya devam etti.²⁵⁷ Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kinâne, Ka'be'nin sorumluluğunu üstlenme konusunda Cürhüm'e karşı Huzâa'ya yardım etmiş ve Cürhüm'ü Mekke'den çıkarmıştı.

Tarihî rivayetler Kureyş'in Yemen ile ilişkisinin, Yemen yöneticileriyle ilâf yapan Muttalib b. Abdimenâf'la başladığına işaret etmiştir. Dolayısıyla Kureyş, bu dönemden itibaren Yemen ile ticaret yapmaktaydı.²⁵⁸ Yemen toplumuyla olan ticarî ilişkileri, siyasî ve toplumsal münasebetler takip etmiştir. Nitekim Abdulmuttalib, Yemen Meliki Zû Nefer'in dostuydu.²⁵⁹ Kureyş'i temsil eden Abdulmuttalib b. Hâşim, Ümeyye b. Abdışems ve Huveylid b. Esed b. Abduluzzâ'nın yer aldığı heyet, Yemen'e Seyf b. Zî Yezen'e Habeşlilere karşı elde ettiği zaferden duydukları hoşnutluklarını göstermek ve tebriklerini sunmak için gitmişti.²⁶⁰ Seyf, Yemen'i işgal eden, Hicâz'ı ise işgale teşebbüs edip ancak başarısız olan²⁶¹ Habeşlileri Yemen'den çıkarmıştı. Seyf b. Zî Yezen, heyetin gelmesinden memnun olmuş, Kureyş ile ilişkilerini derinleştirmişti. Hatta Abdulmuttalib'i tanıdıktan sonra ona aralarındaki akrabalıktan dolayı "Kız kardeşimizin oğlu" demişti.²⁶²

257 Dineveri, 39-40.

258 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 163.

259 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 171-172.

260 Ezrakî, 146.

261 İbn Abdîrabbih, I, 107.

262 İbn Abdîrabbih, I, 107; Mes'ûdi, I, 103; İbn Zafer, 2.

Yemen ile Mekke arasındaki ticaret hattı üzerinde yerleşik güney kabileleri, Ebrehe el-Habeşî, Ka'be'yi yıkmaya teşebbüs ettiği zaman hem Kureyş hem de Ka'be'yle olan ilişkilerinin samimiyetini ve içtenliğini ortaya koydular. Çünkü Mekke'yi savunmak için, Ebrehe'nin karşısında durmuşlar ve onunla savaşmışlardı.²⁶³

Güneydeki kabilelere mensup pek çok kişi, Kureyş batınlarıyla hilfler yaparak Mekke'ye yerleşmişti.²⁶⁴ Ebrehe'nin ordusunda yer alan Eş'ariyyîn ve Benî Has'am, Kureyş ve Mekke yararına açık bir duruş sergileyerek ona karşı ayaklanmışlar ve onların kılıçlarını, mızraklarını kırmışlardı. Böylece Ka'be'yi yıkmaya²⁶⁵ ya da onun halkına eziyette ortak olma sorumluluğundan kurtuldular. Ebrehe'nin ordusundaki bir Eş'ariyyînli, Abdulmuttalib'in arkadaşıydı.²⁶⁶

Kureyş'in, Benî Has'am'ın yaşadığı Tebâle'de ve Benî'l-Hâris b. Ka'b'ın yurdu Necran'da birçok kuyusu ve malı vardı. Kureyş onlarla Mekke ile Yemen arasında kervanların geçişini kolaylaştıran ilişkiler ve bağlantılar kurmuştu.²⁶⁷

14. Benî Şeybân ile İlişkiler

Kureyş'in, yarımadanın kuzeydoğusunda Yemâme ile Irak arasında yaşayan Benî Şeybân ile de münasebetleri vardı.²⁶⁸ Ancak Benî Şeybân'ın Benî İcl'le birlikte²⁶⁹ Şam'a giden ticaret kervanını yöneten Hâris b. Muttalib'e karşı savaşmasıyla aralarındaki münasebetler sekteye uğradı. Hâris onlarla Zû Dâl²⁷⁰

263 İbn Hişâm, I, 40-41. Zû Nefer, Ebrehe'ye mukavemet gösterdi. Benzer şekilde Nüfeyl b. Habib el-Haş'îmi onun karşısına çıkarak savaştı.

264 Bkz., Ek-2.

265 İbn İshâk, es-Siyer, 40.

266 İbn İshâk, es-Siyer, 39; Belâzurî, Ensâb, thk: Hamidullah, I, 67.

267 Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi'l-Ya'kub b. Cafer b. Vehb b. Vâdih (292/905), el-Buldân, Necef 1957 (Matbaatu Leiden 1889), 75.

268 Benû Şeybân: Şeybân b. Sa'lebe b. Ukâbe b. Sa'b b. Ali b. Bekr b. Vâil'e nispet edilir.

269 Benû İcl: İcl b. Lüceym b. Sa'd b. Ali b. Bekr'e nispet edilir.

270 Zû Dâl: Benî Uzre yurdunda çok sayıda dâl ağacının olduğu bir bölgedir.

mevkiinde savaştı. Kusaybe olarak da isimlendirilen bu yerde Benî Sa'd-ı Temîm'in kuyusu vardı. Bu savaşın nedeni, Benî Şeybân'ın, Benî Sa'd-ı Temîm'e kuyunun başında saldırması üzerine Benî Sa'd-ı Temîm'in, Hâris'ten yardım istemesiydi. Hâris onlara yardım ederek problemi barış yoluyla çözmeye çalıştı. Benî Şeybân ise savaş dışında bir teklifi kabul etmeyecek Benî Sa'd-ı Temîm'e savaş açmış, ancak hezimete uğramıştı. Kureyşliler, savaşta onların bazılarını öldürdü.²⁷¹

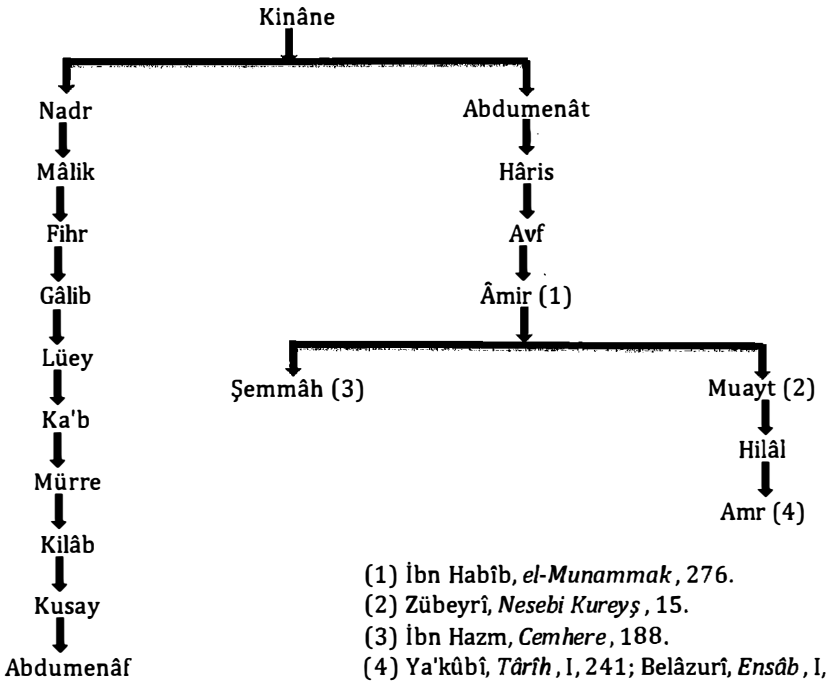
Netice olarak diyebiliriz ki, Kureyş'in, gerek panayır bölgelerinde ve ticaret yolları üzerine yaşayan kabilelerinin ekseriyetini kapsayan çok sayıda ilişkiler kurması gerekse siyasî, ticarî ve dinî gayelerle hilfler yapması, onları Arap Yarımadası'nın bütün kabilelerinden ayırmıştı. Ayrıca Kureyşliler, bu bağlantıları iki uygulamayla güçlendirmeye çalışmışlardı. İlki, Mekke'ye yerleşen ve bir kabileye mensup pek çok insanla bireysel hilfler yapmasıydı.²⁷² Kureyş, ticarî çıkarlarının devam etmesi için onları istihdam etmişti. Diğer ise pek çok kabileyle karşılıklı akrabalık bağları kurmasıydı.²⁷³ Kureyş, siyasî ve iktisadî konumunu güçlendirmek ve çıkarlarını artırmak amacıyla bu evlilikleri gerçekleştirmişti.

271 İbn Habîb, *el-Munammak*, 441-443.

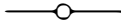
272 Bkz., Ek-2.

273 Bkz., Ek-5.

Kureyş'in Kinâne Nesebine Kıyasla Neseb Şeceresi

— DÖRDÜNCÜ BÖLÜM —

MEKKE TİCARETİ VE KUREYŞ'İN ROLÜ

A. Mekke Ticaretinin Önemi

Mekke, karşılıklı olarak Yemen ve Şam arasında hareket eden kervanların uğradığı ticarî bir duraktı. Dolayısıyla şehirde ticaret gelişmeye başlamıştı. İki ticaret bölgesi olan Yemen ve Şam arasındaki en önemli ticaret yolunun ortasında bulunduğundan kara ticaret yollarının kesişme noktası olmuştu.¹ Bu ticaret yollarının en önemlisi merkezi yol olarak isimlendirilen Yemen-Şam hattı olup bölgedeki ticaretin en fazla olduğu panayırları birbirine bağlıyordu.² Bu hat sayesinde Mekke, panayırlara ve ticaret bölgelerine ulaşmış ve tarihî şöhretini kazanmıştı.³

Yemen-Şam ticaret hattının geçmişi milattan önceye kadar uzanmaktadır. Yemen'deki Sebe Devleti (M.Ö. 750-115), Yemen ile Şam arasında yarımadanın batı sahilinden devam ederek

1 Emîn, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, X. bsk., Beyrut 1969, 12; Şerif, 905. Bkz., Ek-4.

2 Ticaret yolları hakkında detaylı bilgi için Arap coğrafyacıların kitaplarına bakınız. Ayrıca bkz., Cevâd Ali, VII, 137 vd.

3 Beyzûn, 65.

Mekke ve Petra'dan geçen, oradan da Mısır, Şam, Maveraünnehir⁴ ve Yemâme'ye ulaşan kervan yolları açma ihtiyacı duymuştu.⁵

Mekke, siyasî ve iktisadî gücü sayesinde ticaret kervanları Hi-câz'ın kuzeyindeki Nabâtilerin başkenti Petra'ya kadar ulaşan⁶ Maînlilerden itibaren Yemen ticaret kervanlarının bir mola istasyonunu olmuş ve bu sayede ticaretten faydalanmıştı.⁷ Maînlilerden sonra ise sırasıyla Sebe⁸ ve Himyer⁹ devletleri şehre önem vermişlerdi. Öte yandan Hz. İbrahim'in buradaki vadide Ka'be'yi inşâ etmesinden sonra Arap Yarımadası'nın güneyinden gelen Amâlik ve Cürhüm kabileleri Mekke'ye yerleşmişti.¹⁰ İlk dönem kaynaklarımız, Cürhümlülerin Mekke'ye gelen yabancı tüccarlardan öşür vergisi aldığını nakletmişlerdir.¹¹ Kanaatimizce bu vergi, Mekke toplumunun ticaret yaptığı yerel bir pazarın olduğunu göstermektedir. Zira Mekkeliler, şehirlerine gelen insanların yiyecek, içecek ve kalacak yer gibi temel gereksinimlerini karşılamak mecburiyetindeydi.

Bildiğimiz üzere hac, aynı zamanda ticareti canlandıran haram aylarda yapılarırdı. Mekke, daha önceleri sadece ticarî bir durakken sonrasında hac günlerinde alışveriş işlemlerinin yapıldığı bir ticaret merkezine dönüştü.

Huzâa kabilesi, Cürhümlüler Mekke'den çıkardıktan sonra¹² Ka'be'nin sorumluluğunu üstlenmiş ve öşür vergisi almaya devam etmişti.¹³ Onlar, Arap kabilelerin dikkatlerini Mekke'ye

4 Hitti, 64.

5 Beyzûn, 68.

6 Zeydân, 104.

7 Ali 19; Bâfikiyyeh, 35.

8 Hitti, I, 64.

9 Ali, 27.

10 Ezrakî, 59; Taberî, *Târîb*, I, 251; Diyârbekrî, I, 99.

11 İbn Hişâm, I, 103; Ezrakî, 82; Ebu'l-Ferec, XV, 13.

12 Ezrakî, 93; Ebu'l-Ferec, XV, 16.

13 Şerif, 103. Kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Öte yandan Şerif de bunun kaynağına işaret etmemiştir. Fakat Kusay'ın bu vergiyi almaya devam etmesi, Huzâa zamanında bunun mevcut olduğu izlenimini vermektedir.

çekmek, onları hac yapmaya teşvik etmek ve aynı zamanda şehirdeki pazarı canlandırmak için çok gayret gösterdiler. Bu doğrultuda hacılara su dağıtma ve yemek ikram etme görevlerine önem verdiler.¹⁴

Cürhüm ve ardından Huzâa kabilelerinin hâkimiyeti altında uzun yıllar kalan Mekke'de kurulan panayırlara ve ticarete dair hiçbir bilgiye ulaşamadık. Fakat Kusay b. Kilâb dönemindeki durum hakkında bir takım bilgiler bizlere ulaşmıştır. Malum olduğu üzere Kusay, Mekke'de yeni bir dönem başlatmıştı. Çünkü o, Kureyş batınlarını Mekke Vadisi'nin içerisine ve harem bölgesinin çevresine yerleştirdince¹⁵ bu bölge sadece Ka'be'nin bulunduğu dinî bir merkezden, insanların yaşadığı ve evlerin inşâ edildiği mamûr bir şehre dönüştü. Buradaki yaşamın her alanına yansıyan bu dönüşüm, yeni toplumun düzeni için bir takım icraatlar yapılması mecburiyetini doğurdu. Bu icraatların ilki, Kusay b. Kilâb'ın başkanlık ettiği Mekke yönetiminin karar alma ve Kureyş ileri gelenlerinin toplanma merkezi olacak Dâru'n-Nedve binasının inşâsıydı.¹⁶

B. Kureyş Ticaretinin Rolü

Kusay b. Kilâb, hem Benî Ka'b'dan yönetimi ilk defa üstlenen¹⁷ hem de Kureyş'e saygınlık kazandırarak onların nüfûzunu sağlayan kişidir.¹⁸ Onun Mekke'deki hâkimiyetinin yaygınlaşmasından sonra buranın önemi anlaşılmış ve miladi beşinci asırdan itibaren de artarak devam etmiştir.¹⁹

Kusay, bu şehre gelen yabancı tüccarlardan öşür vergisi almaya devam etmiş²⁰ ve çalışmaları neticesinde kabilesinin elinde

14 Ezraki, 100.

15 Ya'kûbî, *Târib*, II, 239; Taberî, *Târib*, II, 258.

16 Âkil, 238.

17 Taberî, *Târib*, II, 258.

18 Afgânî, 97.

19 Ali, 95.

20 Mesûdi, I, 58.

bulundurduğu yerel ticareti ilerletmişti. Çünkü Kureyş, önceleri sadece hac mevsiminde veya Zu'l-Mecâz ve Ukâz panayırıları dönemlerinde buraya gelenlerle ticaret yapıyordu. Kendileri ise haram aylarda dahi şehirden ayrılmıyor, harem sınırını geçmiyorlardı.²¹ Kusay, Kureyş'in ticareti ile şehrin dinî konumunu irtibatlandırıp birbirlerinin tamamlayıcısı olarak kabul etti.²²

Onun ilk işi, kendisinin üstlendiği hicâbe, sikâye, rifâde, nedve, livâ²³ ve kıyâde²⁴ görevlerini ihdâs etmek oldu. Aynı zamanda insanlar için güvenilir bir yer olan Mekke'de emniyeti ve istikrarı sağlamaya çalıştı.²⁵

Ka'be'nin çevresi öldürme ve kan akıtmanın yasak olduğu harem bölgesiydi. Bu bölgenin sınırlarını belirleyerek taşlarını koyan ve bunu insanlara ilân eden ilk kişi Hz. İbrahim'dir.²⁶ Bu sınırlar, Kusay zamanına kadar ayakta kalmıştı. Ancak o, bu sınırları hem yenilemiş hem de yerlerini değiştirmiş,²⁷ haremi bütün Mekke bölgesini kapsayacak şekilde genişlemişti.²⁸ Muhtemelen bu adımıyla Kureyş ile beraber vadinin içerisinde veya şehrin etrafında oturan halîflerinin güvenliğini sağlamak istedi. Şehirdeki pazarların da aynı gayeye matûf olarak burada kurulduğu kanaatindeyiz.

Kusay'ın yapmış olduğu diğer bir faaliyet, haram aylara saygınlığı ve kutsallığı tekrar kazandırmasıdır. Bunlar Arap toplumu tarafından haram olduğu kabul edilen dört ay olup geçmişi Kureyş'ten önce hatta Cürhümlülere kadar uzanmaktadır.²⁹ Ancak

21 Ya'kübi, *Târîb*, II, 232; Seâlibi, 115.

22 Beyzûn, 45.

23 İbn Hişâm, I, 119.

24 Ezrakî, 110.

25 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 421. Allah, Kur'an'da şöyle buyurdu: "Emin bir yer kıldığımızı görmediler mi?" (29/Ankebût 67).

26 Ezrakî, 128. Harem sınırları için bkz., Ezrakî, 130-131.

27 Ezrakî, 129.

28 Şerîf, 172.

29 Kur'an'da haram aylar isimleri belirtilmeksizin geçmektedir. Bkz., 2/Bakara 197; 9/Tevbe 5, 36. Suyûti, Bakara Süresinin 197'inci ayetinin tefsirinde haram ayların

bazı Arap kabilelerin özellikle Huzâa zamanında bu aylara bağlılık ve saygınlık göstermemeleri nedeniyle onların değeri azalmıştı.³⁰ Rivâyetler, bu aylarda Mekke ve çevresinde yaşayan kabileler arasındaki savaşırlardan ve şehirde yaşanan saldırı olaylarından bahsetmiştir. Bu durum aynı zamanda hac vazifesinin zayıflamasına neden olmuştu. Dolayısıyla söz konusu ayların, Kusay b. Kilâb öncesinde kutsallığının ve saygınlığının kalmadığını söylememiz mümkündür. Nitekim bizzat kendisi de Huzâa ile harem bölgesinde bu aylarda savaşmıştı.³¹ Kusay, şehre hâkim olduktan sonra nesî görevini Benî Fukeym b. Sa'lebe'ye verdi.³² Böylece Kureyş ve ona tâbi olanlar, haram aylarda insanlara zulmetmeyerek ve yaptıkları anlaşmaları bozmayarak onlara tekrar saygı göstermeye başladılar.³³ Aslında Kureyş, sahip olduğu dinî konuma ve kanun koyma gibi bazı ayrıcalıklara dayanarak kabileleri buna zorlamıştı. İnsanlar, Kureyş'in bu özelliklerinden dolayı, getirdiği uygulamalara karşı çıkmıyor, aksine koşulsuz bir halde benimsiyorlardı. Bu ayların eski saygınlığını kazanmasıyla birlikte Araplar hac ibadetini tekrar icra etmeye başladılar. Bu aylarda şehirde pazarların tekrar kurulması, toplumun ekonomisini güçlendirdi.

Zikrettiğimiz icraatlar, şehirde güven ve istikrar ortamı sağlayınca buraya gelen ticaret kervanlarının sayısı arttı. Çorak bir toprağa ve nadir su kaynaklarına sahip olan Kureyş, dikkatli davranarak ileriye dönük sağlam adımlar atmaya gayret etti. Açıkçası hedeflerinin gerçekleşmesi için ticaretin aktifliği ve güvenliği gerekliydi. Bu yüzden Kureyşliler ticaret yaptıkları Yemenli ve diğer tüccarlarla yakından ilgilenmişler ve böylece

Şevval, Zülkâde ve Zülhicce olduğunu söylerken Tevbe Süresinin 36'ıncı ayetinin tefsirinde bunları Recep, Zülkâde, Zülhicce ve Muharrem şeklinde dört ay olarak zikretmiştir. İbn Kesir ise bu ayları; Şevval, Zülkâde ve Zülhicce'nin ilk on günü olduğunu nakletmiştir. Bkz., İbn Kesir, *Tefsir*, I, 235.

30 Süheyli, I, 34. Has'am ve Tay bu kabilelerdendir. Bkz., Seâlibi, 116.

31 Ya'kûbi, *Târib*, II, 238.

32 Ya'kûbi, *Târib*, II, 238; Süheyli, 46. Görevler bölümünde Nesî'den bahsedeceğiz.

33 Ezraki, 180.

hem kendilerinden hem de yolculuklarında istifade etmişlerdi. Kusay'dan sonra ön plana çıkan torunu Hâşim b. Abdimenâf zamanında yarımada'daki bütün ticaret ve medeniyet merkezlerinde gerileme ve ardından çöküş yaşanmaya başlanmıştı. Zira kuzeyde Bizans-Sasani savaşları, güneyde özellikle Yemen'de yabancıların işgal girişimleri neticesinde buna uygun ortam oluşmuştu. Yemen'e yapılan bu girişimler, siyasî ve toplumsal bütünlüğün bozulmasına neden olmuş ve bu durum ancak Habeşlilerin bölgeye savaş açıp³⁴ 525 senesinde işgaliyle sona ermişti.³⁵ Böylece Yemen toplumunun ticaretteki rolü anınsızın yok olmuştu.

Aynı dönemde yarımada'nın kuzeyindeki Gassânî ve Lahmî devletlerinin nüfûzları yok olmaya başlamıştı. Çünkü bu devletlerin varlık gerekçesi olan Arap, Sasani ve Bizans üçgenindeki arabuluculuk gibi sebepler değişime uğramıştı. Bu durum da kadîm dengede karışıklığa, Gassânî ve Lahmîlerin daha da zayıflamasına yol açan kabileler arası savaşların yaşanmasına sebep olmuştu.³⁶

Kuzey ve Güney Arabistan'da bu durumlar yaşanırken Kureyş, kendi sınırından çıkarak şehirler dolaşmaya başladı.³⁷ Böylece onlar, komisyoncuymken Dâru'n-Nedve'den muhtelif yönlerde ticaret kervanları gönderen tüccarlara dönüştüler.³⁸ Ticaret gayesiyle Mekke dışına çıkan ilk Kureyşli, Rum Kayseri'nden almış olduğu îlâf sayesinde kabilesinin hayatını değiştiren Hâşim b. Abdimenâf'dı.³⁹ Hâşim'in ardından kardeşleri Habeş Necâşisi'nden, Yemen Meliki'nden ve Irak Kısırâsı'ndan benzer îlâflar aldılar.⁴⁰ Böylelikle Kureyşliler, yerel tüccarlar olmaktan çıkıp dünya çapında faaliyet gösteren tüccarlar

34 İbn Hişâm, I, 31.

35 Sâlim, 182; Hadîsî, Nizâr Abdullatîf, *Mubâdarât fî't-Târîbi'l-Arabî*, Bağdat 1979, 19.

36 Beyzûn, 84.

37 Derveze, 72; Cevâd Ali, VII, 287.

38 Âkil, 238.

39 İbn Hişâm, I, 125; İbn Sa'd, I, 75; Makdisî, 148; İbnu'l-Fûtî, IV, 530.

40 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 162-163; İbnu'l-Fûtî, IV, 530.

haline geldiler.⁴¹ Ayrıca ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için kabilelerle hilf yapmaya başladılar.

Kureyş, çeşitli bölgelere ticarî yolculuklar yapmıştı. Örneğin, Hadramevt'teki Âd ve Medâin'deki Semûd şehirlerine gitmişlerdi: “Âd ve Semûd kavimlerini de belak ettik. Bu, onların (harap olmuş) yurtlarından size besbelli olmuştur”.⁴²

Kur'ân, Kureyş'in iki yolculuğundan bahsetmektedir: “Kureyş'in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için”.⁴³ Fakat Kureyş yılda iki yolculukla yetinmedi. Tarihi rivâyetler, Müslümanların Bedir Savaşı öncesi bir sene içerisinde altı ticaret kervanını takip ettiğine işaret etmiştir. Bunların üç tanesine bizzat Hz. Peygamber katılmıştı. Bu bilgiler, ticaret kervanlarının yıl boyunca yolculuklarına devam ettiklerini göstermektedir.⁴⁴ Öte yandan zikrettiğimiz ayete dayanarak onların yazın Şam'a, kışın ise Yemen'e yolculuk yaptığı söylenmiştir. Ancak Şam'la ticaret kış aylarında da gerçekleşirdi. Ebû Süfyân kendi ticareti için Furât b. Hayyân'ın rehberliğinde kışın Şam'a gitmişti.⁴⁵

Ticaret için ülkelerin farklı bölgelerine ve noktalarına gidip önemli kâr elde eden Kureyşliler, çok büyük servet sahip oldular. Çünkü onlar ticarette bir dinarla iki dinar kâr elde ediyordu.⁴⁶ Bazı büyük tüccar ve zenginler ise Mekke dışındaki özellikle de Taif, Yesrib, Yemen, Şam ve Irak şehirlerinde yaşayan zenginlerle sağlam ilişkiler kurdular. Onlar, hem kendi aralarında alış-veriş yapıyor hem de ortak ticaret yürütüyorlardı. Nihayetinde

41 Derveze, 57.

42 29/Ankebût 38.

43 106/Kureyş 1-2.

44 İbn Hişâm, II, 43; Vâkıdî, I, 19; İbn Sa'd, III, 44-49. Ubeyde b. Hâris Seriiyesi, Hamza Seriiyesi, Ebvâ Gazvesi, Buvât Gazvesi, Zâtü'l-Uşeyra Gazvesi ve Abdullah b. Cahş Seriiyesi, Kureyş'in ticaretini sekteye uğratmak amacıyla yapılmıştı.

45 Taberî, Târib, II, 493.

46 İbn Sa'd, I, 37.

Kureyş, miladi altıncı asrın en meşhur tüccarları ve en zengin kimseleri oldular.⁴⁷

Mekke toplumuna tam anlamıyla hâkim olan bu büyük tüccarların yanı sıra şehrin iç pazarlarında malların satışını gerçekleştiren, aracı küçük tüccarlar da vardı.⁴⁸ Bu durum, malları stoklamak için bir sistemin ve yine bu malları satışa arz etmek için şekilsel olarak tarafların ticaret mallarını birbirleriyle trampa etmesine dayanan bir yöntemin varlığını gerektirmektedir.

Öte yandan bu ticaret düzenine, sermaye birikiminin kaçınılmaz sonucu olan malî düzenleme eşlik etti. Zira sermaye birikimi, borç verme işlemleriyle birlikte Kur'ân'ın işaret ettiği faizin ortaya çıkmasına neden oldu.⁴⁹ Faiz, haksız bir kazanç olduğu için İslâm onu haram kılmış, Hz. Peygamber de onu Mekke'nin fethinde kaldırmıştır.⁵⁰ Hz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb⁵¹ tıpkı Abbâs gibi insanlara faiz karşılığında borç mal ve para verirdi.⁵²

Mekke'deki ticaretin canlanması, ticarî ortaklıkların doğuşuna neden oldu. Beni'l-Hâris b. Fihri kabilesiden Ribâh b. el-Mu'terif, Abdurrahman b. Avf'ın ticaretteki ortağıydı.⁵³ Sâib b. Sayfî'nin Hz. Peygamber'e "Beni tanımıyor musun?" sorusuna onun, "Nasıl tanımam! Sen hiç tartışmayan, münakaşa etmeyen ortağımsın" dediği rivâyet edilmiştir.⁵⁴ Ancak bu ortaklıkların tafsilatına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Mekke kervanlarında Kureyş'in ekseriyetinin hissesi vardı. Nitekim Müslümanların

47 Cevâd Ali, IV, 123.

48 Sâlih, 24.

49 Bkz., 2/Bakara 275, 278, 279; 3/Âl-i İmrân 130; 4/Nisâ 160-161; 30/Rûm 39.

50 Vâkidi, II, 835-836. Hz. Peygamber, ilk olarak amcası Abbâs'ın faiz alacağını kaldırdı.

51 İbn Kesir, *Tefsir*, I, 327.

52 Ebu'l-Ferec, IV, 178.

53 Makdisi, 449.

54 Câhiz, Ebû Osman Ömer b. Bahr b. Mahbûb (255/869), *el-Beyân vet-Tebayin*, thk: Hasan es-Sendûbi, Matbaatü'l-İstikâme, Kahire 1956, I, 329.

takip etmelerinden dolayı Bedir Savaşı'na sebebiyet veren Ebû Süfyân'ın yönetimindeki kervanda hissesi bulunmayan hiçbir Kureyşli yoktu.⁵⁵

Tedavüldeki paralara dayanan malî işlemler, sarraflığın doğuşunu hazırladı. Bu dönemde alışveriş teâmülû sayıyla değil, ölçüyle olduğu için sarrafın hem iyisini kötüsünden ayırmak için madenleri tanınması hem de tartmayı iyi bilmesi gerekiyordu.⁵⁶ Paranın değerini tahmin edebilmesi için onun pek çok pazardaki değerini de bilmesi gerekiyordu. Mekke'de kullanan paralar altın dinâr ve gümüş dirhem olup ilki Şamlıların diğeri ise Iraklıların para birimiydi.⁵⁷

Neticede Mekke, miladi altıncı asrın başında ticaretin her alanında önemli role sahip güçlü bir sermaye merkezi haline geldi. Diğer bir ifadeyle Kureyş, Arap diyarının ticaret yularını tutmuştu. Hac mevsiminde Mekke ve yakınlarında en büyük Arap edebiyat ve ticaret panayırı kurulur, bunun yanında onların kervanları bütün yarımadaı ve çevresini dolaşırdı. Mekkeliler kurdukları bu düzen ve sistem sayesinde büyük kazanç elde ederek servet sahibi kimseler oldular ve bu durum onları miladi yedinci asrın başında bütün Arap Yarımadası'nın lideri konumuna taşıdı. Ayrıca zeki ve etkili kimseler olan bu tüccarlar, çorak Mekke Vadisi'nin çöl Venedik'ine dönüşmesinin sunduğu fırsatla ticareti en iyi bilen Araplar oldular.⁵⁸

55 Vâkıdî, I, 37.

56 Belâzurî, *Futûb*, 448.

57 Belâzurî, *Futûb*, 449.

58 Dermenghem, Emile, *Hayâtü Mubammed*, trc: Âdil Zuaytir, II. bsk., Suriye 1945, 38. Venedik, ortaçağda İtalya'daki en büyük ticaret merkezlerindendir.

C. İlâf ve Kureyş'in Ticari Önderliğindeki Etkisi

1. Tefsirciler ve Dilcilere göre İlâfın Anlamı

İlâf kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir:

”لِيلَافٍ قَرِيشٍ اِيْلَافُهُمْ رَحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ“⁵⁹

Ancak âlimler bu kelimenin okunuşu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı bu kelimeyi, hemzeden sonraki ye harfini elife dönüştürerek ”lîlâf“ (لِيلَافٍ) şeklinde; bir kısmı birincisi kesre, ikincisi sakın olan iki hemze ile ”li'lâf“ (لِإِلَافٍ) olarak okudular. Diğer bir grup ise kelimeyi hemze olmaksızın sakın ye ile ”lîlâf“ (لِيلَافٍ) biçiminde okurken, bir başka grup da sonrasında sakın ye bulunan hemze ile okudular.⁶⁰

”لِيلَافٍ قَرِيشٍ اِيْلَافُهُمْ“ ayetinin doğru okunuşunun kurrâların ittifakıyla her iki kelimedede hemzeden sonra ye harfinin zaptıyla olduğunu ve kelimenin اَلْفُ الشَّيْءِ veya تَوَلَّفَا den türediğini söyleyenler de vardır. Ancak Arapların bu kelime için ”âleftü“ (اَلْفْتُ) ve ”eliftü“ (اَلِفْتُ) şeklinde iki farklı lehçesi vardır.⁶¹

Zikrettiğimiz kelimenin manasına dair de tefsirciler, dilciler ve tarihçiler çok sayıda farklı rivâyet nakletmişlerdir. Bunların sadece en meşhurlarını zikredeceğiz. İlâfın, yolculuğu veya Mekke'de harem içerisinde toplanmayı ve yaşamayı alışkanlık haline getirmek anlamına gelen ”el-elf“ (الالف) den türediği söylenmiştir.⁶² Bu yüzden bir mekâna alıştığında اَلْفْتُ المَوْضِعَ; bir insanla veya bir şeyle ünsiyet kurduğun zaman اَلْفْتُ فُلَانًا ve yine insanları tekrar bir araya getirdiğinde اَلْفْتُ بَيْنَهُمْ denir.⁶³

59 106/Kureyş 1-2.

60 Hâzin, Alâüddin b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdi (741/1341) *Tefsîru'l-Hâzin*, el-Mektebü't-Ticâriyye, Mısır tz, VII, 246-247.

61 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân* (*Tefsîru't-Taberî*), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1980, XXX, 197 vd.

62 İbn Hişâm, I, 59; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 553; Hâzin, VII, 246.

63 Mes'ûdi, I, 59; İbn Manzûr, I, 82.

Kelimenin anlamları arasında alışkanlık,⁶⁴ gidip-gelme⁶⁵ ve insanların yabancı topraklara geldiklerinde aldıkları emân da bulunmaktadır.⁶⁶ Emân anlamının yanı sıra bizzat emân veren manasının da olduğu zikredilmiştir. Nitekim “yü'lifü” (يُولِفُ), “emân veriyor” demektir. Bu sebeple Benî Abdimenâf *mucîrîn/emân verenler*⁶⁷ ve Allah onlarla Kureyş'i ıslah ettiğinden dolayı *mucbirîn/ıslah edenler* olarak isimlendirilmiştir.⁶⁸ İbn Abbâs ve daha başkalarına göre ise îlâf; “söz vermek”, “korumak” ve “himâye altına almak” demektir.⁶⁹ Ayrıca onun Hâşim'in Kureyş liderlerine tahsis ettiği kâr⁷⁰ ve emânı da içerisine alan hilf ve himâye olduğu da nakledilmiştir.⁷¹

İlâfın manasındaki bu ihtilaflar, teorik açıdan onun farklı anlamlar taşıdığına işaret etmektedir. Sonraki bölümde ise kelimenin pratikteki anlamını göreceğiz ve onun çoğu zaman bir şekilde ticaretle bağlantısının olduğunu tespit edeceğiz. Böylece îlâfın ticarî ittifaklar olduğu ortaya çıkacaktır.

2. Kureyş İlâfı

Kureyş, başlangıçta ticarete mahir olmadığı bir iş olarak baktığından gelirleri sadece öşür vergisi ve Ka'be'ye sunulan hediye ve adaklardan ibaret kalmıştı. Kusay'ın düzene koyduğu rifâde ve sikâyeden elde ettikleri kazanç da onların gelirleri arasındaydı. Öte yandan bu gelirler, Kureyş'in sonraki dönemdeki iktisadî ve ticarî faaliyetlerinin esasını oluşturdu.⁷²

Kureyş, Mekke'ye hâkimiyetinin ilk zamanlarında şehirden ayrılmıyor, sadece hac mevsiminde buraya gelen insanlarla

64 İbn Sa'd, I, 75.

65 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 162; Zebidi, VI, 44.

66 İbn Habîb, *el-Munammak*, 33; Mes'ûdi, I, 59.

67 Taberî, *Târih*, II, 252; İbn Manzûr, I, 82; Zebidi, VI, 44.

68 Makdisi, 148.

69 Taberî, *Tefsîr*, XXX, 197 vd.; Süheylî, I, 76; Makdisi, 148; İbn Manzûr, I, 83.

70 Seâlibî, 89.

71 Kister, 47.

72 Darâdke, Sâlih, “İlâfu Kureyş –Mulâhazât havle Avâmîlî's-Siyâdeti'l-Mekkiye kable'l-İslâm–”, *Câmitü Ürdün* t. 53; Şerîf, 171.

ticaret yapıyordu.⁷³ Kusay b. Kilâb, Mekke ekonomisini güçlendirmek için hacılara yemek ikramını ve su kuyuları kazdırıp su dağıtmayı sistemli hale getirmesinin yanı sıra Huzâa ile savaşmak için yardım istediği Kudâa ile bazı Kinâne batınlarıyla hilfler ve ittifaklar yapmıştı.⁷⁴ Bu hilfler, Kureyş'in seyahatlerini ilk defa yaz ve kış şeklinde geleneksel hale getiren Hâşim b. Abdimenâf ve kardeşleri zamanında daha da artmış ve îlâf ismiyle meşhur olmuştu.⁷⁵

Hâşim, Rum Kayseri'yle îlâf yapmayı Şam'a gerçekleştirdiği ilk yolculuğunda değil, bilakis pek çok seyahati neticesinde başarmıştı. Busrâ ve Gazze'deki Şam pazarlarına sık sık giderek büyük bir servet elde etmişti. Hatta bazı rivâyetlere göre Ankara'ya kadar ulaşmıştı.⁷⁶ Rivâyetlere göre Hâşim güçlü bir akla, sağlam bir karaktere ve iyi münasebet kurma yeteneğine sahipti. Bu nitelikleri, Şam topraklarındaki sınır muhafızlarıyla ilişkilerini kolaylaştırmıştı. Ayrıca bizzat liderlik ettiği ticaret kervanlarının uğradığı kabilelerle özellikle de Kusay zamanından beri hilf ve akrabalık yoluyla Kureyş'e bağlı olan ve Şam'ın güneyinde ikâmet eden Kudâa'yla güçlü ilişkiler kurmuştu.⁷⁷

Şam'a yaptığı bir ticaret yolculuğu sırasında Hâşim, Rum Kayseri ile îlâf yapmış ve Kureyş tüccarlarının onun ülkesine girmeleri için izin almıştı.⁷⁸ Ardından kardeşleri, Hâşim'i takip etmiş ve Abduşems, Habeşistan; Nevfel, Yemen; Muttalib ise Irak ile îlâf yapmıştı.⁷⁹

Kureyş'in yaptığı îlâflar, birbiriyle bağlantılı iki aşamada gerçekleşiyordu. İlki, anlaşma yaptıkları yöneticilerin onlara,

73 Seâlibî, 115.

74 Attâr, 149.

75 İbn Sa'd, I, 75; Taberî, *Târîb*, II, 252. Bir şair Hâşim hakkında şu beyitleri söylemiştir: O, kavmine seyahatleri geleneksel hale getirendir, Kış ve yaz seyahatlerini.

76 İbn Sa'd, I, 75.

77 Ya'kûbî, *Târîb*, II, 237-238.

78 İbn Sa'd, I, 75.

79 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 163.

kendilerini diğer tüccarların üstünde tutma, himâye etme, ticaret vergisinde indirim yapma ve yolculukları kolaylaştırma gibi bazı imtiyazlar vermesiydi.⁸⁰ Diğerleri ise Kureyş'in, yurtları kervan yolları üzerinde bulunan kabile liderleriyle anlaşma yapmasıydı. Öte yandan ilk aşamada elde edilen ayrıcalıklar, ancak îlâfın ikinci aşamasının gerçekleşmesiyle değer kazanıyordu. Zira eğer Kureyş, diğer kabilelerle anlaşma yapmasaydı, ticaret kervanları saldırıya uğrar, ittifak yaptığı bölgelere ulaşamazdı.

Bu îlâfların özelliklerinden biri, Kureyş'in, müttefik kabile reislerini ticaret kervanlarına ortak ederek kâr sahibi yapmasıydı.⁸¹ Dolayısıyla kabilelerin ekonomik çıkarları, Mekke'nin çıkarlarına bağlanmıştı. Bunun yanında Kureyş, kervanların güvenli bir şekilde geçişini sağlamak için ticaret yolları üzerinde mukîm olan kabilelerden rehberlik hususunda da yardım aldı.⁸² Kureyş, bu kabilelerle ilişkilerini devam ettirme, onların Mekke'yle olan münasebetlerini artırma ve ticaret kervanlarının onların topraklarından geçiş güvenliklerini sağlama amacıyla çok sayıda evlilik bağı kurmuştu. Bu sayede Kureyş, yaptığı îlâfları daha da güçlendirdi.⁸³

Arap kabilelerin özellikle de kuzeydekilerin Kureyş tüccarlarına bakışları, ticaret yaptıkları diğer tüccarlardan farklıydı. Örneğin onlar, Yemen tüccarlarına kabilelerinin gerek uzakta ikâmet etmesi gerekse kendilerine çıkar sağlayan münasebetlerinin olmaması nedeniyle saldırmaktan çekinmiyorlardı. Mekke'de yaşanan iki olay bu durumu göz önüne sermektedir: Zebîdli bir tüccar, malını Âs b. Vâil es-Sehmî'ye satmış, Âs ise adamın parasını ödememişti. Bunun üzerine tüccar, Ebû Kubeys Dağı'na çıkarak şu beyti söylemişti:

80 Cevâd Ali, VII, 302.

81 Seâlibî, 89.

82 Furât b. Hayyân el-İclî, Utbe b. Gazvân et-Temîmî ve Damdan el-Ğîfârî, Kureyş kervanlarına rehberlik yapmıştı. Bir rehberin ücreti yirmi miskal altındı. Bkz., Vâkıdî, I, 28; Ebu'l-Ferrec, IV, 175.

83 Bkz., Ek-5, Ek-6.

Ey Kureyş! Mallarından dolayı haksızlığa uğramış bu mazlu-
ma yardım edin,

Mekke Vadisi'nde ailesinden ve kabilesinden uzakta olan.

Diğer olayda ise, Übey b. Halef el-Cumahî, malını satın aldığı
Muleysî b. Sa'd el-Bârikî'ye bunun karşılığını ödemeyerek zul-
metmişti. Bundan dolayı Muleysî şu beyitleri söylemişti:

Mekke Vadisi'nde Übey bana zulüm mü ediyor?

Ne kavmim ne de dostum var yanımda,

Kavmim Bârik'e çağrıda bulundum bana yardım etsinler diye,

Ancak kavmimin önünde nice çöller ve ovalar var.

Bu iki olay, Mekke'de yaşanan zulüm ve saldırılara karşı bir
yardımcının olmadığını apaçık bir delilidir. Öyleyse ıssız çöl-
lerde yol alan bir kimsenin durumu nasıldır!⁸⁴

Kabileler, cömert ve iyiliksever olmasından dolayı Kureyş'i
diğer Araplardan üstün tutmuş, şerefli kimseler ve ehlullah ola-
rak görmüştü.⁸⁵

Kureyş, bir taraftan ticaretle dinî görevlerin arasını kendi
çıkarlarına uygun bir şekilde birleştirmiş, diğer taraftan da bu
görevlerin bazılarını güçlü kabilelere vererek onlarla yaptığı ilâf-
ları kuvvetlendiren önemli bir adım atmıştı. Nitekim Mekke'nin
dinî ve ekonomik hayatında oldukça etkin iki görevi,⁸⁶ Ukâz'da-
ki kazâ ve hacdaki icâzeyi Temîm kabilesine bıraktı.⁸⁷ Temîm,
Kureyş'e şehrin ticarî çıkarlarını korumada doğrudan veya halîf-
leri olan diğer kabileler üzerinden dolaylı olarak büyük ve de-
ğerli hizmetler sunmuştu.

Hâşim, kendisinden önce var olan ve Kureyş'e zarar veren
i'tifâd⁸⁸ sorununa ilâf yardımıyla çözüm getirme fırsatı buldu.

84 İbn Habîb, *el-Munammak*, 45 vd.

85 Seâlibî, 10.

86 Kister, 86.

87 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 182.

88 İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyet, i'tifâd'ı şöyle açıklamıştır: Kureyşli bir adamın ba-
şına kılık gelince, ailesiyle birlikte başka bir yere taşınırdı. Sonra bir çadır kurarlardı.

Kureyş'i toplayıp: “Ey Kureyş topluluğu! İzzet, çoklukla beraberdir. Sizler Arapların en varlıklıları ve en izzetlilerisiniz. Ancak bu i'tifâd, pek çoğunuzun başına geldi” diyerek kavmini bundan kurtarmaya çalıştı.⁸⁹ Kavmine, “Sizler sayılarınızın azaldığı ve zelil duruma düştüğünüz bir kuraklık yaşadınız. Sizler harem halkısınız, Âdemoğullarının soylularısınız. İnsanlar sizi takip eder” dediği de rivâyet edilmiştir. Kureyş onun bu konuşmasına, “Söylediklerini kabul edeceğiz. İçimizde sana muhalefet edecek de yoktur” cevabını verdi.⁹⁰ Bunun üzerine Hâşim, onlardan her zengin Kureyşli bir fakiri ticaretine ortak etmesini ve fakirlerin durumu düzelinceye kadar kârını onununla paylaşmasını isteyince bu isteği kabul edildi.⁹¹

Hâşim'in bu çıkışı, son derece önemli ve cüretkâr bir girişim addedilir. Zira Kureyş ticaretini bireysel bir faaliyetten, sermayesi bütün şehir halkına ait olan toplumsal bir harekete dönüştürdü. Kervanların elde ettiği kâr, tüm Mekke toplumuna ait oldu. Zengin ve fakir bütün Kureyş, kervanlarda sermaye sahibi olduğundan Mekke'yi ve onun ticarî çıkarlarını savunmaları kaçınılmazdı.

İbn Habîb, Allah'ın îlâf yapan Kureyşliler sayesinde Kureyş'i yücelttiğini ve fakirlerini zenginleştirdiğini belirtmiştir.⁹² Onlar, fakirleri araştırıyor ve temel ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.⁹³ Örneğin Nuaym b. Abdillâh en-Nehhâm'ın Cahiliye döneminde Benî Adiy'in yetimlerine ve dullarına infakta bulunduğu;⁹⁴ Hakîm b. Hizâm'ın, “Ben çok kâr elde eder, sonra kavmimin fakirlerine

ve ölünceye kadar buradan ayrılmazlardı. Bkz., Âlûsî, Mahmûd Şükrü el-Bağdâdî (1270/1853), *Bulûğu'l-Ereb fi Marîfeti Abvâli'l-Arab*, I-III, tsh: Muhammed Behcet el-Eserî, Mısır 1342, II, 386.

⁸⁹ Kister, 50.

⁹⁰ Âlûsî, II, 387; Afgânî, 150.

⁹¹ Nüveyrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb (733/1333), *Nibâyetü'l-Ereb fi Funûn'l-Edeb*, I-XX, Kahire tz. (Tıpkı Basım: Dâru'l-Kutub), III, 368.

⁹² İbn Habîb, *el-Mubabber*, 162.

⁹³ Kister, 53.

⁹⁴ Zübeyrî, 380.

yardım ederdim. Hiçbir şeye kulluk etmeyen bizler, bu yardımla ülfetimizi ve mallarımızı artırmak isterdik” dediği rivâyet edilmiştir.⁹⁵

Burada îlâf ile bağlantısının olduğunu düşündüğümüz son derece önemli bir mesele olan *hums*’dan da bahsetmemiz gerekir.⁹⁶ İbn İshâk *hums* hakkında, “Bunu ilk defa Kureyş ihdâs etti. Onlar, ‘Bizler, İbrahim’in soyundan, harem halkı, Ka’be’nin sorumluları ve Mekke’nin sakinleriyiz. Hiçbir Arap, bizim sahip olduğumuz şân ve şerefe sahip değildir. Araplar, bize tanıdığı hakları, başkalarına tanıyamazlar’ dediler” şeklinde nakilde bulunmuştur.⁹⁷ İbn Hişâm ise *humsun* ortaya çıkış zamanına dair İbn İshâk’ın, “Ne zaman ortaya çıktığını bilmiyorum, Fil Hâdisesi’nden önce mi yoksa sonra mı?” ifadelerini aktarmıştır.⁹⁸ Ezrakî’ye göre *hums*, Kureyş tarafından İslâmiyet öncesinde uzun süreden beri bilinmekte olup geçmişi Mecd b. Teym b. Gâlib zamanına kadar uzanmaktadır.⁹⁹ Görünen o ki, *hums* Kusay’dan önce de mevcuttu. Kureyşliler, Mekke’ye hâkim olduktan sonra kendileriyle sınırlı olan *humsu* hem genişlettiler hem de ona yeni hususlar eklediler.¹⁰⁰ Ardından kabileleri *humsa* dâhil edip îlâfa hizmet etmeleri için kullanmaya çalıştılar. Örneğin Huzâa, Âmir b. Sa’saa ve bazı boyları hariç Sakîf kabilelerini *humsa* dâhil ettiler ve böylece onlar Kureyş’e boyun eğdiler.¹⁰¹ Hill ve harem bölgesinde oturan Araplardan doğan çocukları da kendi

95 Zübeyr b. Bekkâr, *Cembere*, I, 367.

96 *Hums*’a nisbet edilenlere, dine kuvvetle bağlı olanlar ya da Harem halkına mensup anlamına gelen Ahmesi denir. *Hums*’a mensup olmak, Mekke sakinleri için bir ayrıcalıktı.

97 İbn İshâk, *es-Siyer*, 101; İbn Hişâm, I, 184; İbn Habîb, *el-Munammak*, 143.

98 İbn Hişâm, I, 184.

99 Ezrakî, 177.

100 İbn İshâk, *es-Siyer*, 102.

101 İbnu’l-Fakîh, 18. Rivâyetler, Kureyş ile birlikte *humsa* kimlerin dâhil olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Fakat İbn Habîb, diğer rivâyetlerin zikrettiği şeylerin tamamını içerisine alan şu listeyi nakletmiştir: “*Hums*, bütün Kureyş, Huzâa, Kureyş’in diğer Araplardan olan çocukları, Mekke’ye yerleşen Arap kabileleri, Kureyş’in çocukları, Benî Âmir b. Sa’saa, Kinâne, Sakîf, Advân, Yerbû’ b. Hanzala, Mâzin b. Mâlik b. Âmir ve Benî Temim ve Kudâa’dır”. Bkz., İbn Hişâm, I, 184; Ezrakî, 177; İbn Sa’d, I, 72; İbn Manzûr, I, 718.

çocukları gibi hums ehlinde saydılar.¹⁰² Hac günlerinde malları artırmak ve Mekke pazarını canlandırmak amacıyla Arapların, hareme girecekleri zaman beraberlerinde getirdikleri erzaklarını bırakmalarını, elbiselerini de çıkarıp satın ya da hibeyle aldıkları harem elbiseleriyle değiştirmelerini veya çıplak olarak girmelerini zorunlu kıldılar.¹⁰³ Bunu biraz daha ileriye götürerek “Hill ehlinin, yanlarında hareme getirdikleri yiyecekleri yemele-ri doğru değildir” hükmünü getirdiler.¹⁰⁴

Hums meselesi, Kureyş'e ekonomik kazanç sağlamıştı. Zira humstan olmayan hacıların, Mekkelilerden elbise satın almaları gerekliliği şehirdeki kumaş pazarını canlı tutuyordu. Şehirde yemek satılan yerlerin bulunması da muhtemeldir. Aslında diğer kabileleri humsa dâhil etmekle Kureyş, hem iktisadî hem de siyasî çıkar elde etmişti. Çünkü bu kabilelerin yurtları, ticaret yolları üzerindeydi. Sakîf, Mekke'nin güney doğusunda Taif'te; Kinâne, Mekke ile Yemen; Benî Âmir b. Sa'saa, Yemâme ile Hîre; Yerbu' ve Mâzin, Hîre ile Irak; Kudâa'dan Kelb ise Mekke ile Şam yolu üzerinde ikâmet ediyordu. Dolayısıyla dinî bir mesele olan humsun,¹⁰⁵ siyasî ve ticarî yapıdaki îlâfla¹⁰⁶ bağlantısının bulunduğu ve her ikisinin de Kureyş düşüncesinin ürünü olduğu kanaatindeyiz.

D. Kureyş'in Ticaret Yaptığı Yerler

Kureyş ticareti, miladi beşinci asrın son çeyreğine kadar Mekke'yle sınırlıydı. Altıncı asrın başında ise Kureyş tüccarları, bölgedeki ve civardaki bütün şehirleri dolaşıyor ve farklı bölgelere ticaret kervanları gönderiyorlardı. Faaliyetlerini bu noktalara ulaştıran Yemen ticaretinin bölgenin Habeşistan işgali sebebiyle zayıflaması ve Hâşim ile kardeşlerinin Şam, Irak, Habeş

102 İbn Hişâm, I, 184.

103 İbn Habîb, *el-Munammak*, 145; Hamevî, V, 184.

104 İbn İshâk, *es-Siyer*, 101; İbn Hişâm, I, 187; İbn Habîb, *el-Munammak*, 144.

105 İbn İshâk, *es-Siyer*, 101.

106 Darâdke, 51.

ve Yemen yöneticileriyle ticarî ittifaklar kurmayı başarmaları, Mekke ticaretini olumlu yönde etkileyen iki ana unsur olmuştur. Mekkeliler, panayırlarda yarımada'daki diğer Arap kabileleriyle ticaret yapmaktaydılar. Özellikle de Ukâz'ın kurulması, Kureyş ticaretini artırıcı etkide bulunmuştur.

E. Kureyş'in İç Ticareti

Arap kabileleri, ticaret yapma, kazanç elde etme ve erzak satın alma gayesiyle Mekke pazarlarına gelirlerdi. Bu pazarlardan biri Ka'be'nin yakınında kurulan Hazûra'ydı.¹⁰⁷ Bu pazarın daimi olduğu, diğer Arap pazarları gibi belirli zamanlarda kurulmadığı anlaşılmaktadır. En büyük Arap panayırlarından biri olan Ukâz,¹⁰⁸ Mekkelilere ait olup ne zaman kurulmaya başlandığı hususunda kesin malumatımız yoktur. Fakat ilk defa Yemen'in işgalinden on beş sene sonra kurulduğuna dair bir işaret bulunmaktadır.¹⁰⁹ Yani Ukâz, büyük bir ihtimalle 540 yılında ya da biraz öncesinde kurulmaya başlandı. Kureyş, yaklaşık olarak bu tarihlerde Mekke dışındaki panayırlarda ticaret yapmak için şehirden çıkmaya başlamıştı.

İslâmiyet'in ortaya çıktığı zamana kadar kurulmaya devam eden Ukâz'a¹¹⁰ Kureyş, Hevâzin, Sakîf, Ğatafân, Eslem ve Ehâbiş

107 Fâsî, 76; Hümyerî, Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im (727/1327), *er-Ravdu'l-Mi'târ fi Abbâri'l-Aktâr*, thk: İhsân Abbâs, Beyrut 1975, 194; Hadrâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (1327/1909), *el-İkdu'l-Semin fi Fedâili'l-Beledi'l-Emin*, thk: Kâzım Cevâd es-Sâidî, Necef 1958, 18.

108 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 267. Ukâz olarak isimlendirilmesi konusunda bkz., Afgânî, 277 vd.

109 Bekrî, II, 959. Bekrî, Arapların ileri gelenlerinden Hanzala b. Nehd b. Zeyd b. Leys'in Ukâz panayırına katıldığını nakletmiştir. (Bekrî, I, 51). Ancak Hanzala'nın nesebine baktığımızda Fihri b. Mâlik'le aynı dönemde yaşadığını görmekteyiz. Dolayısıyla burada bir problem bulunmaktadır. Çünkü elimizde bir bilgi olmadığından Ukâz panayırının geçmişinin bu tarihe kadar uzandığını söylememiz mümkün değildir. Dolayısıyla doğru olan yukarıda zikrettiğimiz tarihtir.

110 Zebidî, V, 254. Bazı rivâyetler Ukâz panayırının hicri 129 yılına kadar kurulmaya devam ettiğini söylemektedir. Bkz., Ezrakî, 190; Bekrî, II, 959. Ancak bu tarihlen-dirme yanlıştır. Bu tarihe kadar kurulmaya devam eden Hubâşe panayırındır.

gibi farklı Arap kabileleri katılırdı. Zilkâde ayının ortasında başlayıp sonuna kadar devam eden¹¹¹ bu panayırda ne öşür vergisi alınır ne de katılmak için himâyeye ihtiyaç duyulurdu.¹¹² Nasr b. Hevâzin'e ait arazide kurulan Ukâz, Kays-ı Aylân ile Sakîf kabilelerinin denetimindeydi.¹¹³

Mekke'nin hemen üst tarafındaki Merr-i Zehrân denilen yerde kurulan Mecenne bir diğer panayırdır.¹¹⁴ Ukâz'dan sonra başlayan ve on gün süren¹¹⁵ bu panayır, Kinâne kabilesinin denetiminde olup, onların topraklarında kuruluyordu. Bilâl el-Habeşi panayırın yeri hakkında şu beyitleri söylemiştir:

Bir gece geceleyecek miyim?
Fah Vadisi'nde etrafımda Uzhar ve Celîl tepeleri,
Bir gün Mecenne suları taşacak mı?
Şâme ve Tuheyl dağları bana görünecek mi?¹¹⁶

Diğer bir panayır ise Zu'l-Mecâz¹¹⁷ olup Arafat'ta bir dağın veya Mekke ile Arafat arasındaki Minâ'da bir yerin ismi olan Ke-bkeb'de kurulmaktaydı.¹¹⁸ Mecenne panayırının bitiminden sonra Zilhicce ayının hilalinin görünmesiyle başlar ve tevriye yani ayın sekizinci gününe kadar devam ederdi.¹¹⁹ Bu panayır, Benî Huzeyl'in sorumluluğundaydı. Ebû Züeyb el-Huzelî panayır yeri hakkında şöyle demiştir:

Zu'l-Mecâz'dan akşam ayrıldı.

111 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 267. Ukâz, Zilkâde ayıyla başlar ve yirmi gün devam ederdi. Bkz., Ezrakî, 187; Zübeyr b. Bekkâr, 367; Bekri, II, 959; Zebîdî, panayırın Zilkâde ayının başında kurulduğunu ve bir ay devam ettiğini nakletmiştir. Bkz., Zebîdî, V, 54.

112 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 267.

113 Ezrakî, 190.

114 Afgâni, 334. Afgâni, panayırın Mekke'nin alt tarafında kurulduğunu söylemektedir. Ancak bu yanlıştır.

115 Ezrakî, 188; Zübeyr b. Bekkâr, *Cembere*, 368; Hamevî, V, 58; Kazvinî, 56.

116 Ezrakî, 191. Fah: Mekke'de meşhur bir vadidir. Uzhar: Mekke'ye yakın bir tepedir.

117 Bekri, II, 959; Kazvinî, 56. Panayır, sekiz gün sürerdi. Bkz., Hamevî, V, 55.

118 Ezrakî, 191.

119 Ezrakî, 188; İbn Habîb, *el-Mubabber*, 267; Bekri, II, 959.

Leysi de panayır hakkında şu beyti okumuştur:

Güzel kadınların Zu'l-Mecâz'da mekânları vardır,
Mekke vadisinde uzun bir geçmişe sahiptir.¹²⁰

Bu panayırlara, Kureyş tüccarlarının çoğu katılır ve farklı bölgelerden Mekke'ye getirmiş oldukları deri, hububat, dokuma, hayvan, zenci ve beyaz köleler gibi çeşitli malların tamamını burada satışa sunarlardı. Alışverişin bitmesinden diğer bir deyişle Mekke halkının ellerindeki ürünleri buraya gelenlere satmalarından, kendilerinin de onların getirdiklerini satın almalarından sonra Kureyş tüccarları ellerindeki ürünleri Arap Yarımadası'nın sınırları içerisinde veya başka ülkelerde kurulan diğer panayırlara taşıyacak ticaret kervanlarının hazırlıklarına başlıyorlardı.¹²¹ Dolayısıyla Mekke, farklı bölgelerden gelen malları teslim alan ve bunları panayırların ihtiyaçlarına göre çeşitli bölgelere ulaştıran "ticaret malları toplama ve sevk merkezi"ne dönüşmüştü.¹²²

Bilindiği üzere Arap kabileleri Mekke'ye hac vazifesi ve panayırlarda ticaret yapmak üzere geliyorlardı. Mekke toplumu onlarla îlâf yaptıktan sonra yarımada da kurulan diğer panayırlara da katıldılar. Kuzeyde, Hicâz ile Şam arasındaki Dûmetü'l-Cendel Panayırı bunlardan biriydi. Rebiülevvel ayının başında kurulur, ayın ortasına kadar canlılığını devam ettirirdi. Sonra yoğunluk azalır, ancak ayın sonuna kadar dağılmazdı.¹²³ Panayıra Arap liderleri de katılırdı. Panayırın sorumlusu ya Kelb kabilesinden ya da Gassân'dan olur, ancak bunun için önce aralarında yarışır-lardı. Hangisi kazanırsa diğeri ona boyun eğerek ve itaat ederdi.¹²⁴ Panayır sorumlusu, panayıra katılanlardan öşür vergisi toplardı.¹²⁵ Bu panayır güçlü bağlantıları ve aynı zamanda ticarî ilişkisi olanlardan birisi de Harb b. Ümeyye'ydi. Dûmetü'l-Cendel'in

120 Afgâni, 347.

121 Cevâd Ali, VII, 381.

122 Şerif, 212.

123 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 263.

124 Cevâd Ali, VII, 382.

125 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 264.

lideri Ukeydir'in kardeşi Bişr b. Abdilmelik ile dostluğu ve akra-balığı vardı.¹²⁶ Kureyşliler ise bu panayıra ya tüccar ya da ticaret kervanlarının muhafızları olarak katılırlardı. Ayrıca Yemen'den veya Hicâz'dan çıkan bütün tüccarlar Mudar topraklarında oldukları sürece Kureyş'in himâyesine girerlerdi.¹²⁷

Kureyşliler kuzeydeki Dûmetü'l-Cendel panayırından doğuya intikal ederek Müşakkar panayırına ulaşıyorlardı. Bahreyn'de veya Hecer yakınlarında Abdulkays'a ait bir kalenin içerisinde kurulan¹²⁸ bu panayır Cemâziyelâhir ayı boyunca devam ederdi.¹²⁹ Buraya Arapların yanı sıra deniz yoluyla doğudan gelen yabancılar da katılırdı.¹³⁰ Buranın sorumlusu ise Benî Temîm boylarından Benî Abdillâh b. Zeyd'e mensup Münzir b. Sâvâ'nın ailesiydi. Bu aile insanlardan öşür vergisi toplardı.¹³¹ Alışveriş ise *mulâmese*¹³² ve *bembeme*¹³³ ile yapılırdı.¹³⁴ Öte yandan panayıra sadece Mudar topraklarından geçerek ulaşmak mümkün olduğundan tüccarlar, Kureyş'in himâyesine girerlerdi.¹³⁵ Panayırın en meşhur ürünlerinden biri, Hecer derisinden üretilen *ma'kûd* elbiseleriydi.¹³⁶

Kureyşliler yarımada'nın doğusundaki Müşakkar'dan sonra batısında kurulan Hubâşe panayırına giderlerdi.¹³⁷ Panayır, Tihâme'de Bârik isimli bir kabileye nispet edilen ve Mekke'den Yemen'e doğru altı günlük mesafede bulunan¹³⁸ Diyâr-ı Bârik Vadisi'nde kurulurdu. Ezd kabilesinin denetiminde olup¹³⁹ Recep

126 Afgâni, II, 4.

127 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 263.

128 Afgâni, 240.

129 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 265.

130 Afgâni, 242.

131 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 265.

132 İmâ ve işaret ederek alışveriş yapmak (çev.).

133 Alıcı ve satıcının konuşmadan mırıldanması (çev.).

134 Cevâd Ali, VII, 372.

135 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 256.

136 Vâkıdî, III, 943.

137 Ezrakî, 191. Bu panayırın ismi hakkında Yâkut el-Hamevî'nin *Mucemu'l-Buldân* isimli eserinin mukaddimesine ve beşinci cildinin 210'uncu sayfasına bakınız.

138 Afgâni, 258.

139 Ezrakî, 191.

ayı boyunca devam ederdi.¹⁴⁰ Bu panayırda ticaret yapanlardan birisi de Hatîce bnt. Huveylid'in nübüvvetten önce ücret karşılığı çalıştırdığı Hz. Peygamber'di.¹⁴¹ Hubâşe, İslâm öncesinde var olan Arap panayırlarının en son harap olanıdır. Hicrî 197 senesine kadar kurulmaya devam etmiş¹⁴² sonra da terk edilmiştir.

Arap Yarımadası'nın güneyinde Hadramevt bölgesinde ise Râbiya panayırı kurulurdu. Bölgenin güvenli olmaması nedeniyle bir kimse muhafızları olmaksızın bu panayıra gidemezdi. Zira burada, güçlü olan diğerlerine eziyet ederdi.¹⁴³ Zilkâde ayının ortasında başlar, ayın sonuna kadar devam ederdi. Râbiya ve Ukâz panayırları aynı gün kurulurdu.¹⁴⁴ Kureyş'in buraya gelen kervanları vardı. Yemen yolu üzerinden ulaşılan bu panayıra¹⁴⁵ katılmak için onlar Kinde kabilesinden Benî Âkîlî'l-Mirâre'nin, diğer tüccarlar ise Mesrûk b. Vâil el-Hadramî ailesinin himâyesine girerlerdi.¹⁴⁶ Buradan ithal edilen en önemli ürün ise Mekke'de büyük şöhreti olan ve hatta deyimleşen Hadramî ayakkabılarıydı.¹⁴⁷

Kureyş, yöneticileriyle îlâf yaptıktan sonra ticaret için Yemen'e de gitmiştir. Onların burada yaptıkları ticaret, Habeşlilerin işgalinden sonra daha arttı. Çünkü bu durum onlara çalışma rahatlığı ve hürriyeti vermesinin yanı sıra ticarî kabiliyetlerini sergileyebilecekleri büyük bir alan açmıştı. Böylece Yemen'e giderek buradan aldıkları ticaret mallarını Mekke ve Şam'a taşıdılar.¹⁴⁸ Yemen'e ticaret için giden ilk Kureyşli, Muttalib b. Abdimenâf'tı. Ancak o, gerçekleştirdiği bir ticaret yolculuğu

140 Cevâd Ali, VII, 376.

141 Afgâni, 258.

142 Ezraki, 192.

143 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 267.

144 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 267.

145 Harbî, 674. Harbî, Mekke ile Hadramevt arasındaki güzergâhı şöyle zikrediyor: Mekke – Nahle – Karnu'l-Menâzil – Tirbe – Teslib – Negrân – Me'reb – Şebve – Hadramevt.

146 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 267.

147 Makdisî, 213.

148 Cevâd Ali, VII, 285.

esnasında Radmân'da öldü. Burayla ticaret yapan son kişinin ise Hâşim olduğu söylenmiştir.¹⁴⁹ Yemen'de Kureyş tüccarlarının en dikkat çeken Ebû Rebîa b. Muğîre el-Mahzûmî olup¹⁵⁰ büyük bir servete sahipti¹⁵¹ ve bu yüzden "Adl" olarak isimlendirilmişti.¹⁵²

Ebû Seleme b. Abdilesed el-Mahzûmî,¹⁵³ Abdullah b. Cüd'ân, Ümeyye b. Abdişems, Esed b. Abduluzza, Abdulmuttalib b. Hâşim,¹⁵⁴ Abbâs b. Abdilmuttalib ve Ebû Süfyân b. Harb¹⁵⁵ gibi pek çok Kureyşli Yemen'e gerek ticaret gerekse ziyaret için gitmişlerdi. Hz. Ebû Bekr'in Ezd kabilesinden bir şeyhin yanında konakladığı,¹⁵⁶ Hz. Peygamber'in de amcası Zübeyr veya Abbâs ile Yemen'e ticaret maksadıyla gittiği nakledilmiştir.¹⁵⁷

İster burada üretilsin isterse deniz yoluyla doğudan, Afrika'dan veya yakındaki adalardan getirilmiş olsun Yemen'de ticareti yapılan en önemli ürünler; baharat, tütüsü,¹⁵⁸ koku, acı, zamk, fildişi, za'ferân, Habeş altını, amber, güney sahiline yakın Sokotra adasından hububat, Aşem ve Dinkân şehirlerinden çıkarılan madenler ile kurşun, gümüş, demir, akik taşı gibi değerli taşlardı.¹⁵⁹ Bölge, özellikle koku ihracatıyla da meşhur olmuştu. Abdullah b. Ebî Rebîa el-Mahzûmî'nin Mekke'de yaşayan annesine satması için koku gönderdiği nakledilmiştir.¹⁶⁰ Bu rivâyet Abdullah'ın Yemen'de toptancılık yaptığını göstermektedir. Yemen'in şöhet bulduğu bir diğer alan, *edîm* olarak bilinen deri tabaklama

149 Ya'kûbî, *Târîh*, II, 246; İbnü'l-Fûti, IV, 530.

150 İbn Sa'd, I, 75.

151 Ebu'l-Ferec, IX, 49; Afgânî, 124.

152 Ezrakî, 252; Ebu'l-Ferec, I, 64.

153 Ezrakî, 10; Ebu'l-Ferec, XVI, 18.

154 Asmaî, Ebû Saîd Abdilmelik b. Kureyb (216/831), *Târîbu'l-Arab kable'l-İslâm*, thk: Muhammed Huseyn Âl-i Yâsin, Bağdat 1959, 52; İbn Abdirabbih, I, 107; Mes'ûdî, I, 83; İbn Zafer, 11.

155 Ebu'l-Ferec, VI, 349.

156 Tantâvî, eş-Şeyhu'l-Ali, *Ebû Bekr es-Sıddîk*, Matbaatü's-Selefiyye, II. bsk., Kahire 1372, 42.

157 Diyârbekrî, I, 260.

158 Ali, 17; Hitti, 56.

159 Sâlim, 28 vd.

160 Vâkıdî, I, 89; Ebu'l-Ferec, I, 65.

ve dokumacılıktı. En meşhur dokumalar; yemânî elbiseler ve San'â'daki saîdî giysilerdi.¹⁶¹ Aynı şekilde Ka'be'ye örtülen *intâ'* ve *vesâil* de buradan getiriliyordu.¹⁶² Mekke'ye Necrân'dan da elbiseler ithal edilirdi.¹⁶³

Kureyş, Medine şehrinin kuzeyinde yer alan Hayber'e yakın Nitât panayırında da ticaret yapardı. Aslında Nitât, Yahudilerin yaşadığı bir kalenin ve burada çıkan suyun ismi olup, Şam'a giden kervanların ticarî duraklarından biriydi.¹⁶⁴ Zu'l-Mecâz panayırından sonra Aşûre günü kurulup,¹⁶⁵ Muharrem ayının sonuna kadar devam ettiği nakledilmiştir. Buna rağmen biz, belli bir zamanda veya mevsimde kurulmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Kureyş kervanlarının Şam'a giderken ya da dönerken Hayber yolunu takip ederek buradan geçişi esnasında ve aynı şekilde Lahmî yöneticiler tarafından Hîre'den gönderilen ticaret kervanlarının uğradıkları dönemde bu panayır tekrar kurulurdu.¹⁶⁶

Kureyş, panayır zamanında ticaret yapmak, kadın ve genç kızları için Ebu'l-Hukayk ailesinden kıymetli taşlar ve süs eşyaları satın almak için Hayber'e giderdi.¹⁶⁷ Çünkü Yahudiler, özellikle de kuyumculuk aletlerine ve pek çok silaha sahip olan Benî Kaynuka Yahudileri kuyumculukla uğraşırdı.¹⁶⁸ Yahudiler de ticaret için zaman zaman Mekke'ye gelirlerdi. Böylelikle Mekke ticaretinin Yesrib ve Hayber ile bağlantısı bulunmaktaydı.¹⁶⁹

Kureyş'in Taif halkıyla da oldukça güçlü ve sağlam ekonomik ilişkileri vardı. Öyle ki, Taif ismi, Mekke'yle birleşmiş, "Mekke Taif'ten, Taif Mekke'den" denilmiştir. Ayrıca ikisi birlikte

161 Sâlim, 32.

162 Ebu'l-Ferec, I, 64; Diyârbekrî, I, 119.

163 Hamidullah, Muhammed el-Haydarâbâdî, *Mecmuâtul-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Abdi'n-Nebevi ve'l-Hilâfetir-Râşide*, Kahire 1956, III.

164 Âfgânî, 356.

165 İbn Habîb, *el-Munammak*, 268.

166 Afgânî, 357.

167 Wolfensohn, Israel, *Târibu'l-Yabûd fi Bilâdî'l-Arap*, Mısır 1972, 93.

168 Vâkûdî, I, 179.

169 Wolfensohn, 94.

“karyateyn/iki şehir” olarak isimlendiriliyordu.¹⁷⁰ Mekke'den iki yolla ulaşılabilen Taif, ¹⁷¹ Hicâz bölgesinde Mekke'den sonra en zengin ve en çok ticaret yapan şehirdi.¹⁷² Bu şehirde Kureyş zenginlerinin yazlıkları,¹⁷³ mülkleri, arazi ve bahçeleri vardı. Hz. Peygamber'in bir defasında gölgelendiği, Utbe b. Rebîa ve kardeşi Şeybe'nin bahçesi oradaydı.¹⁷⁴ Taif'e giderken bir dağ geçidinde ölen Âs b. Vâil es-Sehmî'nin Veht Köyü'nde mülkleri ve arazileri vardı.¹⁷⁵ Âs'ın ölümünden sonra bunlar oğlu Amr'a kalmış, o da üzüm bağlarının sayısını arttırmıştı.¹⁷⁶ Ömer b. el-Hatât'ın da şehrin kuzeyindeki Rakabe'de arazileri ve yine Abbâs b. Abdilmuttalib'in ise üzüm bağları vardı. Abbâs, hacılara ikram ettikleri suya karıştırmak için buradan kuru üzüm getirirdi.¹⁷⁷

Taif, ekilebilen arazilerin, hurma ağaçlarının, üzüm bağlarının ve çeşitli meyvelerin olduğu bir şehirdi.¹⁷⁸ Bundan dolayı Mekke'ye meyveler çoğunlukla buradan gelirdi.¹⁷⁹ Ayrıca Taif Vadisi'nin içine kurulmuş, bir kısmı Kureyşlilere ait¹⁸⁰ deri tabaklama atölyeleri vardı.¹⁸¹ Bazı insanlar ve zengin Taifliler, Kureyş ile ortak ticaret yapardı. Nitekim Arap dâhilerinden olan Muğîre b. Şu'be es-Sekafî, Kureyş kervanlarıyla birlikte Irak'a gitmişti.¹⁸²

170 Zuhurf Sûresinin 31. ayetinde, “Bu Kur’ân karyateyn’den büyük bir adama indirilseydi ya! dediler” şeklinde geçmektedir. Karyateyn, Mekke ve Taif şehirleridir. Bkz., İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 122; Suyûtî, 649.

171 Bu yolların ilki şudur: Mekke – Bi’ru’l-Murtefi’ – Karnu’l-Menâzil (Yemen halkının mikât yeri) – Taif. İkinci yolda şudur: Mekke – Arafat – Batn-u Nu’mân – Akabetü Hirâ – Akabetü Hittin – Taif.

172 İstahri, 23.

173 Câhız, Ebû Osman Ömer b. Bahr b. Mahbûb (255/869), *Resâilü'l-Câhız*, nşr: Yûşa' Enkie, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1344, 15.

174 İbn Hişâm, I, 61; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 61.

175 Belâzuri, *Ensâb*, thk: Hamidullah, I, 139. Veht: Taife üç mil mesafede bir köydür.

176 Hamevi, V, 386; İbnu'l-Fakih, 22; İbn Hazm, 163; Kazvini, 65.

177 Belâzuri, *Ensâb*, thk: Hamidullah, I, 57; *Futûb*, 64.

178 Sülemî, 46.

179 İstahri, 24; İbn Cübeyr, 88.

180 Sâlih, 24. Ancak Ahmed Sâlih bu bilginin kaynağını zikretmemiştir.

181 Kazvini, 64.

182 Ebu'l-Ferec, XIV, 135.

F. Kureyş'in Dış Ticareti

1. Şam ile Ticaret

Kureyş, ilk dış ticaretini Şam bölgesine yaptı. Kur'ân, Şam yolculuğunun yazın¹⁸³ rivâyetler ise kışın da gerçekleştiğini belirtir.¹⁸⁴ Şam'da ticaretin gerçekleştiği çok sayıda pazar olup Kureyş için en önemlileri Busrâ, Gazze,¹⁸⁵ Eyle¹⁸⁶ ve Diyar-ı Eyyûb idi.¹⁸⁷ Buralardan aldıkları mallar arasında, bazıları çeşitli bölgelerden gelen, saflığı ve duruluğuyla meşhur Rikkâbî zeytinyağı,¹⁸⁸ buğday, un, içki, Fenike mamulleri,¹⁸⁹ carıye,¹⁹⁰ pamuklu dokuma, pamuk, renkli ve çizgili işlenmiş ipek ile Bizans'ın ihraç edilmesini yasakladığı ancak kaçak olarak getirilen Dimeşk kılıcı ve kalkanı bulunmaktaydı.¹⁹¹ Bunların yanı sıra ipek elbise, kürk, atlas, deri, köle,¹⁹² gümüş eşya,¹⁹³ bal, iç yağı,¹⁹⁴ zeytinyağı kandilleri ile *makt* denilen bu kandilleri asmak için kullanılan ip ve mum¹⁹⁵ satın alıyorlardı.¹⁹⁶

Kureyş'ten ticaret için Şam'a ilk giden kişi Hâşim b. Abdimenâf, Gazze şehrinde ticaret yapardı ve nitekim burada öldü.¹⁹⁷ Onun Ankara'ya kadar gittiği de rivâyet edilmiştir.¹⁹⁸ Kureyş'in ileri gelenlerinden Ebû Uhayha Saîd b. Âs, Şam'a ticaret için gidenlerdendi.¹⁹⁹ Ömer b. el-Hattâb ve Kureyşli bazı tüccarların

183 106/Kureyş 1-2; Sedûsî, 4.

184 Taberî, *Târib*, II, 493.

185 İbn Sa'd, I, 75.

186 Ali, 97.

187 Afgânî, 363.

188 Cevâd Ali, VII, 293.

189 Şerif, 206.

190 Beyzûn, 70.

191 Dermenghem, 39.

192 İbn Hurdâzbih, 153.

193 İbn Sa'd, II, 87.

194 Halebî, I, 129.

195 Halîlî, 48.

196 İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 18.

197 Sedûsî, 4; İbn Hişâm, I, 122; İbn Habîb, *el-Mubabber*, 162; Ya'kûbî, *Târib*, II, 242; Süheyli, I, 76.

198 İbn Sa'd, I, 75.

199 Zübeyrî, *Nesebi Kureyş*, 423; Zübeyr b. Bekkâr, *Cembere*, 428; İbn Hazm, 118.

onunla beraber Şam'a gittikleri nakledilmiştir.²⁰⁰ Ömer b. el-Hattâb, İslâmiyet'ten önce Kureyş ticareti münasebetiyle de Dimeşk'e gitmişti.²⁰¹ Hz. Osman'ın babası olup oraya gidenler arasında yer alan Affân b. Âs burada ölmüştü.²⁰² Osman b. Huveyris, Şam tüccarlarından olup üst düzey yöneticilerle ilişkiler kurmuştu. Onun Bizans Kayseri'nin huzuruna çıktığı ve Kayser'in, kendisini Kureyş'e yönetici atadığını bildiren bir mektubu ona verdiği ancak Kureyş'in bunu kabul etmediği nakledilmiştir.²⁰³ Bu olumsuz cevap üzerine Bizans, Kureyş ileri gelenleriyle birlikte ticaret için Şam'da bulunan Ebû Züeyb Hişâm b. Şu'be'yi hapsedmişti.²⁰⁴

Talha b. Ubeydillah b. Osman, Busrâ panayırında beyaz elbise ticareti yapardı.²⁰⁵ Hidâş b. Abdullah b. Ebî Kays, Amr b. Alkame b. Muttalib b. Abdimenâf,²⁰⁶ Ebû Bekr,²⁰⁷ Ebû Talha, Abbâs b. Abdilmuttalib,²⁰⁸ Safvân b. Ümeyye²⁰⁹ ve Hz. Peygamber²¹⁰ Şam'a ticaret için gidenler arasındadır. Aynı şekilde Ömer b. el-Hattâb, Gazze'de ticaret yapmıştı. O, *mubertiş* yani ücret karşılığında insanlara deve ve eşek kiralama işiyle uğraşıyordu.²¹¹ Ebû Süfyân, Ebu'l-Âs ile birlikte Gazze'ye gidenlerdendi.²¹² Ebû Süfyân'ın Belkâ'da satın aldığı bir arazisi vardı.²¹³ Hakîm b. Hizâm, Nabat panayırına giderek toptan elbise²¹⁴ ve buğday

200 Ebu'l-Bekâ, Muhammed b. Hibetullâh el-Hillî, *Menâkibu'l-Mezîdiyye fî Abbâri'l-Mulûki'l-Esediyye*, 67-68.

201 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 58-59.

202 İbn Kuteybe, 191.

203 Zübeyr b. Bekkâr, *Cemhere*, 425; İbn Hazm, 118.

204 Zübeyr b. Bekkâr, *Cemhere*, 428; Belâzurî, *Ensâb*, El Yazması Varak 633A.

205 Makdisî, 284.

206 Zübeyrî, 424; İbn Habîb, *el-Munammak*, 140. İbn Habîb, ticaret yerlerinin Yemen olduğunu söylemiştir.

207 Diyârbekrî, I, 261; Halebî, I, 133.

208 Afgânî, 31.

209 İbn Sa'd, II, 87

210 Afgânî, 31.

211 Afgânî, 31.

212 İbn Hişâm, I, 128; Ebu'l-Ferec, IX, 345.

213 Belâzurî, *Futûb*, 131.

214 Zübeyr b. Bekkâr, *Cemhere*, 368.

ticareti yapardı.²¹⁵ Yine Mahreme b. Nevfel, Şam'a ticaret amacıyla gitmişti. Hatta Ebû Süfyân'ın yönettiği ve Bedir Savaşı'na neden olan kervanla birlikteydi. Mahreme, bu ticareti esnasında Şam'a iki merhale uzaklıktaki Ezriât şehrine bağlı Meân'ın bir nahiyesi olan Zerkâ'ya kadar gitmişti. Amr b. el-Âs da bu ticaret kervanında onlarla birlikteydi.²¹⁶

Şam'a ticaret yolculuğu yapanlar arasında Abdurrahman b. Avf²¹⁷ ve Ebû Bekr'in en büyük oğlu Abdurrahman b. Ebî Bekr de vardı. Ancak Abdurrahman'ın İslâmiyet öncesi Şam'a gitmesi konusunda ihtilaf vardır.²¹⁸ Kureyş, katılmış olduğu panayirlara göre farklı ürünler taşıyor, Şam'a gümüş ve Hicâz ile Necd hurmaları gönderiyordu.²¹⁹ Bizans tüccarları, zaman zaman buğday ve koku ticareti yapmak için Şam'dan Mekke'ye gelirdi. Nitekim Mekke'de yaşayan ve oldukça zengin bir tüccar olan Kımta, Rum asıllıydı.²²⁰ Kureyş, Bizans'ın Şam'da kendilerinden aldığı oranda onlardan öşür vergisi alırdı.²²¹ Bizans adına bu vergiyi Cefne ailesi yani Gassâniler topluyordu. Bu görevi Cefne'den Zenbâ' b. Revh el-Cüzâmî yerine getiriyordu. Kureyş bir defasında vergi ödemekten kurtulmaya çalışarak, mallarını gizledi. Ancak Zenbâ' onların gizledikleri malları bulmayı başardı. Zira onların "Yanımızda mallarımız yok" iddialarına inanmamıştı. Ayrıca meşhur Kureyş tüccarlarının Şam bölgesine altın ve gümüş olmaksızın gelmeleri de zaten makul değildi. Zenbâ' malları bulduğu zaman ailesi bir kısmına el koydu. Bunun üzerine Kureyş mallarını kurtarmak için onlara fidye olarak genç develer verdi.²²²

215 Zübeyr b. Bekkâr, *Cembere*, 355-367.

216 Vâkıdî, I, 28.

217 Makdisî, 284.

218 Taberî, *Târib*, II, 492. Kureyş'in, ham gümüşleri işlendikten sonra geri getirip panayirlarda satışa arz etmek üzere Şam'a götürdüğü anlaşılmaktadır.

219 Dermenghem, 39.

220 İbn Habîb, *el-Munammak*, 53.

221 Ezrakî, 160.

222 Ebu'l-Bekâ, 67-68.

2. Irak ile Ticaret

Hicâz Araplarının, Irak Araplarıyla da ticarî münasebetleri vardı. Onlar ticaret ve alışveriş için buraya gelir, tohum, hurma ve elbise alırlardı.²²³ Irak Araplarıyla kastedilen, Irak tarafında Arap Yarımadası'nın sınırına yakın bölgede oturan özellik- le de geniş ticaret hacimleri olan Hîre Araplarıydı. Hîre Kralı Nu'mân'ın kervanları yarımadaadaki panayırlara koku ve doku- ma taşırdı.²²⁴ Kureyş, Hîre ile de ticaret yapmıştı. Onlarla ilk kez ticaret yapan kişi, Irak bölgesinin Selmân şehrinde vefat eden Nevfel b. Abdimenâf idi.²²⁵ Nevfel'in ölümünden sonra zayıfla- yan Irak ticareti, İslâmiyet'in doğuşuna yakın dönemde tekrar güçlenmeye başladı. Ebu'l-Ferec'in naklettiği bir rivâyete göre Ebû Süfyân, ticaret maksadıyla bir grup Kureyşli ile Irak'a doğru yola çıktığında onlara, "Bizim bu yolcuğumuz tehlikeli olabilir. Zira huzuruna çıkmamıza izin vermeyen zorba bir kralın yanı- na gidiyoruz. Ayrıca onun ülkesi bizim ticaret yaptığımız bir yer değil" demişti.²²⁶ Bu rivâyet, Ebû Süfyân'ın ticarî tecrübesinin bilinmesine rağmen Irak'la yapılan ticaretin, Kureyş'in Arap Yarımadası'nın iç ve dış bölgeleriyle olan ticaretinin gerisinde olduğunu göstermektedir.

Görünen o ki, Irak'la yapılan ticaretin zayıflamasının bir se- bebi de, kervan yollarının haram aylara saygı göstermeyen *mu- billin* kabilelerden olan Tay kabilesinin yurdundan geçmesiydi.²²⁷ Dolayısıyla kervanların güvenlik problemi vardı. Ebu'l-Ferec, bu durumu bize şöyle anlatmaktadır:²²⁸ "Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye b. Abdişems, Hîre'ye gitmek için yola çıktı. Hâtim b. Abdillâh et-Tâî'ye uğrayarak ondan Tay topraklarında bulun- duğu sürede himâyesini istedi. Bunun üzerine Hâtim, Hîre'ye

223 Taberî, *Târib*, I, 558.

224 Cevâd Ali, VII, 295.

225 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 163; Seâlibî, 115.

226 Ebu'l-Ferec, VI, 95.

227 Seâlibî, 115-116. Has'am, Tay ve Kudâa, *mubillîn* olarak isimlendirilen kabilelerdendir.

228 Ebu'l-Ferec, XVI, 46.

ulaşınca kadar onu himâyesine aldı. Sonra Hâtim, Sa'd b. Hârise b. Lâm'ın himâyesine girdi. Nu'mân b. Münzir, Benî Lâm'ı yol tahsildarı tayin etmişti. Bundan dolayı Hâtim'in Hakem'e himâye verdiğini öğrendikleri zaman bunu kabul etmediler”.

Ebû Süfyân'ın Irak'a giderek Kisrâ'nın huzuruna çıktığı rivâyet edilmiştir.²²⁹ Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye, Hîre'ye koku tüccarı olarak gitmiş;²³⁰ aynı şekilde Harb b. Ümeyye burada ticaret yapmıştı.²³¹ Hîre krallarıyla ilişkileri bulunan ve onların nezdinde yüksek bir konuma sahip olanlardan birisi de ticaret maksadıyla Hîre'ye giden ve ölünceye kadar buradan ayrılmayan²³² Musâfir b. Amr'dı.²³³

Her ne kadar Kureyş, Hîre ve Irak'a ticaret için gitmekte sıkıntılar yaşasa da Hîreliler Mekke'ye rahatlıkla gelebiliyordu. Zira onlar, Mekke tüccarlarıyla anlaşma yapmış, himâye almışlardı, ayrıca aralarında ticari çıkarlar da vardı.²³⁴ Kureyş tüccarlarının Irak'tan getirdikleri ürünlerin en önemlileri koku, amber, değerli taşlar,²³⁵ kâfur ve doğudan yani Hindistan ile Çin'den getirilen ûd ağacıydı.²³⁶ Kureyş tüccarları ise Irak'a gümüş götürüyordu.²³⁷ Zira oranın para birimine gümüş egemendi.²³⁸

3. Habeşistan ile Ticaret

Mekke ticareti genellikle kara yoluyla yapılıyordu. Bununla birlikte Mekke'nin Kızıldeniz üzerinden Habeşistan ile güçlü bağlantıları vardı. Zira onlar, Cidde tarafında Şuaybe isimli bir limana sahipti.²³⁹ Dolayısıyla Habeşistan, Kureyş için bir ticareti

229 İbn Abdîrabbih, I, 74; Ebu'l-Ferec, IX, 52.

230 Ebu'l-Ferec, XVI, 95; Afgâni, 374.

231 Afgâni, 114.

232 Cevâd Ali, VII, 295.

233 Ebu'l-Ferec, IX, 52.

234 Cevâd Ali, VII, 297.

235 Darâdke, 63.

236 İbn Hurdâzbih, 153.

237 İbn Sa'd, II, 36.

238 Belâzurî, *Futûb*, IV, 116.

239 İbn Habib, *el-Munammak*, 260.

yeriydi.²⁴⁰ Kureyş'in denize ve gemiciliğe dair hiçbir bilgisinin olmadığı söylenmiştir. Oysaki onlar Habeş veya Mısır gemilerini kullanıyorlardı.²⁴¹ İbn Habîb, Süheyl b. Amr'ın Kureyşlilere; "Ey Mekke halkı! Bildiğiniz üzere denizde en çok gemisi olan benim" dediğini nakletmiştir.²⁴² Bu rivâyette iki ihtimal söz konusudur. Buna göre ya Süheyl'in ticaret için kullandığı şahsî gemilerinin olduğu kastediliyor ki, başka rivâyetlerde bunu destekleyen ya da en azından buna bir ihtimal veren hiçbir bir unsur tespit edemedik. Ya da onun kendi hesabına çalışan gemilerinin ve bunun neticesinde Habeşistan'la daha fazla ticari ilişkisinin olduğu anlatılıyor. Kaḫaatimizce ikinci ihtimal daha kuvvetlidir ki, rivâyetler de bunu desteklemektedir. Kureyş, Hicaz sahillerine ulaşan gemilerle de ticaret yapıyordu. Nitekim onlar Ka'be'nin çatısını, sahilde parçalanmış bir Rum gemisinin enkazını kullanarak yapmışlardı.²⁴³ Yine müslümanlar, Şuaybe limanındaki iki gemiyle Habeşistan'a hicret etmişlerdi.²⁴⁴ Bu rivâyetler Mekke toplumu ile limana gelenler arasında çeşitli münasebetlerinin olduğunu göstermektedir.

Habeşistanlı Ebrehe'nin başarısızlıkla sonuçlanan Mekke hamlesinin, Kureyş'in bu ülke ile olan ilişkilerine ve ticaretine doğrudan olumsuz bir etkisi olmamış, Fil Yılı'ndan sonra da ilişkiler devam etmişti. Nitekim Kureyş, Abdullah b. Ebî Rebîa ve Amr b. el-Âs'ı değerli hediyelerle birlikte muhacirleri Mekke'ye iade etmesi için Habeş Necâşisi'ne göndermişti.²⁴⁵ Bu durum iki taraf arasındaki iyi münasebetlerin bir neticesidir. Mekke toplumunun Habeşistan ile olan bağlantısı güçlü ve daimiydi. Onların bu ülkede yaptıkları ticaretten önemli kazançlar elde ettikleri aşîkârdır.²⁴⁶ Kur'ân'da deniz, deniz rüzgârları ve gemiler ile ilgili

240 Ebu'l-Ferec, VI, 54.

241 Cevâd Ali, IV, 115.

242 İbn Habîb, *el-Munammak*, 260.

243 İbn Hişâm, I, 179.

244 İbn Sa'd, I, 204.

245 İbn Hişâm, I, 288.

246 Cevâd Ali, VII, 297.

ayetler, Mekke ile Habeşistan arasında deniz bağlantısı ve ticaretinin olduğunu göstermektedir.²⁴⁷

Habeşistan'a gidip ticaret yapan ve Necâşi ile görüşenler arasında Hâşim b. Abdimenâf²⁴⁸ ve kardeşi Abduşems de bulunmaktadır.²⁴⁹ Ayrıca Abduşems onunla îlâf yapmayı da başarmıştı. Amr b. el-Âs b. Vâil es-Sehmî ve Umâre b. Velîd de Habeşistan ile ticaret yapmıştı.²⁵⁰ Kureyşlilerin, Habeşistan'da sattıkları en önemli ürün, Yemen ve Taif'te üretilmelerine rağmen Ukâz panayırında satıldığı için *edimu'l-ukâzi* ismiyle meşhur tabaklanmış derilerdi.²⁵¹

Habeş Necâsisi, Mekke'de gerçekleşen olayları ve değişiklikleri kendisine haber vermeleri için casus ve gözcüler göndermişti. İbn Kesîr,²⁵² Necâşi'nin Habeşistan'daki muhacirlere, Allah'ın Bedir Savaşı'nda müşriklere karşı Hz. Peygamber'e yardım ettiğini haber verdiğini nakletmiştir. Necâşi'ye bu haberi Hicâz bölgesine gönderdiği casuslardan biri ulaştırmıştı.

4. Mısır ile Ticarî İlişkiler

Mısır, Mekke toplumun ticaret için gittiği ülkelerdendi. Nitekim Kureyş'in ticaret kervanları Mısır Mukavkısı'na gitmişti.²⁵³ Kur'an'daki pek çok ayet, Mısır ülkesine ve nehrine işaret ederek Mekkelilerin Mısır'a gittiklerini, Nil Nehri'ni ve topraklarını gördüklerini imâ etmiştir.²⁵⁴

Mısır'a ihraç edilen ürünlerin başında tapınaklarının ihtiyacı olan buhur ve mür gelirdi.²⁵⁵ Mısır'dan Arap Yarımadası'na ise

247 6/En'âm 97; 9/Tevbe 96; 10/Yûnus 23-24; 16/Nahl 14; 17/İsrâ 66; 20/Tâhâ 39; 24/Nûr 40; 35/Fâtır 16; 42/Şûrâ 31; 55/Rahmân 19, 24. Ayrıca bkz., Hitti, I, 149.

248 İbn Sa'd, I, 75.

249 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 163.

250 Sedûsi, 70; Ebu'l-Ferec, IX, 55.

251 İbn Hişâm, I, 288.

252 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 307.

253 Kister, 66.

254 2/Bakara 61; 10/Yunus 21, 99; 43/Zuhurf 51.

255 Hourani, George Fadlo, *el-Arab ve'l-Melâbame fi'l-Mubidi'l-Hindi fi'l-Usûri'l-Kadime ve Evâli'l-Usûri'l-Vusta*, trc: Ya'kûbi Bekir, Kahire 1958, 61.

kumaş ithal ediliyordu. Mekke toplumu Mısır kumaşlarını biliyor ve *el-kabâtî* olarak isimlendiriyordu.²⁵⁶ İhraç ve ithal edilen ürünler, önce Kasîr limanına²⁵⁷ oradan da Nil üzerinden Kafat'a taşınıyordu.²⁵⁸ Mısır'dan Hicâz'a ithal edilen ürünler de deniz yoluyla taşınırdı.²⁵⁹ Abdullah b. Cüd'ân, Mısır'la ticaret yapar, mallarını buraya götürüp satar sonra da geriye dönerdi.²⁶⁰ Mısır, birbirinden Eyle şehrinde ayrılan iki ticaret yoluyla Hicâz'a bağlanıyordu. Yolların ilki batı sahil yolu olup aşağıya doğru devam eder, diğeri ise kara yoluyla Yesrib'e ulaşırdı.²⁶¹

256 Şerif, 209.

257 Hamevi, IV, 367. Mısır'ın gözdesi olan Kasîr, Yemen gemilerinin limanıydı.

258 Hamevi, IV, 383. Kafat, es-Saïdu'l'A'la'nın doğusunda Nil Nehri'nden yaklaşık bir mil uzaklıkta bir şehirdi.

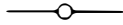
259 Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi'l-Ya'kub b. Cafer b. Vehb b. Vâdih (292/905), *el-Buldân*, Necef 1957 (Tıpkıbasım: Matbaatu Leiden 1889), 320.

260 Afgânî, 25.

261 Harbî, 643-650. Sahil yolunun güzergâhı şöyleydi: Eyle – Aynûna – Yenbû' – el-Câr – Yesrib. Diğer yol ise şöyledir: Eyle – Şerefû'l-Ba'l – Medyen – Şam'dan gelen yolla kesişen Sükyâ – Yesrib. Bunlar, deniz yolu haricinde olanlardır.

— BEŞİNCİ BÖLÜM —

MEKKE'DEKİ GÖREVLER VE GELİŞİMLERİ

A. Görevlerin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Merhaleleri

1. Ka'be'nin İnşâsından Huzâa'nın Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Görevler

Mekke'deki görevler, Ka'be'nin inşâ edilme amacıyla –ki bu, dinî bir amaçtır– bağlantılıdır. Cahiliye döneminde Arapların diğer milletler gibi ibadetleri, ilahları vardı ve onlar kendileri üzerinde otoritesi ve hâkimiyeti olan yüce kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı.¹ Arabistan halklarının tarihi, tevhid hareketleri olarak bilinen dinî inançların kemâle ermesi için girişilen birbirine bağlı mücadelelerden oluşmaktadır. Öncekinin izini takip eden bu tevhid hareketlerinin başlangıç zamanını tam olarak tespit edemesek de, onu tebliğ edenlerden bazılarının isimleri ve ilkeleri bize ulaşmıştır.² Kur'ân, Hz. Âdem'den başlayarak Nuh, Hûd, Sâlih, İbrahim³ ve Arabistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan pek çok peygambere işaret etmiştir.

1 Cevâd Ali, VI, 5.

2 Hadisi, 7.

3 Bkz., 11/Hud; 14/İbrahim; 26/Şuara.

Tevhid hareketi, Hz. İbrahim'in, eşi Hacer ve oğlu İsmail'i Mekke Vadisi'ne getirmesiyle birlikte yarımadanın kuzeyinden Mekke'ye intikal etti: "*Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim.*"⁴ Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in bir tepenin üzerine Ka'be'yi inşa etmeleriyle birlikte onların yaşadığı dönemde Mekke'de muvahhit hanîflik inancı⁵ ve hicâbe veya sidâne adıyla bir terim haline gelen Ka'be'yi gözetme görevi ortaya çıkmıştı. Bu göreve, Allah'ın "*İnsanlar arasında haccı ilân et*"⁶ ayetiyle Hz. İbrahim'e hac emrini vermesi neticesinde imâretü'l-mescid, sikâye ve haccın bir şîârı olan ifâza gibi başka görevler de eklendi.⁷ Ifâza görevi, icâze olarak da isimlendirilmiştir.⁸ Hz. İbrahim, Mekke'den ayrıldığı zaman bu görevleri oğlu İsmail üstlenmişti.

İsmail vefat ettikten sonra Ka'be yönetimini Nâbit b. İsmail; Nâbit'ten sonra da Benî İsmail'in dayıları olan Cürhüm kabilesine mensup bazı insanlar uhdelerine almışlardı.⁹ Mekke'nin idaresini uzun yıllar elinde tutan Cürhümlüler,¹⁰ şehre hac yapmak arzusuyla gelen kimselere zulmetmeyi ve saldırmayı alışkanlık haline getirince insanlar adım adım tevhid inancından uzaklaşmaya başlamışlardı. Medâd b. Amr el-Cürhümî, Mekke şehriyle ve dinî şîârlarla bağdaşmayan hareketlerinden dolayı onları uyarmış¹¹ ancak onlar, bu uyarılara kulak asmayarak azgınlıklarına devam etmişler, hatta Ka'be'ye hediye edilen malları dahi çalmışlardı. Daha sonra güneyden kuzeye doğru göç eden Huzâa kabilesi, Cürhümlülere galip gelerek onları şehirden sürgün etmiş ve buraya yerleşerek Ka'be'nin yönetimini ve görevlerini üstlenmişti.¹²

4 14/İbrahim 37.

5 Mes'ûdi, II, 46.

6 22/Hac 27.

7 Şerif, 181.

8 Ezrakî, 47.

9 Ezrakî, 81; Mes'ûdi, II, 49.

10 Ezrakî, 98; Kalkaşendî, Ahmed b. Abdillâh (820/1417), *Subbu'l-Aşâfi Sinâati'l-İnşâ*, Kahire t.z. (Tıpkı Basım: Matbaatü'l-Âmiriyye), IV, 262.

11 Ezrakî, 91.

12 Kalkaşendî, *Subbu'l-Aşâ*, IV, 262.

Arapların tevhid inancı, Huzâa Mekke'yi ele geçirince bozulmaya başlamıştı. Aslında bu bozulma, vahdaniyet ilkesinde değişiklikler yaparak tevhid inancının alâmetlerini silmede merkez nokta olan Bizans-Sasani baskısı sonucunda gerçekleşmişti.¹³ Söz konusu inançtaki ilk değişikliği Şam'dan veya Irak'tan aldığı putları Mekke'ye getiren Huzâa lideri Amr b. Luhay'ın yaptığı da söylenmiştir.¹⁴ Ayrıca Cürhümlülerin son zamanlarında ya da Huzâa döneminde nesî uygulaması ortaya çıkmıştı. Bu uygulamayı Kinde kabilesinin başlattığı da nakledilmiştir.¹⁵

Huzâa dönemindeki Mekke görevleri şunlardı: Ka'be'nin yönetimi, hicâbe, sikâye, Arafat'tan icâze, Nahr gününün sabahında insanların Minâ'ya inmeleri için ifâza ve haram aylarda yapılan nesî. İlk üç görevi Huzâa, diğerlerini ise Mudar kabilesi yürütmekteydi.¹⁶

Amr b. Luhay zamanında, onun Mekke'nin etrafındaki özellikle de Hicâz'ın kuzeyindeki kabilelerin baskısına olumlu cevap vermesi veya onlarla münasebetleri neticesinde dinî inançta değişiklikler meydana gelmişti. Zira tevhid inancı Bizans ve Sasani devletlerinin dinî akidelerinden etkilenmiş ve putperestlik inancına yaklaşmıştı. Buna karşın onun yaşadığı dönemde savaşlar ve sıkıntılar sona ermiş, Mekke'de toplumsal düzen tekrar oluşmaya başlamıştı. Bu dönemde Mekke Vadisi'ndeki hayat, buraya gelen kabilelerle kurulan ilişkilere dayanıyordu ve zikrettiğimiz görevler iptidaî seviyedeydi.¹⁷

Amr b. Luhay, Mekke'de birtakım yeni görevler de ihdâs ederek, hacılara yemek ikram etmiş, hatta aynı sene bütün Arap hacılarına Yemen giysilerinden üçer elbise dağıtmıştı.¹⁸ Mekke'nin idaresini elinde tutan Huzâa, Ka'be'nin yönetimini ve

13 Hadisi, 16.

14 Mes'ûdi, I, 56.

15 İbn Manzûr, III, 622.

16 Mes'ûdi, I, 75.

17 Şerif, 112.

18 Ezraki, 100.

sorumluğunu da üstendiğinden dolayı hicâbe, rifâde ve hizâne görevlerini de yürütüyordu. Ayrıca Ka'be'nin tazim edilmesi ve kötülüklerden uzak tutulması görevlerini de onlar yerine getirdiler. Bu dönemde Kureyş, harem çevresine yakın bir yerde Kinâne kabilesinin içerisinde dağılmış, parçalanmış bir halde yaşıyordu.¹⁹ Kusay b. Kilâb, Mekke'ye döndüğü zaman Huzâa lideri ve aynı zamanda Ka'be yöneticisi Huleyl b. Hubşiye'nin kızı Hubbâ ile evlendi. Huleyl'in vefatından sonra o, kendisinin ve mensup olduğu Benî İsmail'in hakkı olarak gördüğü Mekke'yi ve Ka'be'nin yönetimini almak için uygun fırsatı yakalamıştı. Arapların en zekisi²⁰ olarak nitelenen Kusay, Kureyş'i topladıktan sonra harekete geçerek Huzâa'ya savaş açtı. Daha sonra taraflar anlaşma çağrısında bulunarak, aralarındaki meselede Arap bir hakemin karar vermesini kabul ettiler. Sonunda Ka'be'nin sorumluluğunu ve Mekke'nin yönetimini Kusay aldı.²¹

2. Kusay Döneminde Görevler

Kusay'ın Mekke yönetimini üstlendiği dönemde bu görevler sikâye, imâretül-mescid ve rifâde idi. O, görevleri değiştirilemez dinî bir vazife olarak gördüğünden dolayı yukarıda saydıklarımızı kendisi üstlenmiş, diğerlerini ise önceki görevlilerde bırakmıştı.²² Aslında bu kararı, ileri görüşlü olmasının neticesi ve siyasetinin bir parçasıydı. Çünkü Kusay, özellikle hâkimiyetinin henüz başlangıcında kabileleri karşısına almak istemedi. Bu nedenle Huzâa'yı şehirden sürmemiş, çevre dağlardaki yurtlarında oturmalarına izin vermişti.²³ Ayrıca şehir, onun döneminde gerek sosyal ve ekonomik, gerekse idarî alanlarda büyük bir değişim ve ilerlemeye tanık olmuştu. Kusay'ın yaptığı en önemli iş, vadide binalar inşâ etmesiydi. Böylece daha önce hiç kimsenin yaşamadığı Mekke, binaları ve yerleşik sakinleri olan bir şehre dönüştü.

19 İbn Hişâm, I, 108; Ezrakî, 104; Fâsî, 16.

20 Fâsî, 13.

21 Ezrakî, 107.

22 İbn Hişâm, I, 115.

23 Ezrakî, 107.

Büyük hedefine yönelen ve yolunu akılla belirleyen Kusay, sadece Mekke'nin lideri olmakla yetinmemiş aksine kavmi tarafından bunun benimsenmesi ve yerleşmesi için çaba göstermişti. Bunu sağlayabilmek için onları bir araya getirerek, "Hepinizin harem bölgesinin içine, Ka'be'nin etrafına yerleşmenizi istiyorum. Yemin olsun ki, Araplar burada olduğunuz müddetçe sizlere asla savaş açamaz, sizleri oradan çıkaramaz. Böylece Araplara sonsuza kadar lider olursunuz" demişti.²⁴ Dolayısıyla Mekke'ye yerleşmekteki hedefinin, burayı kendisi ve kabilesi için daimi olarak hâkimiyeti altında tutmak olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Kusay, Hz. İbrahim zamanından beri var olan Mekke haremının sınırındaki işaretleri kullanmış hatta bütün kavmini içine alabilecek şekilde bunları genişletmişti. Ardından bölgeyi kabilesi arasında paylaştırmış ve her birini belirlediği alana yerleştirmişti. Bu uygulamaları yaparken hayatının ilk yıllarında Gassânî himâyesi altındaki Benî Uzre ile birlikte yaşadıklarının etkisinde olduğu aşikârdır. Bunun yanı sıra o, Mekke'yi kendisinin inşâ ettiği, daha sonra Kureyş tarafından yenilenen ve aynı zamanda vadide Ka'be'den sonra yapımı gerçekleşen ilk bina olan Dâru'n-Nedve'den yönetilen bir merkeze dönüştürdü.²⁵

Mekke'de bir şehrin kurulması meselesi, aslında bizi bir şehrin kurulması için gerekli olan pek çok hususa dair çıkarımlar yapmaya yönlendirmektedir. Örneğin her bir topluluk için mahallerin belirlenmesi; şehir planlaması, yer ölçümü ve ölçek hesaplamalarını lüzumlu kılmıştır. Buralarda inşâ edilecek binalar, iş gücünün karşılanması ve inşaat malzemelerinin tedarik edilmesini gerektirmiştir. Bu yüzden Kureyşliler, bu ve daha başka ihtiyaçları karşılayacak bazı meslekleri ve zanaatları icra etmeye başlamıştır. Velid b. Muğîre ve Âs b. Hişâm demirci;

24 Fâsî, 13.

25 İbn Hişâm, I, 116; Hamevî, V, 186.

Avvâm b. Huveylid, Osman b. Talha ve Kays b. Mahrame terzi; Utbe b. Ebî Vakkâs marangozdu. Utbe'nin kardeşi Sa'd ise ok ve mızrak imâl ederdi. Öte yandan Ebû Bekr, Osman b. Affan ve Abdurrahman b. Avf kumaş; Ebû Süfyân zeytinyağı ve deri; Zübeyr b. Abdilmuttalib et; kardeşi Ebû Tâlib koku; Utbe b. Ebî Muayt içki; Abdullah b. Cüd'ân ise köle ticareti yapıyordu. Hatta İbn Cüd'ân'ın ticarethane ve ambar olarak kullandığı büyük bir evi vardı.²⁶

Ayrıca şehirde put imâl edilmeye ve el dokumacılığı yapılmaya başlanmış, hatta oldukça da yaygın hale gelmişlerdi.²⁷ Put üretiminde ustalaşan Ebû Ticâre, yaptığı putlarla bölgede dolaşarak onları bedevilere ve şehir sakinlerine satardı.²⁸

Kureyş'in harem bölgesinde toplanması, su ihtiyacının temin edilmesini gündeme getirmişti. Zira Cürhümlüler zamanında Zemzem Kuyusu yok olmuştu. Bu nedenle Kusay, Acûl Kuyusu olarak isimlendirilen bir kuyu,²⁹ ardından er-Redm-i A'lâ'da, Cübeyr b. Mut'im Kuyusu diye meşhur olacak bir kuyu daha kazdırdı.³⁰ Ayrıca o, rifâde görevine çok önem vermiş, bu görevi ifâ edebilmesi için Kureyş'in kendisine bir miktar para vermesini zorunluluğunu getirmişti. Böylelikle Kusay, rifâdeyi bireysel bir sorumluluktan Kureyş'in çoğunluğunun katıldığı kolektif bir göreve dönüştürdü. Kavminden topladığı parayla hacılara yemek ikram eden Kusay, aslında bu hareketiyle iki hedefi gerçekleştirmiş oluyordu. Öncelikle Ka'be halkı olmaları itibariyle Kureyş arasında dayanışma ve yardımlaşmayı güçlendirdi. Öte yandan kabileleri hacca teşvik ederek şehirde ticaretin gelişmesini sağladı. Zira Araplarda yemek arkadaşlığı himâye sayılmaktaydı.³¹

26 İbn Kuteybe, 576.

27 Câhız, *Resâil*, II, 150.

28 Ezraki, 123.

29 Ezraki, 112.

30 Ezraki, 113.

31 Şerif, 119.

Kusay hayatı boyunca, kabilesinin konumunu güçlendirmek, Mekke'ye eski saygınlığını kazandırarak diğer kabilelerin buraya hürmetini artırmak için çalıştı. Ayrıca o, Ka'be'ye ve Haceru'l-Esved'e özel önem göstermiş, bu yüzden binayı yenilemiş ve hac mevsimini düzene koymuştu. Onun döneminde şehirde siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelerin yaşanmaya başladığına yukarıda değinmiştik. Bu gelişmeler, Arapların tek ilaha ibadet etmeleri, Ka'be'yi kutsal bir merkez ve o ilahın evi olarak görmeleri şeklindeki dinî inançlarının sonucunda ortaya çıkan olgunluk, idrak ve bilincin gölgesinde meydana geldi. Çünkü Ka'be, onların hac yapmak, hediyeler ve kurbanlar sunmak ve yanında bir canlıyı öldürmeyi yasaklamak suretiyle saygılarını gösterdikleri Allah'ın eviydi.³²

3. Kusay'dan İslâm'ın Ortaya Çıkışına Kadar Görevler

Kusay'ın vefatından sonra oğulları, babalarının elinde topladığı görevleri üstlendiler ve böylece görevler onlar arasında dağıldı.³³ Bu görevlerin hicâbe, sikâye, rifâde, Dâru'n-Nevde'ye başkanlık, livâ ve kıyâde olduğunu yukarıda söylemiştik. Bunlar, herhangi bir tartışma veya çekişme olmaksızın Kusay'ın çocuklarının sorumluluğunda devam etti.³⁴ Öte yandan Kureyş, Kusay'ın faaliyetleri sayesinde Arap Yarımadası'nın batı hattındaki ticarete hâkim olmuş ve bu sayede ekonomisi güçlenmiş, maddi refah elde etmişti. Bu ilerlemenin siyasî ve sosyal hayata yansımaları olmuş, Kusay'ın çocuklarıyla rekabet eden, şeref ve liderlik çekişmelerine giren güçlü aileler ortaya çıkmıştı. Açıkçası bu durum, Kusay'dan itibaren problemlerini Dâru'n-Nedve'de istişâre ve müzakere yoluyla çözen Kureyş ileri gelenlerini hem kendi liderliklerinin devamını hem de kabilenin birlik ve beraberliğini sağlayan bazı adımlar atmaya zorladı. Liderler, bütün batınların beklentilerini karşılamak için sifâre, hükûme, eşnâk,

32 Hadisi, 28.

33 Ezraki, 110.

34 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 165.

eyşâr, imâretü'l-mescid gibi yeni görevler ihdâs etti. Aslında bu görevler daha ziyade ahlakî idi.

Hâkimiyet konusundaki söz konusu çekişme ve tartışmaların, kabile içerisinde mücadele değil aksine dayanışmayı amaçlayan, hatta bunu büyük ölçüde başarmış olan mevcut düzenin bozulmasına neden olmadığını da ifade etmeliyiz. Çünkü toplantılarını Dâru'n-Nedve'de yapan Mekke ileri gelenlerinin ortak çıkarları üstün gelmişti. Ayrıca bu meclis tarafından şehrin işlerini yürütmede ve toplumsal sorumluluğu kısmî oranda sağlamada dengenin ne kadar önemli olduğu anlaşıldı. Bu yüzden onlar, şehrin gelişmesine olumlu katkılar sağlayacak yeni görevler icat ettiler. Bu görevler de ilerleyen süreçte vadide yaşayan Kureyş batınları içinde yeni boyların oluşmasına neden oldu.³⁵

Yeni görevlerin bir anda değil, Kureyş'in karşılaştığı yeni durumlara ve ihtiyaçlara bağlı olarak ihdâs edildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu görevler, Kureyş boylarının sahip olduğu meziyet ve kabiliyetlere uygun olacak şekilde dağıtılmıştı. Nitekim askerlik ve savaşla ilgili görevlerin onların ekonomik ve sayısal üstünlüğe sahip olan iki batnına bırakıldığını görüyoruz. Bunlar, kıyâde ve ukâb görevlerini yerine getiren Benî Abdîşems ile kubbe ve einne vazifelerini üstlenen Benî Mahzûm'du.

Rivâyetler, Kusay'ın vefatından sonra kabile içerisinde önemli ve seçkin kişilerin yetiştigiğine işaret etmektedir. Ancak hiçbirisi, liderliği tek başında üstlenen ve güçlü merkezî bir idareye sahip Kusay'ın konumuna ulaşamadı. Onlar arasında babası Kusay zamanında kardeşlerinin ulaşamadığı bir şöhrete kavuşan Abdumenâf b. Kusay,³⁶ îlâf idarecisi Hâşim b. Abdimenâf,³⁷ Kureyş

35 Beyzûn, 87. Benî Kusay, önce Benî Abdimenâf ve Benî Abdiddâr olarak ikiye ayrıldı. Ardından Benî Abdimenâf; Benî Hâşim, Benî Abdîşems, Benî'l-Muttalib ve Benî Nevfel olarak boylara bölündü.

36 Ezraki, 109.

37 İbn Sa'd, I, 78; İbn Habîb, *el-Mubabber*, 162; Kalkaşendî, *Subbu'l-Aşâ*, IV, 263.

lideri Muttalib b. Abdimenâf ve Muttalib'ten sonra Kureyş liderliğini yapan Harb b. Ümeyye gibi kimseler vardı. Harb'ın ölümünden sonra liderlik Benî Abdimenâf içinde dağıldı. Dolayısıyla Benî Hâşim'den Abdulmuttalib'in çocukları Zübeyr, Ebû Tâlib, Hamza ve Abbâs; Benî Ümeyye'den Ebû Uhayha Saîd b. Âs b. Ümeyye; Benî Muttalib'ten Abd-i Yezîd b. Hâşim b. Muttalib; Benî Nevfel'den Mut'im b. Adiy; Benî Esed b. Abdiluzzâ'dan ise Huveylid b. Esed ve Osmân b. Huveyris, Kureyş'in liderleri oldular.³⁸

Ebû Cehl Amr b. Hişâm el-Mahzûmî, Ümeyye b. Halef el-Cumahî, Süheyl b. Amr el-Âmirî, Şeybe b. Rebîa b. Abdişems, Şeybe'nin kardeşi Utbe b. Rebîa, Münebbih b. Haccâc es-Sehmî, Münebbih'in kardeşi Nebîh b. Haccâc ve Abbâs b. Abdilmuttalib gibi Kureyşli *mut'imûn* (yemek ikram edenler),³⁹ Abdullah b. Cüd'ân, ölümü kabilesi tarafından tarih başlangıcı kabul edilen Hişâm b. Muğîre, Halef b. Vehb el-Cumahî ve çocukları gibi cömertler, Kureyş'in yetiştirdiği önemli kişilerdi.⁴⁰

İslâmiyet, Mekke'deki görevlerin Kureyş batınları arasında dağıldığı ve bunların miras yoluyla nesilden nesile tevârüs ettiği bir zamanda doğdu. İslâm ortaya çıktığında Benî Hâşim, sikâye ve imâretü'l-mescid; Benî Abdişems, kıyâde ve ukâb; Benî Nevfel b. Abdimenâf, rifâde; Benî Abdilcebbâr, sidâne, nedve ve livâ; Benî Esed b. Abdiluzzâ, meşveret; Benî Teym, eşnâk, diyât ve megârim; Benî Mahzûm, kubbe ve einne; Benî Adiy, sifâre; Benî Cumah, eysâr yani fal okları; Benî Sehm ise hükûme ve emvâlu'l-muhaccer görevlerini üstlenmişlerdi.⁴¹ Nesî ve ifâza görevlerini ise Kureyş dışındaki kabileler yürüyordu.⁴²

38 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 165.

39 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 126.

40 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 137 vd.

41 İbn Abdirabbih, II, 37. İleride bu vazifeleri detaylı olarak ele alacağız.

42 Görevlerin ortaya çıktığı dönemler için bölüm sonundaki "Mekke Görevleri" tablosuna bakınız.

B. Görevlerin Niteliklerine Göre Taksimi ve Yürütenler

1. Dinî Görevler

1.1. Hicâbe

Hicâbe, Ka'be'nin korunmasını üstlenme görevi olup bunu yürüten kimse *sâdin* olarak isimlendirilirdi. Sâdin, Ka'be'nin anahtarını elinde bulundurur ve her hafta Pazartesi ile Cuma günleri Ka'be'nin kapısını açardı.⁴³ Nitekim bir hadiste de *sidâ-netül-Ka'be* yani "Ka'be'nin korunması" ifadesi geçmektedir.⁴⁴

Sidâne görevi Kusay'ın elindeydi. Ondan sonra bu görevi oğlu Abduddâr, Abduddâr'dan sonra oğlu Osman üstlendi. Osman'dan sonra oğlu Abduluzzâ, onun vefatından sonra oğlu Ebû Talha, Ebû Talha'dan sonra ise oğlu Talha icra etti. Allah'ın elçisi, Mekke'yi fethettiği gün Ka'be'nin anahtarını Benî Abdiddâr'dan alınca "*Allah, emanetleri ehline vermenizi emrediyor*"⁴⁵ ayeti nâzil oldu. Bunun üzerine Resulullah, Osman b. Talha'yı çağırıp "Alın Ey Benî Ebî Talha!" diyerek bu görevi ona geri verdi. Zira Osman b. Talha hicret ettiği zaman bunu amcasının oğlu Şeybe b. Osman'a ve yeğeni Vehb b. Osman'a bırakmış, onlar da Osman b. Talha ve Musâfi' b. Talha dönünceye kadar bu görevi yürütmüşlerdi. Kuşkusuz hicâbe görevinin, bunu üstlenen kimse için bir getirisi vardı.⁴⁶ Zira hacılar ve ziyaretçiler, Ka'be'ye hediyeler bırakıyor, kurban kesiyorlardı.

1.2. İcâze veya İfâza

Sözlükte ifâza yani izin vermek, serbest bırakmak anlamına gelen *icâze*,⁴⁷ *câze* (جان) kelimesinden türemiştir. Ayrıca "cüzü

43 Ezrakî, 174; İbn Manzûr, I, 567; Zebîdî, I, 203.

44 İbn Manzûr, II, 123.

45 4/Nisâ 58; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, IV, 264.

46 Ali, 115.

47 Âkil, 245.

et-tarîk” (جَزَتْ الطَّرِيقَ) yani “yolda yürüdüm”, “yolu takip ettim”, “ecâzehu” (أَجَاَهَ) ise “onu yürüttü”, “ona izin verdi” demektir.⁴⁸

İfâza, bir kimsenin kalabalık içinde Arafat’tan Minâ’ya doğru yavaşça yürümesi demektir. Öte yandan insanlar, Minâ’dan Mekke’ye doğru gittikleri Nahr günü ifâza tavafı yaparlar. Dolayısıyla iki ifâza olup, ilki Arafat’tan, diğeri ise Meş’aru’l-Haram’dan başlar.⁴⁹ İcâze olarak da isimlendirilen ifâza, hacılara bulundukları yerden ayrılmaları için izin verme görevidir. Kaynaklarımız icâze ve ifâza’nın farklı görevler olduğunu söylemişlerdir. Oysaki bunlar aynı görevdir.

Kur’ân’da sadece ifâza görevinden bahsedilmektedir: “*Rabbî-nizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde Meş’aru’l-Haram’da Allah’ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz. Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah’tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*”.⁵⁰

İfâza, haccın rükunlarından biri olup bu ibadetin başlangıcından itibaren yerine getiriliyordu. İbn Hişâm, bu görevi şöyle anlatmaktadır: Hacılara Arafat’tan hareket etmeleri için izin verme işini önce Ğavs b. Mürre b. Ud b. Tâbiha b. İlyâs b. Mudar, Ğavs’tan sonra ise onun çocukları üstlendi. O ve çocukları, sûfe diye isimlendirilirdi.⁵¹ Bu görevi Ğavs b. Mürre üstlenmişti. Çünkü Cürhüm’den olan annesinin çocuğu olmuyordu. O da şayet erkek çocuğu olursa onu hizmet etmesi ve görevlerini

48 İbn Manzûr, I, 531.

49 İbn Manzûr, II, 115.

50 2/Bakara 198-199. Bu ayet, Kureyş’in diğer insanlar gibi Arafat’ta vakfe yapması sebebiyle nâzil oldu.

51 Sûfe: Annesinin Ğavs’ın başına bir sûfe yani yün bağladığı veya ona yünden elbise giydirdiği için onun “sûfe” olarak isimlendirildiği söylenmiştir. Ayrıca ehil olmadığı halde Ka’be’nin işlerini üstlenen kimselerin “sûfe” veya “sûfân” olarak isimlendirildiği, aynı şekilde buranın bütün veya bazı işlerini yürüten kimselere de benzer isimlerin verildiği rivâyet edilmiştir.

üstlenmesi için Ka'be'ye bırakacağına dair Allah'a adakta bulundu. Sonra bir oğlu oldu. Ğavs adındaki bu oğlu, ilk zamanlarda Ka'be'nin işlerini Cürhüm kabilesinden dayılarıyla birlikte yürüttü. Ardından önce kendisi, sonra da çocukları hacılara Arafat'tan Ka'be'nin bulunduğu alana inmelerine izin verme yani icâze görevini üstlendi. Onlar, soyları kesilinceye kadar bu görevi yürütmeye devam ettiler... Sûfe, önce Arafat'tan Minâ'ya, sonra da Minâ'dan Mekke'ye doğru hareket etmeleri için hacılara izin verirdi. Nefr günü geldiğinde hacılar şeytan taşlamak için Minâ'ya gelirlerdi. Ancak onlar, önce Sûfe'ye mensup bir adamın taş atmasını beklerlerdi. Hacılar, şeytan taşlamayı yerine getirip Minâ'dan ayrılmak istedikleri zaman Sûfe, tepenin iki tarafını tutar, onları bekletirdi. Sonra hacılar, "Sûfe izin ver!" diye ona seslenirlerdi. Sûfe izin vermeden hiç kimse burayı geçemezdi. Sûfe geçip yolu boş bıraktığı zaman onlar Minâ'dan ayrılırdı. Ğavs'ın nesli kesilinceye kadar bu şekilde devam etti. Onlardan sonra bu görev, babaları tarafından en yakın akrabaları Benî Sa'd b. Zeyd-i Menât b. Temîm'e tevârüs etti. Benî Sa'd'dan ise Safvân b. Hâris b. Hecene b. Utârid ailesi bu işi üstlendi.⁵²

Hacda insanların Arafat'tan inmesi görevi olan icâzeyi, Safvân ve onu takiben çocukları yürütüyordu. İslâmiyet doğduğunda bu görevi son olarak üstlenen, Kerb b. Safvân'dı. Evs b. Teym b. Muğarra el-Esedî şöyle demiştir:

İnsanlar hac yaptıkları esnada Arafat'tan ayrılamazlar,
Ta ki "Safvân ailesi izin verin" desin.⁵³

Başka bir rivâyete göre ise icâze ve ifâza farklı görevlerdir. Buna göre ifâza, hacıları Müzdelife'den Minâ'ya götürme işi olup bunu nesilden nesile tevârüsle Advân kabilesi yerine getiriyordu. İslâm'ın zuhûrunda bunu son olarak üstlenen Ebû Seyyâre Umeyle b. A'zel idi.⁵⁴ Rivâyetlerin bazen icâze bazen ifâza olarak

52 İbn Hişâm, I, 110; Fâsi, 139.

53 İbn Hişâm, I, 110.

54 İbn Hişâm, I, 110; Fâsi, 139.

zikrettiği icâze şöyleydi: Ebû Seyyâre, bineğiyle hacıların önüne geçip, onlara “Allahım kadınlarımızı barıştır, çobanlarımızı bizlere ulaştır, mallarda kolaylık nasip et! Ey insanlar! Ahitlerinizi yerine getirin, komşularınıza ikramda bulunun, misafirlerinizi ağırlayın” dedikten sonra, “Aydınlan ey Sebîr Dağı!” diye seslenirdi. Ebû Seyyâre hareket ettiği zaman hacılar da onu takip ederdi.⁵⁵ Advân'nın icâze görevini Huzâa'dan devraldığı, onların da bunu Cürhümlü Sûfe'den zorla elde ettikleri rivâyet edilmiştir.⁵⁶

İbn Hişâm,⁵⁷ icâze görevini Kusay'ın Mekke'ye hâkimiyeti öncesinde Sûfe'nin üstlendiğini, onun şehre hâkim olmasından sonra da aynı kişilerin bu görevi yürütmeye devam ettiklerini kaydeder. Ancak o, Sûfe'nin kimliği hakkında hiçbir şey söylememiştir. Muhtemelen onlar Advân ailesiydi.

Ezrakî,⁵⁸ bu konuda bize şunları nakletmiştir: Sûfe, Benî Mâzin b. Esed'den Ahzem b. Âs isimli bir adam olup Cahiliye döneminde ifâza görevini yerine getiriyordu. Bu görevi ona, Huzâa zamanında hicâbe ve Ka'be'nin işlerini yürüten Hubşiye b. Selûl vermişti. Hubşiye hacılar vakfe yaparken onları saf saf düzenlediği zaman, “Sûfe izin ver!” diye seslenirdi. Sûfe de, “Ey İnsanlar, gidin!” der, böylece insanlar hareket ederdi. Ahzem'den sonra bu görevi Ğavs b. Ahzem, Ğavs'dan sonra ise onun çocukları nesilleri kesilinceye kadar yürütmeye devam etti.⁵⁹ Sonra ifâza görevini Advân b. Amr b. Kays b. Aylân b. Mudar üstlendi ve nesiller boyunca yerine getirdiler. İslâmiyet zuhûr ettiğinde bunu, Ebû Seyyâra Umeyle b. A'zel b. Hâlid b. Saîd el-Advânî üstlenmişti.

Her ne kadar ifâza ve icâze görevini yürütenin Advân mı yoksa Safvân ailesi mi olduğu hususunda ihtilaflar olsa da, bu

55 Hamevi, V,187.

56 Hamevi, V,187.

57 İbn Hişâm, I, 123.

58 Ezrakî, 186-187.

59 Ezrakî de bu görevi bazen ifâza bazen de icâze olarak zikretmektedir.

durum görevin mahiyetini değiştirmemiştir. Kanaatimizce, ifâza İslâm'ın hemen öncesinde Kureyş ile Temîm münasebetlerinin bir neticesi olarak Benî Temîm'e mensup Advân ailesi tarafından yürütülüyordu.⁶⁰ Temîm şairlerinin şiirleri de bu düşüncemizi desteklemektedir. Ferezdak, Temîm'in icâze görevini üstlenmesinden iftihar etmiş ve şunları söylemiştir:

İnsanlar Minâ'daki el-Muhassab'a incekleri zaman,
Arafat'tan Nahr günü sabahında,
Yürüdüğümüz zaman insanların bizleri takip ettiğini
görürsün,
Bizler insanlara işaret ettiğimizde yerlerinde dururlar.

Temîmli Cerîr b. Atiye ise, aynı konuda şu beyitleri söylemiştir:

Siz hacılara icâze bizim görevimiz,
Buna ihtimam göstermeyen doğru yola ve asâlete düşmandır.

Abdullah b. Ru'be⁶¹ de hacıların toplanmasını şöyle vafetmiştir:

Minâ'da toplanma vakti yaklaştığında,
Bizden sözü muteber bir kimse icâze verir.

Zikrettiğimiz beyitler, bu kabilenin icâze görevini yürüttüğünü açıkça göstermektedir. Ayrıca Kureyş'in icâze ve Ukâz panayırındaki hükûme görevlerini Temîm'e vermesi, iki kabile arasında dayanışma ve yardımlaşmanın olduğuna işaret etmektedir.⁶²

1.3. Sikâye

Hacılara su taşıma ve dağıtma görevi olan *sikâyeyi* Kureyş, suyun içerisine kuru üzüm karıştırıp dağıtmak suretiyle yürütüyordu.⁶³ Mekke'nin su kaynakları az olduğu için bu görev oldukça önemliydi. Zemzem Kuyusu'nun Kusay'dan önce

60 Bkz., III. Bölüm: Kureyş ve Temîm ilişkileri.

61 Temîmli olup Accâc lakabıyla meşhurdur. (çev.)

62 Kister, 86.

63 İbn Manzûr, II, 167.

kaybolması sikâyenin zorluğunu daha da arttırmıştı. Bu durum Mekke Vadisi'nde kuyular kazılması mecburiyetini doğurdu. Kusay'ın Mekke'de kazdığı ilk kuyu Ka'be'nin yanındaki Acûl Kuyusu'dur.⁶⁴ Onunla birlikte er-Redmi'l-A'lâ'da başka bir kuyu daha kazdı.⁶⁵ Daha sonra içerisinde tatlı suyu biriktirebileceği deriden havuzlar yaptı.⁶⁶ Görev, Kusay'dan Abdumenâf b. Kusay'a intikal etmiş ve o, Kerr-i Âdem ile Hum kuyularından hacıların su ihtiyacını karşılamıştı. Abdumenâf, bu kuyulardan çıkardığı suyu tulum ve kaplar içerisinde develerin sırtında çekerek Ka'be'nin avlusundaki deri havuzlara boşaltıyordu. Daha sonra hacılara onlar bölgeden ayrılincaya kadar su dağıtıyordu.⁶⁷ Abdumenâf'dan sonra bu görevi oğlu Hâşim üstlendi ve Bezr adlı bir kuyu kazdırdı. Bir şâir onun hakkında şu beyitleri söylemiştir:

Müstenzir tarafında Bezr'i biz kazdırdık,
Biz yüce hacılara su dağıtıyoruz.

Hâşim, daha sonra da Secle isminde bir kuyu kazdırdı.⁶⁸ Ondan sonra bu görevi kardeşi Muttalib,⁶⁹ Muttalib'in ölümünden sonra ise Abdulmuttalib b. Hâşim üstlendi. Abdulmuttalib, Zemzem Kuyusu'nu tekrar kazınca Mekke'deki diğer kuyular kullanılmamaya başlandı.⁷⁰ Onun ölümünden sonra bu görevi Ebû Tâlib yürüttü. Ebû Tâlib'ten de kardeşi Abbâs aldı ve İslâm'ın doğuşuna kadar yerine getirdi. Abbâs, Taif'ten getirdiği kuru üzümü suyla karıştırdıktan sonra bunu hacılara dağıtıyordu. Mekke fethedildiği gün sikâye görevi Abbâs'ın uhdesinde kaldı.⁷¹ Abbâs'tan sonra bu görevi oğulları üstlendi.

64 Ezraki, 112.

65 Ezraki, 113.

66 Ezraki, 110; İbn Zahire, 116.

67 Ezraki, 112.

68 Ezraki, 113.

69 İbn Hişâm, I, 116.

70 Ezraki, 113. İbn Zahire, Abdulmuttalib'in hacılara bal ve süt dağıttığını nakletmiştir. Bkz., İbn Zahire, 116.

71 Ezraki, 114.

1. 4. İmâretü'l-Mescid

İmâretü'l-Mescid, İslâm'a yakın dönemde ortaya çıkmış yeni görevlerden biri olup, bir kimsenin Harem bölgesinde müstehcen sözler konuşmaması, sesini yükseltmemesini temin etmektir. Bu görevi Abbâs b. Abdilmuttalib yürütüyordu.⁷² Kur'an, "Siz, *sikâyeyi ve imâretü'l-mescidi, Allah'a ve âbiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimselerin amelleri gibi mi tuttunuz?*"⁷³ ayetiyle bu göreve işaret etmiştir.

1.5. Rifâde

Rifâde, yardım etmek anlamındaki "refede" (رَفَدَ) kelimesinden türemiştir. Kelimedeki re harfi kesreli olarak "er-rifd" (الرِفْد) şeklinde okunduğunda hediye, "er-refd" (الرَّفْد) yani re'nin fethasıyla okunduğunda ise "refede" (رَفَدَ) yani hediye etmek, vermek, bağışlamak anlamına gelir.⁷⁴ Rifâde, Kureyş'in İslâmiyet öncesinde kolektif olarak yaptıkları bir görevdi. Herkes malından gücünün yettiği kadar verir, böylece hac mevsiminde büyük miktarda para toplanmış olurdu. Daha sonra bununla hacılar için deve, yemek ve suyla karıştırmak için kuru üzüm satın alınırdı.⁷⁵ Rifâdeyi ilk defa Kusay b. Kilâb yapmıştı. O, Kureyş'e, "Sizler Allah'ın komşuları, Ka'be ve Harem'in sakinlerisiniz. Hacılar ise Allah'ın misafirleri, Ka'be'nin ziyaretçileridir. Onlar cömertliği en çok hak eden misafirlerdir. Dolayısıyla yanınızdan ayrılınca ya kadar onlara hac günlerinde yiyecek ve içecek ikram edin" demişti.⁷⁶

Rifâde görevini Kusay'dan sonra oğlu Abdumenâf, Abdumenâf'dan sonra ise Hâşim üstlendi. Hâşim, hac mevsimlerinde hacıların geldikleri yollara yemek sofraları kurdurdu.⁷⁷ Abdullah

72 İbn Abdirabbih, II, 38.

73 9/Tevbe 19.

74 İbn Mânzûr, I, 115; Zebidi, II, 355.

75 İbn Hişâm, I, 120; Hamevi, V, 176; Zebidi, II, 355.

76 İbn Hişâm, I, 120; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 208.

77 Ezraki, III; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 208; İbn Zahire, 115.

b. Ziba'râ, onun Hâşim olarak isimlendirilmesi hakkında şu beyitleri söylemiştir:

Amr, kavmi için seriti ufaladı (هشم),
Onlar Mekke'de zayıf ve cılız bir kavimdiler.⁷⁸

Hâşim'den sonra bu görevi kardeşi Muttalib yürüttü. Ancak çok geçmeden ölmesi üzerine bu görevi Abdulmuttalib b. Hâşim üstlendi. Abdulmuttalib, önceki atalarının yaptığı gibi bu görevi insanlar ve kavmi için yerine getirdi ve böylece o, kavmi içinde daha önce hiç kimsenin ulaşamadığı bir konuma yükseldi.⁷⁹ Abdulmuttalib öldüğü zaman bu görevi oğlu Ebû Tâlib alarak İslâmiyet'in doğuşuna kadar sürdürdü. Hicretin dokuzuncu yılında Resulullah insanlara hac emîri tayin ettiği Hz. Ebû Bekr ile bir miktar para gönderdi ve bunun hacılara yemek yapmak için kullanılmasını emretti. Ertesi yıl Veda Haccı'nda rifâde görevini bizzat kendisi üstlendi. Resulullah'ın vefatından sonra bu görevi halifeler yürütmeye devam etti.⁸⁰

1.6. Nesî

Nesî, ertelemek, geciktirmek manasındaki nesee (نَسَا) kelimesinden türemiş bir mastar olup erteleme, geciktirme anlamına gelir. Cahiliye döneminde Araplar, hac yapılan ayların yerini değiştiriyorlardı.⁸¹ Allah, "*Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha ileri gitmektir*"⁸² ayetiyle bu uygulamayı yasaklamış ve kaldırmıştır. Nesî, haram aylar ve hac ile ilgili görevlerden biridir. Bu görevi yürüten kimse, "Ey İnsanlar! Ben ayıplanmam, günah işlemem, söylediğimde şüphe yoktur" diyerek nesî yapacağını ilân ederdi.⁸³ Bunun üzerine Araplar, görevlinin yanında toplanır ve ondan haram ayı helal kılmasını, haram ayların sayısını tekrar dörde tamamlamak için de helal kıldıkları haram ayın yerine

78 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 164.

79 İbn Hişâm, I, 121.

80 Ezraki, 112.

81 İbn Manzûr, III, 622.

82 9/Tevbe 37.

83 Belâzuri, *Ensâb*, El Yazması Varak 363A; İbn Manzûr, III, 622.

Safer ayını haram saymasını isterlerdi. Sonra görevli, “Allah’ım iki Safer ayından birini, ilk Safer ayını helal kıldım. Diğerini gelecek yıla erteledim” derdi.⁸⁴

Nesî uygulamasının iki tür olduğu söylenmiştir: İlki, yukarıda anlattığımız şekilde olup bu durum Arapların intikam alma ve savaşma arzularından kaynaklanıyordu. Diğerisi ise daha makûl ve tercih edilebilir olup uygulanış sebebi ve şekli şöyleydi: Araplar, hac vakitlerini güneş takvimine eşitlemek için ayları erteliyordu. Zira onlar, güneş takviminden farklı olan ay takvimi kullanıyor ve bu takvimi esas aldıklarında zaman değişikliği olduğu için onların ticaretleri sekteye uğruyordu. Bundan dolayı her üç yılda bir, nesî olarak isimlendirdikleri bir ayı takvime ekliyorlardı.⁸⁵ Bir diğer ifadeyle onlar hacı her sene on bir gün erteliyorlardı.⁸⁶ İşte bu durum nesî uygulamasını ortaya çıkardı. Arapların panayırları ve ticaretleri, bahar mevsiminde yapılan hac sırasında gerçekleşirdi. Bu vakitlerin değişmesi, onların ticaretini engelliyordu. Ayrıca bu durumda hac, Arap Yarımadası’na hububatın, zeytinyağının, yünün ve derilerin geldiği dönemin dışında gerçekleşiyordu. Dolayısıyla nesî, ticaret mallarının ve ürünlerinin Mekke pazarlarında satışını sağlamak için uygulanıyordu.

Söz konusu uygulamanın ortaya çıkış zamanını bu görevi yürütenlere bakarak belirlememiz mümkündür. Araplarda ayları ilk defa erteleyen, bazılarını helal bazılarını ise haram kılan kimse Kalemme⁸⁷ ismiyle tanınan Ebû Huzeyfe b. Abdifukeym b. Adiy b. Sa’lebe b. Hâris b. Mâlik b. Kinâne idi.⁸⁸ Onun nesebini diğerleriyle kıyasladığımızda, kendisinin Huzâa’nın hâkimiyetinin sonlarına doğru ya da en iyi ihtimalle Kusay’ın zamanında yaşadığını görürüz. Dolayısıyla Kusay, Mekke yönetimini üstlendiğinde bu

84 İbn Hişâm, I, 37; Mes’ûdi, II, 57.

85 Mes’ûdi, II, 204.

86 İbn Hişâm, I, 39; Nüveyrî, I, 166.

87 Kalemme, büyük lider, cömert, âlicenap, dâhi, güzel ahlak sahibi gibi anlamlara gelmektedir (çev.)

88 İbn Hişâm, I, 38; Zübeyrî, 13; Taberî, *Târib*, I, 92; İbn Hazm, 494; Ya’kûbî, *Târib*, II, 332; Bekrî, I, 9-10; Nüveyrî, I, 166.

uygulama mevcuttu. Ayrıca onun zamanında Araplar eski görevlerini üstlenmeye devam etmişler,⁸⁹ böylece nesî, Kalemme'sin soyunda kalmıştı. Bu görevi son olarak Ebû Sümâme Cünâde b. Avf b. Ümeyye b. Kal' b. Abbâd b. Huzeyfe yerine getirmişti.⁹⁰

2. Savaş ve Askerî Görevler

2.1. Kıyâde

Kusay b. Kilâb'ın Mekke'nin gelişmesi için ortaya koyduğu düzenlemelerden olan *kıyâde*, yeni bir görevdi. Bu görevi üstlenen kişi, savaş zamanında insanlara komutanlık yapardı. Nitekim Kusay, Huzâa ile savaşında ordusuna komutanlık yaparak bizzat bu görevi yürütmüştür.⁹¹ Kıyâdeyi, kendisinden sonra oğlu Abdumenâf, Abdumenâf'dan sonra oğlu Abduşems,⁹² Abduşems'in ardından kardeşi Muttalib yerine getirdi. Ficâr savaşlarında ise Harb b. Ümeyye üstlendi,⁹³ daha sonra da Ebû Süfyân uhdesine aldı. Ayrıca ukâb görevi de onun elindeydi.⁹⁴ Ebû Süfyân, ticaret kervanının liderliğini yaptığından Bedir Savaşı'nda bu görev Utbe b. Rebîa b. Abdişems'de idi. Uhud ve Hendek savaşlarında ise insanlara yine Ebû Süfyân komutanlık yaptı.⁹⁵ Kıyâde, Arapların kabile sisteminin bir parçasıydı.⁹⁶

2.2. Livâ

Livâ, savaşlarda taşınan ve savaşın etrafında döndüğü sancaktır. Bir görev olan *livâyı*⁹⁷ Kusay b. Kilâb ihdâs etmişti. *Livâ*, Dâru'n-Nedve'de çekilirdi. Bu görevi Kusay veya evlatlarından birisi yürütmüş, Kusay'ın vefatından sonra ise oğlu Abduddâr

89 İbn Hişâm, I, 115; Süheylî, I, 16.

90 Zübeyrî, 13; Ezrakî, 183; Nüveyrî, I, 166. Bekrî, onun isminin Cüdâne b. Avf olduğunu zikretmiştir. Bkz., Bekrî, I, 10. İbn Hazm ise Cünâde'nin dedesinin isminin Ümeyye değil, Seleme olduğunu kaydetmiştir. Bkz., İbn Hazm, *Cembere*, 494.

91 Kalkaşendî, IV, 263; Şerîf, 119.

92 Zebidî, II, 477.

93 İbn Habîb, *el-Munammak*, 119.

94 İbn Abdîrabbîh, II, 37.

95 Ali, 119.

96 Şerîf, 120.

97 Ali, 119.

üstlenmişti.⁹⁸ Benî Abdiddâr savaş zamanında onu kendilerinden şan ve şeref sahibi bir yaşlıya teslim ederdi.

Savaşta sancağı taşımanın büyük bir önemi vardı. Bu yüzden Ebû Süfyân, Uhud Savaşı'nda, "Ey Benî Abdiddâr! Sizlerin livâ görevine bizden daha layık olduğunuzu çok iyi biliyoruz. Ancak Bedir'de livâdan bize de pay verilmişti. Bir kavme livâlarını korudukları müddetçe itibar edilir. Bu yüzden livânıza sarılın ve onu muhafaza edin" dedi.⁹⁹ Aslında livâ görevini kendi uhdesine alma gayesini taşıyan bu sözlerinden sonra Ebû Süfyân onlara, "Bizi onunla baş başa bırakın. Biz, ölüme meydan okuyan kindar bir kavimiz... İnsanları ayakta tutan, onlara güç veren sancak yere düşünce sonrası nedir!" dedi. Benî Abdiddâr onun sözlerine kızarak, "Biz mi livâmızı teslim edeceğiz! Böyle bir şey asla olmayacaktır. Onun korumasını ileride göreceksin" cevabını verdi ve mızraklarını Ebû Süfyân'a doğrulttular.¹⁰⁰ Ebû Süfyân tekrar fakat bu sefer farklı bir yolla livâ görevini almaya çalışarak "Başka bir livâ edinelim" deyince Benî Abdiddâr, "Olur, ama o sancağı da ancak Benî Abdiddâr'dan biri taşır. Başka türlü asla olmaz" karşılığını verdi.¹⁰¹

Uhud Savaşı'nda sancağı, Benî Abdiddâr'dan Talha b. Ebî Talha taşıyordu. Ancak Hz. Ali onu öldürdü. Bu kez sancağı Ebû Şeybe Osman b. Talha aldı ve şu beyitleri okudu:

Livâ sahiplerinin üzerine haktır,
Mızrağın ucu ya kana boyanmalı ya da kırılmalıdır.

Osman, Hamza b. Abdilmuttalib tarafından öldürülünceye kadar sancağın önünde savaştı. Sonra onu Sa'd b. Ebî Talha aldı, ancak Sa'd b. Ebî Vakkâs, Sa'd'ı öldürdü. Ardından Musâfi' b. Talha sancağı kaldırıncâ Âsım b. Sâbit b. Ebî'l-Aklah onu öldürdü. Sonra Kilâb b. Ebî Talha onu aldı fakat Kilâb'ı da Zübeyr

98 Ezrakî, II0.

99 Vâkıdî, I, 220 vd.

100 Vâkıdî, I, 221.

101 Vâkıdî, I, 221.

b. el-Avvâm öldürdü. Akabinde onu Cüllâs b. Talha kaldırdı, onu da Talha b. Ubeydillah öldürdü. Peşinden Ertat b. Şurahbîl sancağı aldı. O da Ali b. Ebî Tâlib tarafından öldürdü. Ardından Şurayh b. Kâriz alınca, o da öldürüldü. Son olarak Benî Abdiddâr'ın kölesi Suâb livâyı kaldırdı, ancak çok geçmeden o da öldü.¹⁰² Dolayısıyla Benî Abdiddâr'dan sekiz adam sancağı taşıırken hayatını kaybetti.

2.3. Kubbe ve Einne

Kubbe, Kureyş'in bir araya gelip orduyu hazırlamak ve savaşı yönetmek için kurduğu çadırıdır. *Einne* ise atları dizginleme ve süvarileri komuta etme görevidir. Einne görevi, İslâmiyet geldiğinde Hâlid b. Velîd'in uhdesindeydi.¹⁰³ Kureyş, Cahiliye döneminin sonunda Mekke'de yaşanan gelişmeler karşısında kendi çıkarlarını korumak istediğinden bu görevi ihdâs etti. Sonra onlar, bunu gerek nüfus gerekse ekonomik açısından diğer kabilelerden önde olan Benî Mahzûm'a verdiler.

3. İdâri Görevler

3.1. Dâru'n-Nedve ve Meclisü'l-Mele

Nedve, beraber oturma anlamındaki “en-nedy” (النَدَى) kelimesinden gelmektedir. Birinin yanına oturduğün zaman نَادَيْتُهُ, kavmi bir yerde topladığın zaman ise نَادَوْتُ الْقَوْمَ denir. Bu anlamlardan hareketle gündüz toplanan meclise “en-nidy” (النِدَى) denmiştir.¹⁰⁴

Kusay b. Kilâb'ın Mekke'de inşâ ettiği bina, insanların toplandığı bir mekân olduğu için Dâru'n-Nedve olarak isimlendirildi.¹⁰⁵ Nevde'ye Kusay b. Kilâb başkanlık eder ve burada Kureyş'in meseleleri hakkında kararlar alınırdı. Kureyşli bir kadın veya erkeği evlendirme, bülûğa eren bir kıza gömlek giydirme töreni

102 Vâkıdî, I, 225 vd.

103 İbn Abdirabbih, II, 37; Makdisi, 377.

104 İbn Manzûr, III, 611.

105 Ezraki, 110.

burada gerçekleşirdi. Yine kabilenin karşılaştığı yeni bir durumun istişâresi ve bir kabileyle savaş öncesinde sancağın çekilmesi Nedve’de yapılırdı.¹⁰⁶

Kureyş liderleri Dâru’n-Nedve’de bir araya geldiği için burası şûra meclisinin toplanma yeri olarak da isimlendirilirdi. Bir Kureyşlinin bu meclise dâhil olması için kırk yaşını doldurması gerekiyordu. Yine de Hakîm b. Hizâm otuz beş yaşındayken buraya girmeyi başarmıştı.¹⁰⁷ Sadece önde gelenlerin ve ileri yaşta ki kimselerin alındığı bu meclise,¹⁰⁸ her batından en fazla üç kişi katılabiliyordu.¹⁰⁹

Dâru’n-Nedve’deki toplantılar Kusay b. Kilâb liderliğinde gerçekleşirdi. Ancak bu toplantıların düzeni, zamanları, toplanma şekli, idaresi ve burada kararların nasıl alındığına dair elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Buna rağmen toplantıların önceden planlanmaksızın icra edildiği anlaşılmaktadır. Şehir hem az bir nüfusa hem de dar bir alana sahipti. Ayrıca Kureyş’in vadi içerisindeki evleri birbirine çok yakındı. Dolayısıyla onların her gün Dâru’n-Nedve’de toplanmaları muhtemeldir. Ayrıca burası gece sohbetlerinin yapıldığı ve saygın Kureyşli liderlerin bir araya geldiği bir mekândı. Kur’ân-ı Kerîm, “İçlerinden meceleri kal-kıp gitti...”¹¹⁰ ayetiyle bu meclise işaret etmiştir. Kabilenin önderleri, liderleri, ileri gelenleri anlamına gelen mele, Allah’ın elçisinin bir hadisinde de geçmektedir: “Onlar, Kureyş’in melesidir.”¹¹¹

Dâru’n-Nedve, aynı zamanda Kusay’ın Mekke işlerini tanzim etmeye başladığı ana merkezdi. Sonraki süreçte de burası şehrin gelişmesi için merkez olarak görülmüştür. Kureyş’in ileri

106 İbn Hişâm, I, 116; Belâzuri, *Futûb*, 60; Hamevî, V, 186.

107 Zübeyr b. Bekkâr, *Cembere*, 354. Hakîm b. Hizâm’ı annesi Ka’be’nin içinde doğurduğu için o, otuz beş yaşında Dâru’n-Nedve’ye katıldı. Yine Ebû Cehl otuz yaşında bu mecliste yerini almıştı.

108 Hadîsî, 30.

109 Ali, 111.

110 38/Sa’d 6.

111 İbn Manzûr, III, 518.

gelenleri herkesin ittifak ettiği kararlar almak için burada toplanır, ancak ortak bir karar almayı başaramazlarsa Kusay'a başvurulardı. Çünkü Kureyş nezdinde onun kararları, hayattayken de ölümünden sonra da tâbi olunan ve değişmeyen bir din gibi telakki ediliyordu.¹¹² Kusay'ın ölümünden sonra yerini dolduracak kimse çıkmadı. Bu yüzden Kureyş liderleri, kendilerini diğerleriyle eşit kabul ettiler.¹¹³ Öte yandan kabile içerisinde meydana gelen tartışmalar ve mücadeleler beraberinde gruplaşmayı getirdi. Bu yeni koşullar da Kureyş'in, güçlü ve nüfuzlu batınları memnun etmek için yeni görevler ihdâs etmesine sebep oldu.

Mele Meclisi'nin gücü, icraatta baskı kurmaktan ziyade ahlâki idi. Çünkü Kureyş batınları, ilk baştan itibaren tutum ve davranışlarında özgürlük ve hürriyeti benimsemişti.¹¹⁴ Dolayısıyla Kureyş tarafından "Meclisü'l-Mele" olarak bilinen kurumu, az sayıda kişinin yönettiği "Zenginlerin ve servet sahiplerinin yönettiği çıkar hükümeti" şeklinde isimlendirmemiz mümkündür.¹¹⁵ Bu hükümet, Mekke'nin genel siyasetini istişâre ve dayanışmayla belirliyordu. Öte yandan Cahiliye döneminde Arap Yarımadası'nın kuzey sınırlarındaki Araplar (Gassânî ve Lahmî) devlet idaresini; yarımadanın içindeki kabileler, kabile yönetimini; Kureyş ise kolektif kabilevî yönetimi benimsemiş olmasına rağmen Arapların yönetim ruhu temelde tek olup köşe taşını kabilecilik oluşturmaktaydı.¹¹⁶

Kaynaklar, Kusay'dan sonra Kureyş'i yöneten bir liderden söz etmemektir. Onlar, diğer kabilelerin aksine bir krala boyun eğmemiş, onun varlığını kabul etmemişler, hatta hiçbir zaman da böyle bir çaba içerisinde olmamışlardı. Buna rağmen Osman b. Huveyris, Bizans'ın desteğiyle kral olmak isteyince, Kureyş bunu kabul etmeyerek şehirden kovmuştu.¹¹⁷

112 İbn Hişâm, I, 116.

113 Mellâh, 72.

114 Âkil, 238; Ali, 111.

115 Tibâvî, Abdüllatif, *Mubâdarât fî Târibi'l-Arab ve'l-İslâm*, Lübnan 1979, 118.

116 Tibâvî, 119.

117 Zübeyr b. Bekkâr, *Cembere*, 425; İbn Hazm, 118.

Dâru'n-Nedve'de icra edilen işler arasında evlilik merasimleri ve bülûğ çağına ulaşmış kızların duyurulması da vardı. Bu duyuruyla Kureyş batınlarını evlenmeye uygun bir kızın varlığından haberdar edilmesi amaçlanıyordu. Ayrıca anlaşmalar, ittifaklar, kervanları uğurlama ve karşılama törenleri burada gerçekleşirdi.¹¹⁸

Kusay'dan sonra Dâru'n-Nedve'ye oğlu Abduddâr liderlik yaptı. Ancak Abduddâr'dan sonra Nedve başkanlığı Kusay'ın diğer oğlu Abdumenâf'a geçti. Bu görevi Abdumenâf'tan sonra oğlu Hâşim, Hâşim'den sonra oğlu Âmir yürüttü. Kureyş, Dâru'n-Nedve'nin açılıp açılmayacağı konusunda onunla istişâre yapardı. Ayrıca bir kız ilk hayzında Dâru'n-Nedve'ye girer, Âmir gömleğini yırtar sonra ona tekrar giydirirdi.¹¹⁹ Bu yüzden o, *mu-hayyız* olarak isimlendirilmişti. Ondan sonra bu işleri Mansûr b. Âmir b. Hâşim üstlendi. Ancak Hakîm b. Hizam bu görevi Mansûr'dan satın aldı.¹²⁰

3.2. Meşvere

İslâm'ın doğuşunun hemen öncesinde ihdâs edilmiş vazifelerden olan *meşvere*, Kureyş'in bir meselede bu görevi yürütene konuyu arz etmeksizin nihai kararı vermemesidir. Eğer görevli başvuranların düşüncesini uygun bulursa sessiz kalır, aksi durumda ise konuyla ilgili araştırmalara başlardı. Görevlinin yardımcıları da bulunmaktaydı.

Meşvere görevi Kureyş'in ileri gelenlerinden ve önderlerinden Yezîd b. Zem'a b. Esved'in uhdesindeydi. Benî Abdiluzzâ'dan olan Yezîd, İslâmiyet'in zuhûrunda bu görevi yürütüyordu.¹²¹

3.3. Eşnâk

Diyet ödeme veya zararı tespit anlamına gelen *eşnâk*, Kureyş'in kabile birliğini ve bütünlüğünü korumayı amaçlayan

118 Ali, 110; Âkil, 237.

119 Ezrakî, 110.

120 Zübeyri, 254.

121 İbn Abdirabbih, II, 37; Makdisi, 243.

siyaseti doğrultusunda ihdâs ettiği görevlerdendir. Benî Teym'in uhdesindeki bu görevi, Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe yürütüyordu. Kureyş'in ileri gelenlerinden olan Ebû Bekr, bir diyeti üstlendiği zaman Kureyş onu tasdik ederek hemen o işe yönelirler, sonra da onun üstlendiği diyeti ve asıl diyet sahibinin borcunu öderlerdi. Ancak başkası bir diyet üstlendiği zaman benzer bir tutum sergilemezlerdi.¹²² Ebû Bekr, diyeti ödemek için zarar tespit etme ve Kureyş'ten mal toplama işlerini yerine getiriyordu.¹²³

3.4. Eysâr

Kureyş'in ihdâs ettiği diğer bir görev *eysâr* olup bunu Benî Cumah'a vermişlerdi. *Eysâr*, fal okları anlamına gelmektedir. Kureyş, bu görevi üstlenen kişiye başvurmadan hiçbir işe yönelmezdi. Çünkü o, kendisine danışılan konuda fal oklarına bakardı. *Eysârı* icra eden Safvân b. Ümeyye'nin¹²⁴ bir mesele hakkında olumlu veya olumsuz karar vermek için kullandığı fal okları Ka'be'deki en büyük put Hubel'in önündeydi.¹²⁵

3.5. Sifâre

Bu görevi üstlenen kişi, diğer kavimlerle tartışma, husûmet, üstünlük yarışı ve müzakere söz konusu olduğunda taraflarla iletişimi gerçekleştirirdi.¹²⁶ Bu görev Benî Adiy'in uhdesinde olup, Ömer b. el-Hattâb tarafından yürütülüyordu. Kureyş, Ömer'i savaş zamanında elçi, üstünlük yarışlarında övücü olarak gönderir ve ona muvafakat ederlerdi.¹²⁷

3.6. Hükûme

Tahkîm yani kabileler arasındaki problemleri çözmek anlamına gelen *hükûme*, Benî Sehm'in elindeydi. Fakat bu görevi

122 İbn Abdirabbih, II, 37; Makdist, 270.

123 Şerif, 120.

124 İbn Abdirabbih, II, 37.

125 Şerif, 120.

126 Şerif, 120.

127 İbn Abdirabbih, II, 37.

yürütme gücü onlarda değildi. Diğer bir ifadeyle hakemin kararını uygulamak taraflara kalmıştı.¹²⁸ İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde bu görevi Hâris b. Kays yerine getiriyordu. Aynı şekilde *emvâlu'l-mubaccere* yani putlara adanan malları koruma vazifesini de o üstlenmişti.¹²⁹ Hâris'in babası Kays b. Adiy de daha önce Arapların hakemlerindendi.¹³⁰

C. Ka'be ve Din Adamları

Ka'be, Arap Yarımadası'nda bulunan çok sayıdaki mabetten biridir. Ancak o, diğer ka'beler arasında ismini ve yerini muhafaza edebilen tek Ka'be'dir.¹³¹ Burası, özelde Mekke toplumunun genelde bütün Arapların kutsal bir eviydi. Ayrıca diğer hiçbir mabet, onun sahip olduğu saygınlığı ve kutsallığı elde edememişti. Zira diğer ka'beler putların, Ka'be ise Allah'ın evi idi.¹³²

Farklı milletlerin mabetleriyle kıyasladığımızda Ka'be'nin yapısı oldukça basit ve küçük olup çatısı olmayan dört duvarlı bir odadan ibaretti. Hatta pek çok kez yıkılmış ve tekrar inşâ edilmişti. Çatısı ise ancak İslâmiyet'in doğuşundan kısa bir süre önce yapılmıştı.

Dolayısıyla burayı, Arap Yarımadası'nın dışındaki herhangi bir mabetle kıyasladığımızda aralarında boyut, tasarım, süsleme ve mühendislik bakımından büyük farkların olduğunu görürüz. Örneğin Karnak'daki Tanrı Amon Tapınağı'na baktığımızda, mabede her iki tarafı Büyük Gize heykelleriyle sıralı, tabanı taşlarla döşeli bir yolun ulaştırdığını ve tapınağın önünde çok

128 Tîbâvî, 117.

129 İbn Abdîrabbîh, II, 37.

130 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 133. Bir şair, Kays b. Adî hakkında şu beyitleri söylemiştir: Şeref sahibidir Kays b. Adiy, Onun evinde cömertler toplanır.

131 Arap Yarımadası'nda pek çok ka'be vardı. Örneğin Zu'l-Halasa, Ka'betü'l-Yemâmiyye ve Ka'betü Necrân şeklinde isimlendirilirdi. Bkz., Cevâd Ali, VI, 429.

132 Şerîf, 178.

sayıda gösterişli yapının olduğunu müşahade ederiz.¹³³ Bu yapılar, sütunları kuşatan devasa kapılardan ibaret olup gayeleri kitabelerin yer aldığı renkli duvarlarla kutsallığı ve dehşeti yansıtmaktır. Buradan sonra büyük bir meydan gelir ve arka duvardaki girişe kadar bu meydan devam eder. Bu giriş, dinî ritüellerin icra edildiği özel mekâna yani sütunlar salonuna ulaştırırdı. Bu salon, karanlık üç bölümden oluşan “Maksûratu'l-vusta” isimli bir odaya açılırdı. Odanın orta bölümünde kralın tabutu ile birlikte bir tanrı heykeli, diğer iki bölümde ise kralın eşi ve oğlunun tabutları bulunmaktaydı. Ayrıca tapınakta, buraya ait çeşitli malların muhafazasında kullanılan çok sayıda oda vardı. Bunlar Mısır'daki bir tapınağın özellikleriydi. Irak'ta da çok sayıda mabet mevcuttu. İki tür olan bu mabetlerin ilki yüksek yerlerde inşâ edilen Zigguratlar, diğeri ise yer tapınaklarıdır. Bu mabetler çok sayıda bölümden oluşmakta olup giriş, heykel odası, sunak odası ve diğer ekler bunlardan bazılarıdır. Mabetler, erkek ve kadın din adamlarının ikâmet yeri olmasının yanı sıra gıda maddelerinin ve askeri teçhizatların muhafaza mekânı olarak da kullanılıyordu.¹³⁴

Zikrettiklerimiz, pagan mabetlerinin özellikleridir. Ehl-i Kitap mabetlerine gelince, onların da aynı şekilde kendilerine ait ibadet mekânları vardı. Öte yandan bu mabetler, belirli bir sisteme, yönetime ve düzene sahip olmalarıyla ön plana çıkmışlardı. Yapılar bu özellikleriyle, devlet kanunlarına çok benziyordu.

Yahudilerin mabetleri sinagog, havra; Hristiyanlarınkı ise kilise olarak isimlendirilirdi. Hristiyanlar, kiliselerini dekore edip resim ve heykellerle süslemiş, kapı girişlerinin üzerine ise haç işareti koymuşlardı. Bu din mensuplarının Arap Yarımadası'nda Kiyâme ve Necrân kiliseleri gibi bazı meşhur mabetleri vardı.

133 Süleymân, Âmir-Fâdıl, Abdülvâhid, Âdât ve Tekâlidit'-Şuûbi'l-Kadime, Bağdat 1979, 235-236.

134 Süleymân, 112-113.

Öte yandan zaman içerisinde manastır ve şapel gibi kiliselere bağlı ancak daha düşük konumda olan yapılar ortaya çıkmıştır.¹³⁵ Bina ve medeniyet açısından Ka'be'ye hürmet ve ilgi ancak İslâmîyet'in tebliğinden sonra başladı.

Mekke'deki din adamları, Ka'be'nin hizmetlerini yürüten kimselerdir. Bu kişiler, Benî Abdiddâr mensuplarından olup Kusey zamanından İslâm'ın doğuşuna kadar bu hizmetleri nesilden nesile tevârüs ederek yürütmüşlerdi.¹³⁶ Ancak bu kişiler arasında dini meselelerde bilgin olanlar bulunmadığı gibi bunu şart koşan da yoktu.¹³⁷ Ayrıca bu kimseler, Ka'be'nin yapısıyla ilgili hiçbir faaliyet göstermiyorlardı. Onların görevleri gereği tek yaptıkları, buranın anahtarını ellerinde tutmak ve insanlara burayı açmaktı. Pagan tapınaklarında görevli din adamlarının, mabet içerisinde kalacakları yerleri vardı. Onlar burada ikâmet eder, yanlarında da talebeleri ve başkaları kalırdı. Ehl-i Kitap mabetlerine gelince, Yahudilikte mabetlerin hizmetlerini ahbâr olarak isimlendirilen, dinî meselelerin yanı sıra dünyevî konularda da emir ve yasaklama gücü olan din adamları yerine getirirdi.¹³⁸ Nitekim Kur'an, "Onları, ahbâr ve bilginler günah söz söylemekten ve haramyemektensakındırsalar diyâ! Yapmakta oldukları şeyne kötüdür!"¹³⁹ ayetiyle onlardan bahsetmiştir. Yahudiler, "Bizim efendimiz, efendimizin oğlu, bizim din adamımız ve bilginimiz" sözleriyle din adamlarını yüceltirlerdi.¹⁴⁰

Hristiyan din adamları ise kendi aralarında sınıflara ayrılmış ve bu sınıfların her birine patrik, piskopos, rahip ve diyakoz gibi farklı isimler verilmişti. Benzer şekilde pagan mabetlerinde de din adamları çeşitli sınıflara bölünmüştü. Dinî ritüelleri yerine getiren bu kimseler, devlet içerisinde ayrıcalıklı bir konuma

135 Cevâd Ali, VI, 638 vd.

136 İbn Abdırabbih, II, 37.

137 Âkil, 240.

138 Welfeson, İsrâil Ebû Zueyb, *Taribu'l-Yabûd fî Bilâdi'l-Arab fîl-Câbiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Mısır 1927, 21.

139 5/Mâide 63.

140 İbn Hişâm, II, 109.

yükselebiliyorlardı. Hatta dinî bir lider, bizzat krala taç giydirecek mevkiye gelecek kadar güçlenebiliyordu.¹⁴¹

Mısır'da erkekler, bütün tanrılar için din adamı, kadınlar ise mabet hizmetlerini yürüten, şarkı ve ilahi söyleyen, şiir okuyan kimseler olarak görülürdü. Ayrıca kadınlar, kendi içlerinde de sınıflara ayrılmış ve en üst tabaka "A'zamu'l-hazziyyât" olarak isimlendirilmişti.¹⁴²

Sonuç olarak ibadet merkezi olan Ka'be, diğer bölgelerdeki çeşitli mabetlerden gerek bina yapısı gerekse medeniyet açısından oldukça geride kalmıştı. Zira bu mabetler içerisine, din adamlarının ve görevlilerinin ikâmet ettiği odalar, aynı şekilde ziraî ürünlerin, araç-gereçlerin ve askerî teçhizatın muhafaza edildiği mahzenler bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu yapılar, mabetten çok hükümet binasına benziyordu. Buradaki hizmetleri yürütenler ise zengin kimselerdi. Mabetlere ait araziler, topraklar ve hayvanlar onların sorumluluğundaydı. Buralardan elde edilen ürünlerin satışını ve mal karşılığında borç verme işlemlerini de onlar yürütüyordu.¹⁴³

Pek çok Yahudi ve Hristiyan, din adamı olmadan önce felsefeyle ilgilenmişti.¹⁴⁴ Onlar düşüncelerini ve fikirlerini din üzerinden insanlara telkin ederek yaymaya, kendi kavramlarını onlara açıklamaya ve isteyen kimselere de okuma yazma öğretmeye çalıştılar. Çünkü toplum içerisinde özel bir sınıfı temsil eden din adamlarının, toplumun fikirlerini ve düşüncelerini etkileyen güçleri vardı. Hatta onlar, siyasette büyük bir role sahip olmuş ve böylece bir takım ayrıcalıklar elde etmişlerdi. Nitekim kendilerini toplumundan ayıran elbiseler giyerlerdi.¹⁴⁵ Oysaki Mekke'de, diğer toplumlardaki gibi din adamları şeklinde özel

141 Süleymân, 113-114.

142 Herodot, *Herodot Yatebaddesü an Mısır*, trc: Muhammed Sakr Hifâce, Kahire 1966, 119.

143 Süleymân, 114.

144 Emin, 28.

145 Cevâd Ali, VI, 226.

bir sınıf mevcut değildi. Aksine Ka'be'nin hizmetlerini yürütenler, ziyaret veya hac için gelen kabileleri hac ve tavaf dışında bir araya toplayacak bir düşünce veya akideye sahip kimseler değillerdi, ayrıca onların dinî meselelerde bilgileri de yoktu. Bu düşüncemizi ispat etmenin en kolay yolu okuma-yazma bilenlere bakmaktır. Belâzurî'nin Mekke toplumunda okuma yazma bilenlerin isimlerini zikrettiği listede, Ka'be hizmetlerini yürütenlerin hiçbiri yer almamaktadır.¹⁴⁶

Belâzurî, İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde okuma yazma bilenlerin sayısının on yedi olduğunu nakletmiştir. Fakat gerçek sayı bundan oldukça fazla olmalıdır. Doğrusu okuma yazma bilen kadınların sayısı, bu listenin zayıflığını daha da artırmıştır.¹⁴⁷ Bunun yanı sıra müellif, yazının Mekke'ye Hîre üzerinden Süfyân b. Ümeyye b. Abdişems zamanında yani İslâm'ın doğuşuna yakın bir dönemde geldiğini söylemiştir.¹⁴⁸ Ancak diğer kaynaklar yazının Mekke toplumu tarafından daha önce bilindiğine işaret etmektedir. Örneğin Kusay b. Kilâb, Huzâa kabilesine karşı anne bir kardeşi Zirâh b. Rebîa'ya kendisinden yardım istediği bir mektup yazmıştı.¹⁴⁹ Bu rivâyet yazının Kusay döneminde Kureyş tarafından bilindiğini göstermektedir. Yine de Ka'be hizmetlerini yürütenlerin dinî kitapları veya inançlarıyla ilgili özel eserleri yoktu. Burada hal böyleyken Ehl-i Kitap ve paganların tevârüs ettikleri müdevven inançları ve doktrinleri vardı.

Başka şehirlerdeki medeni toplumlarla kıyasladığımızda, Mekke'de din adamı sınıfının oluşmamasının asıl nedeninin, buradaki toplumun hem kabile yapısına hem de çok az nüfusa sahip olması olduğunu görürüz. Öte yandan kabilelere ait çok sayıda özel putun bulunması ve bunların Arap Yarımadası'nda farklı yerlere dağılmış olması neticesinde ibadetler

146 Belâzurî, *Futûb*, 453.

147 Okuma-yazma bilenlerin isimlerinin listesi için bkz., Ek-II.

148 Belâzurî, *Futûb*, 453.

149 İbn Sa'd, I, 6; İbn Hişâm, I, 114.

her kabilenin sadece kendi putuyla sınırlı kalmaya başlamıştı. Öyle ki her kabilenin kendine has telbiyesi,¹⁵⁰ yine her putun sidâne ve hicâbe işlerini yürüten görevlisi bulunmaktaydı.¹⁵¹ Hicâbe görevlisinin dinî meselelerde bilgin olmasını veya din adamı vasfı taşımasını şart koşan bir bilgi tespit edemedik.¹⁵² Dolayısıyla Mekke'de din adamı sınıfı oluşmadı. Bunların yanı sıra Kureyş'in dinî meselelere bakışı, ekonomik hayatı idâme ettirmesinden daha öteye geçmediği için onların Mekke'de din adamı sınıfı istemedikleri kanaatindeyiz. Çünkü Kureyşliler, Sasani ve Bizans gibi büyük güçlerin çıkarları ile kendi çıkarları arasında ticaretlerinin güvenliğini sağlamaya çalışıyorlardı.¹⁵³ Ayrıca onlar arasında tevhid düşüncesini tebliğ edecek birinin çıkmamasının da bu durumda etkili olduğunu söyleyebiliriz. Buna rağmen Mekke'de *hanîf* olarak isimlendirilen birçok kişi vardı. Hanîfler, Arap kökenli olup ibadete layık tek bir ilahın olduğuna inanmışlardı. Ancak bu kişilerin spesifik bir inanç sistemleri, dinî düşünceleri ya da kâinat ve yaratılış hakkında entelektüel bir algıları yoktu. Kendilerini "İbrahim'in dini üzereyiz" şeklinde tanımlıyor, putlara ibadet etmeyi ve onları müdafa edenlerin düşüncelerini hakir görüyorlardı.¹⁵⁴ Diğer bir deyişle onlar tevhid çağrısında bulunuyorlardı. Çünkü Mekke'deki insanların bu düşünceye yönelmesinin özelde Mekke genelde ise Arap Yarımadası için yeni bir medeniyetin ortaya çıkmasına büyük bir kuvvet ve güç sağlayacağını farkına varmışlardı.¹⁵⁵ Kureyşlilerin ve Arapların putlarını hafife almaya, onlarla alay etmeye başlayan tevhid düşüncesine sahip bu hanîfler, güçleri olmamasına rağmen Mekke hayatında büyük bir rol oynadılar.¹⁵⁶ Onlar, Arap tarihinin ilerlemesi ve düşünce

150 İbn Habîb, *el-Mubabber*, 311 vd.

151 Cevâd Ali, VI, 227 vd.

152 Âkil, 240.

153 Hadisî, 17.

154 Cevâd Ali, VI, 449.

155 Hadisî, 5, 19.

156 Hadisî, 30.

dünyalarının gelişmesi için millî bir hususiyet ifade eden tevhi-din toplum tarafından benimsenmesini hedeflemişlerdi. Hanîfler vâkıayı değiştirecek bir güce sahip olamayarak bireysel düşünce hareketi olarak kalmalarına rağmen ahlakî dönütler elde etmeyi başardılar.¹⁵⁷ Böylelikle onlar, yeni bir Arap inkılâbının gerçekleşmesi için uygun ortamı hazırladılar.¹⁵⁸

157 Hadisi, 170.

158 Welfeson, 90.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

Abdullah, Hasan b. Abdillâh el-Esfehânî, *Bilâdu'l-Arab*, thk: Hamid el-Câsi-Sâlih el-Ali, yz., 1968.

Abdulrezzâk, Yusuf, *Meâlimu Dâri'l-Hicre*, Mektebetü'l-Fakîh, Kahire tz.

Afgânî, Saîd, *Esvâku'l-Arab fi'l-Câbiliyye ve'l-İslâm*, Dâru'l-Fikr, II. bsk., Dîmeşk 1960.

Âkil, Nebiyye, *Târibu'l-Arabî'l-Kadîm ve Asrîr-Rasûl*, Beyrut 1983.

Ali, Sâlih Ahmed, *Muhâdarât fi Târibi'l-Arab kable'l-İslâm*, Musul 1981.

Âlûsî, Mahmûd Şukrî el-Bağdâdî (1270/1853), *Bulûğu'l-Ereb fi Marîfeti Abvâli'l-Arab*, I-III, tsh: Muhammed Behcet el-Eserî, Mısır 1342.

Asmaî, Ebû Saîd Abdumelik b. Kureyb (216/831), *Târibu'l-Arab kable'l-İslâm*, thk: Muhammed Huseyn Âl-i Yâsin, Bağdat 1959.

Attâr, Muhyuddîn b. eş-Şeyh İbrahim, *Bulûğu'l-Ereb fi Meâsi'l-Arab*, Matbaatü's-Safâ, Leiden 1319.

Bâfikiyyeh, Muhammed Abdulkâdir, *Târibu'l-Yemenî'l-Kadîm*, Beyrut 1973.

Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz (487/1094), *Mu'cemu Me'ste'ceme min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâzi*, I-II, thk: Mustafa es-Sekâ, Beyrut 1945.

-----, *Simtu'l-Leâli fi Şerbi Emâli'l-Kali*, I-II, thk: Abdulazîz el-Meymenî, Hind 1945.

Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, I. Cilt, thk: Muhammed Hamidullah, Mısır 1959.

-----, *Ensâbu'l-Eşrâf*, IV. Cilt, thk: İhsân Abbâs, Beyrut 1979.

-----, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-IV, Mağrib El Yazması (Tıpkıbasım: Dr. Muhammed Câsim el-Hamâdî el-Meşhedânî Kütüphanesi).

-----, *Futûhu'l-Buldân*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1983.

Beyzûn, İbrahim, *el-Hicâz ve'd-Devletü'l-İslâmiyye -Dirâsat fi İşkâliyyeti'l-Alâka bi's-Sultati'l-Merkeziyye fi'l-Karnî'l-Ervvelî'l-Hicrî-*, Beyrut 1983.

Bundâk, Muhammed Sâlih, *Fi Subbeti'n-Nebî*, Menşûrâtü Dâri'l-Âfâkı'l-Cedîde, II. bsk., Beyrut 1979.

Câhız, Ebû Osman Ömer b. Bahr b. Mahbûb (255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk: Hasan es-Sendûbî, Matbaatü'l-İstikâme, Kahire 1956.

-----, *Resâilü'l-Câhız*, nşr: Yûşa' Enkie, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1344.

Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târibi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, III. bsk., Beyrut 1980.

Darâdke, Sâlih, "İlâfu Kureyş -Mulâhazât havle Avâmili's-Siyâdeti'l-Mekkiye kable'l-İslâm-", *Câmiatü'l-Ürdün* tz.

Debbâğ, Mustafa Murâd, *el-Cezîratü'l-Arabiyye Mevtınu'l-Arab ve Mehdu'l-İslâm*, Dâru'l-Talîa, Beyrut 1963.

Dermenghem, Emile, *Hayâtu Muhammed*, trc: Âdil Zuaytir, II. bsk., Suriye 1945.

Derveze, Muhammed İzzet, *Asru'n-Nebî ve Bietubu kable'l-Bîset*, Dâru'l-Yakaza, Beyrut 1964.

- Dineverî**, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Abbâru't-Tivâl*, thk: Abdulmün'im Âmir, Kahire 1960.
- Diyârbekrî**, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (990/1582), *Târibu'l-Hamîs fî Abvâli Enfesi Nefis*, I-II, Beyrut tz.
- Ebu'l-Bekâ**, Muhammed b. Hibetullâh el-Hillî, *Menâkibu'l-Mezidiyye fî Abbâri'l-Mulûki'l-Esediyye*.
- Ebu'l-Ferec**, Ali b. Huseyn b. Muhammed el-Emevî el-Kureyşî el-Esfehânî (356/967), *el-Ağânî*, I-XXI, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1956.
- Ebu'l-Fidâ**, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ali b. Mahmûd (732/1331), *el-Muktasar fî Abbâri'l-Beşer*, I-IV, Mısır 1325.
- Emîn**, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, X. bsk., Beyrut 1969.
- Ensârî**, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Şeyhu'l-Rabve (727/1327), *Nubbetü'd-Debr Fî Acâibi'l-Ber ve'l-Bahr*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1923.
- Ezrakî**, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed (223/842) *Abbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, thk: Rüştî Sâlih Mulhis, I-II, Beyrut 1979.
- Fâsî**, Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Huseynî, el-Miz-zî (832/1429), *el-Ikdu's-Semin fî Târibi'l-Beledi'l-Emin*, Kahire, 1959.
- , *Şifâü'l-Ğarâm bi-Abbâri'l-Beledi'l-Harâm*, Mekke 1956.
- Ferrûh**, Ömer, *Târibu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye*, VI. bsk., Beyrut 1979.
- Hadîsî**, Nizâr Abdullatif, *Mubâdarât fî't-Târibi'l-Arabî*, Bağdat 1979.
- Hadrâvî**, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (1327/1909), *el-Ikdu'l-Semin fî Fedâili'l-Beledi'l-Emin*, thk: Kâzım Cevâd es-Sâidi, Neced 1958.
- Halebî**, Ebu'l-Ferec Ali b. Burhâniddîn (1044/1635), *es-Siretü'l-Halebiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tz.
- Halilî**, Ca'fer-Arkadaşları, *Mevsûatu'l-Atabâti'l-Mukaddese-Mekketü'l-Mukarreme-*, I. Cilt, Bağdat 1967.
- Hamevî**, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh (626/1299), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1957.
- Hamidullah**, Muhammed el-Haydarâbâdî, *Mecmuâtu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Ab-dîn-Nebevî ve'l-Hilâfetir-Râside*, Kahire 1956.
- Hanefî**, Kutbuddîn Muhammed b. Muhammed (988/1580), *Târibu'l-Kutbi el-Mü-samma Kitâbu'l-İlâm bi'lâmi Beytillâhi'l-Haram*, thk: Muhammed Tâhir el-Kür-di, Mekke 1370.
- Harbî**, Ebû İshâk İbrahim b. İshâk b. İbrahim b. Beşir (285/899), *el-Menâsik ve Emâkinu Turuki'l-Hac ve Meâlimi'l-Cezire*, thk: Hamed el-Câsir, Riyâd 1969.
- Hâzin**, Alâüddîn b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî (741/1341) *Tefsiru'l-Hâzin*, el-Mektebü't-Ticâriyye, Mısır tz.
- Hemdânî**, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Ya'kub (360/971), *Sıfatu Cezirati'l-Arab*, thk: Muhammed b. Abdillâh Büleyhid, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1953.
- , *İklîl*, thk: Muhammed b. Ekva', Kahire 1996.

- Herodot**, *Herodot Yetebaddesu an Mısır*, trc: Muhammed Sakr Hıfâce, Kahire 1966.
- Hımyerî**, Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmun'im (727/1327), *er-Ravdu'l-Mitâr fi Abbâri'l-Aktâr*, thk: İhsân Abbâs, Beyrut 1975.
- Hitti**, Philip-Arkadaşları, *Târibu'l-Arab Mutavvel*, Dâru'l-Keşşâf, IV. bsk., Kahire 1965.
- Hourani**, George Fadlo, *el-Arab ve'l-Melâbame fi'l-Mubidi'l-Hindi fi'l-Usûri'l-Kadime ve Evâili'l-Usûri'l-Vusta*, trc: Ya'kub Bekr, Kahire 1958.
- İbn Abdilber**, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber el-Kurtubî (463/1071), *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Asbâb*, Hâmiş alâ Kitâbi'l-İsâbe, I-IV, Beyrut 1328.
- İbn Abdirabbih**, Ebû Ömer Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed (327/939), *el-İk-di'l-Ferid*, I-III, thk: Halîl Şerefüddin, Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut tz.
- İbn Cübeyr**, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed (614/1217), *Ribletü İbn Cübeyr -Risâletü İtibâri'n-Nâsik fi Zikri'l-Âsâri'l-Kerime ve'l-Menâstık-*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut 1981.
- İbn Düreyd**, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdi (321/933), *el-İştikâk*, thk: Abdusselâm Hârûn, Bağdat 1979.
- İbn Habîb**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî el-Bağdâdî (245/859), *el-Mubabber*, thk: Ilse Lichtenstadter, Beyrut tz.
- , *el-Munammak fi Abbâri Kureyş*, thk: Hurşîd Ahmed Fâruk, Haydarâbâd 1964.
- İbn Hacer**, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbefi Temyizi's-Sabâbe*, I-IV, Matbaatü's-Saâde, Kahire 1327.
- İbn Haldûn**, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn (808/1406), *Târibu İbn Haldûn*, I-IX, Müessesetü Cemâli't-Tibâiyye, Beyrut 1979.
- İbn Havkal**, Ebu'l-Kâsım en-Nasibî (V/X yy.), *Sûretü'l-Arz*, Menşûrâtü Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1963.
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd b. Hazm (456/1064), *Cemberetu Ensâbi'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1962.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Bustî (354/965), *Meşâbiru Ulemâi'l-Emsâr*, tsh: Manfred Fleischhammer, Kahire 1959.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (213/828), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I-IV, thk: Abdulraûf Saïd, Beyrut 1975.
- İbn Hurdâzbih**, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih (300/912-13), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat tz. (Ofset Baskı: Beril Nüşası, Leiden 1889).
- İbn İshâk**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî el-Kureşî (151/768), *Siretu İbn İshâk*, thk: Muhammed Hamidullah, Mağrip 1976.

-----, *es-Siyer ve'l-Meğâzi*, thk: Süheyl Zekkâr, Dımeşk 1978.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn-İsmail b. Ömer el-Kureşî el-Dımeşkî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nibâye*, I-XIV, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut 1388.

-----, *Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I-IV, Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-Arabiyye, Kahire tz.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (276/889), *el-Meârif*, thk: Servet Ukkâşe, Kahire 1960.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim b. Ali b. Ahmed el-Ensârî (711/1311), *Lisânu'l-Arabî'l-Mubtâd*, I-IV, haz: Yusuf Hayyâd, Beyrut tz.

İbn Rüste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer (332/944), *el-A'lâku'n-Nefise*, Leiden 1891.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Dâru Sâdır, Beyrut 1957.

İbn Sâid, Ebu'l-Kâsım Sâid b. Ahmed (463/1070), *Tabakâtü'l-Ümem*, Matbaatü Muhammed Muhammed Matar, tz.

İbn Zafer, Ebû Hâşim Muhammed b. Muhammed (565/1170), *Enbâü Nucebâil-Ebnâ*, Matbaatü't-Tekaddüm, Mısır tz.

İbn Zahîre, Cemâluddîn Muhammed Cârullah el-Kureşî el-Mahzûmî (960), *el-Câmiu'l-Latif fi Fadli Mekke ve Eblibe ve'l-Beyti'l-Şerif*, I-III, Mekke 1972.

İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târib*, I-IX, Dâru Sâdır, Beyrut 1975.

-----, *el-Lübâb fi Tezbîbi'l-Ensâb*, I-III, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat tz.

-----, *Üsdü'l-Gâbe fi Marifeti's-Sabâbe*, I-V, Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran 1377.

İbnu'l-Fakih, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed (356/947), *Mubtasaru Kitâbi'l-Buldân*, Leiden 1302.

İbnu'l-Fûtî, Ebu'l-Fadl Kemâluddîn Abdulrezzâk b. Tâciddîn Ahmed eş-Şeybânî (723/1323), *Telbisu Mecma'il-Âdâb fi Mu'cemi'l-Alkâb*, thk: Mustafa Cevâd, Dımeşk 1963 (Tıpkı Basım).

İbnu'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed es-Sâib (204/819), *Cemberetu'n-Nesebi'l-Kebir*, Mecmau'l-İlmi'l-İrâkî, Tecârim ve Siyer, Sayr: 99.

-----, *el-Esnâm*, thk: Ahmed Zekkî, Dâru'l-Kavmiyye li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1924.

İstahrî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed (IV/X), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, thk: Muhammed Câbir Abdul'âl, Kahire 1961.

Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh (820/1417), *Nibâyetü'l-Ereb fi Marifeti Ensâbi'l-Arab*, thk: Ali el-Hâkânî, Bağdat 1958.

-----, *Subbu'l-Aşâ fi Sinâati'l-İnşâ*, Kahire tz. (Tıpkı Basım: Matbaatü'l-Emiriyye).

Kazvînî, Ebû Abdillâh Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud (682/1283), *Âsâru'l-Bilâd ve Abbâru'l-İbâd*, Berlin 1849.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Kabâilî'l-Arabiyyeti'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1968.

- Kister, M. J., *el-Hire ve Mekke ve Silatubum bi'l-Kabâilî'l-Arabiyye*, trc: Yahya el-Ceb-bûrî, Bağdat 1972.
- Lammens, Henri, "Ehâbiş ve't-Tanzimü'l-Askerî fî Mekke Zamanü'l-Hicre", *Mecelletü'l-Meşrik*, Beyrut 1936.
- , "en-Nasârâ fî Mekke Kubeyle'l-Hicre –Ma'lumât ve Mulâhazât–", *Mecelletü'l-Meşrik*, Beyrut 1937.
- Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme (620/1223), *et-Tebyin fî Ensâbi'l-Kureşiiyyin*, thk: Muhammed Nâyif ed-Düleymî, Bağdat 1982.
- Makrizî, Ebu'l-Hasan Takiyyuddîn Ahmed b. Ali (845/1442), *en-Nizâ' ve't- Tebâsum fîmâ beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim*, tkd: Muhammed Bahrululûm, Necef 1966.
- Mellâh, Hâşim Yahya, "Devletü'l-Medîne beyne Atîna ve Mekke", *Mecelletü Âdâbi'l-Râfidîn*, XXXX, Musul 1974.
- Mesûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevber*, I-IV, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, V. bsk., Mısır 1964.
- Mevlâ, Muhammed Ahmed Câd-Arkadaşları, *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câbiliyye*, Beyrut 1961.
- Muhibbuddîn, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh et-Taberî (694/1295), *Zebâirü'l-Ukbâ fî Menâkıbi Zevî'l-Kurbâ*, tkd: Cemil İbrahim, Dâru'l-Kâdisiyye, Bağdat 1984.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (286/900), *Nesebu Adnân ve Kabtân*, tsh: Abdulazîz el-Meymenî, Hind 1936.
- Nâfi', Muhammed Mebrûk, *Târîbu'l-Arap Asru mâ kable'l-İslâm*, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1975.
- Nüveyrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Abdilvehhâb (733/1333), *Nibâyetü'l-Ereb fî Funûnî'l-Edeb*, I-XX, Kahire tz. (Tıpkı Basım: Dâru'l-Kutub).
- Sâlih, Ahmed Abbâs, *el-Yemin ve'l-Yesâr fi'l-İslâm*, Beyrut 1972.
- Sâlim, Seyyid Abdulazîz, *Dirâsât fî Târîbi'l-Arab –Asru mâ kable'l-İslâm–*, İskenderiye 1967.
- , *Târîbu'l-Arab kable'l-İslâm*, Matbaatü Kürmüz, İskenderiye 1973.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed (429/1038), *Semâru'l-Kulûb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl, Kahire 1965.
- Sedûsî, Müerric b. Amr eş-Şeybânî (195/811), *Hazf min Nesebi Kureys*, thk: Salâh el-Müncid, Beyrut 1976.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn b. Abdirrahman b. Ebi Bekr (911/1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrut 1979.
- Süheylî, Abdurrahman b. Abdillâh el-Has'amî (581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye*, thk: Abdurrahman el-Vekîl, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, tz.

Sülemî, Arrâm b. Asbağ (III/IX), *Esmâü Cibâli Tîbâme ve Sükkânibâ ve mâ fîba mine'l-Kurâ ve mâ yenbütü aleybâ mine'l-Eşcâr ve mâ fîba mine'l-Miyâb*, thk: Abdusselâm Hârûn, Kahire 1373.

Süleymân, Âmir-Fâdıl, Abdulvâhid, *Âdât ve Tekâliduş-Şuûbî'l-Kadime*, Bağdat 1979.

Şarkâvî, Mahmud, *Mekketü'l-Mükerreme*, Dâru'l-İslâm, Kahire 1972.

Şerîf, Ahmed İbrahim, *Mekke ve'l-Medîne fîl-Câbiliyye ve Abdîr-Resûl*, Dâru'l-Fıkr, II. bsk., Kahire 1965.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân fî Têvîlî'l-Kur'ân (Tefsîrüt-Taberî)*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1980.

-----, *Târibu'l-Umem ve'l-Mülûk (Târibu't-Taberî)*, I-X, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl, Kahire 1960.

Tantâvî, eş-Şeyh Ali, *Ebû Bekr es-Sıddîk*, Matbaatü's-Selefiyye, II. bsk., Kahire 1372.

Tibâvî, Abdullatif, *Mubâdarât fî Târibi'l-Arab ve'l-İslâm*, Lübnan 1979.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer (207/822), *el-Meğâzi*, I-III, thk: Marsden Jones, Beyrut 1066.

Vehbe Hâfız, *Cezîratü'l-Arab fî'l-Karnî'l-İşrîn*, II. bsk., Kahire 1946.

Watt, W. Montgomery, *Mubammed fî Mekke*, trc: Şa'bân Berekât, Beyrut 1952.

Welfeson, Ebû Zueyb İsrâîl, *Târibu'l-Yabûd fî Bilâdi'l-Arab fîl-Câbiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Mısır 1927.

Wolfensohn, Israel, *Târibu'l-Yabûd fî Bilâdi'l-Arap*, Mısır 1972, 93.

Ya'kûbî, Ahmed b. Vâdih b. Ya'kub b. Ca'fer (292/905), *el-Buldân*, Necef 1957 (Tıpkıbasım: Matbaatu Leiden 1889).

-----, *Târibu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sâdır, Beyrut tz.

Zebidî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtezâ (379/989), *Tâcu'l-Arûs fî Cevâbiri'l-Kâmus*, I-X, Mısır 1306.

Zeydân, Corci, *el-Arab kable'l-İslâm*, Matbaatü'l-Hilâl, III. bsk., Mısır 1939.

Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdillâh Zübeyr b. Bekkâr el-Kureşî (256/870), *el-Abbârü'l-Muveffakiyyât*, thk: Sâmi Mekki el-Ânî, Bağdat 1972.

-----, *Cemberetu Nesebi Kureys ve Abbârubâ*, I-II, thk: Muhammed Mahmud Şâkir, Kahire 1381.

Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh (236/851), *Nesebi Kureys*, tsh: E. Levi Provencal, II bsk., Mısır 1976.

EKLER

- Ek-1:** Mekke Haritası –Kureyşu'l-Bitâh'ın Yerleşim Yerleri–.
- Ek-2:** Kureyş ile Bireysel Hilf Yapanların Sayısı ve İsimleri.
- Ek-3:** Mekke'deki Köleler.
- Ek-4:** Kureyş'in Ticaret Yolları ve Katıldığı Panayırların Haritası.
- Ek-5:** Kureyş'in Yaptığı Evlilikler.
- Ek-6:** Arap Kabileler'in Kureyş Batınlarıyla Evlilikleri.
- Ek-7:** Kureyş'in Kendi Batınları Arasındaki Evlilikleri.
- Ek-8:** Hz. Peygamber'in Medine'deki Vekilleri ve Seriyye Komutanları.
- Ek-9:** Benî Abdilmuttalib ile Benî Huzâa Arasındaki Hilf Metni.
- Ek-10:** Mekke ile Taif Arasındaki Mekânları Gösteren Harita.
- Ek-11:** İslâm'ın Doğuşunda Mekke'de Okuma Yazma Bilenlerin İsimleri.

Ek-2: Kureyş ile Bireysel Hilf Yapanların Sayısı¹

Kabileler \ Kureyş Batınları	Beni Abdışems	Beni Nevfel	Beni Zühre	Beni Adiy	Beni Mahzûm	Beni Hâşim	Beni Abdiddâr	Beni Abdiluzzâ	Beni Selim	Beni'l-Murtalib	Beni Teym	Beni Cumah	Beni'l-Hâris b. Fihr	Beni Âmir b. Lüey	Kureyş'le beraber olanlar	Toplam
Beni Esed	10				1											11
Temim		6	1	1	2		2									12
Beni Süleym	4					1	1								2	8
Kinâne	1		1	4		1								1		8
Huzâa			3		2				1	1						7
Hadârime	6															6
Sakîf			5												1	6
Tay	1				3		1									5
Yemenliler	2			2			1						2	1		8
el-Kâre			3		2											5
Hüzeyl		1	1													3
Beni İcl				2											1	3
Ezd					1											3
Kudâa			2													3
Cüşem					1									1		3
Ğatafân														1		1
Nemr											1					1
Beni Eş'ar			1		1											2
Lahm						1		1								2
Hevâzin						1										1
Kinde	1			1											1	3
Gassân	1															1
Beni Mâzin		2														2
Kays-ı Aylân						1	1									2
Mezhic					1							1				2
Bilinmiyorlar	2							1			1	1				5
Toplam	28	9	17	10	14	6	7	2	3	2	2	2	2	4	5	113

¹ Müelliften ya da yayınevinden kaynaklanan hatalardan dolayı tablodaki sayılarla toplam sayı birbirini tutmamaktadır (Çev.)

Kureyş ile Bireysel Hilf Yapanların İsimleri

Dikkat: Parantez içindeki isimlerin rivâyetlere göre Mekke'de evi vardır.

	İsim	Kabilesi	Hilf Yaptığı Boy	Kaynaklar
1	(Hârîse b. Evkas)	Benî Süleyym	Abduşems	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 285.
2	Sakîf b. Amr	Benî Süleyym	Abduşems	İbn Hişâm, II, 224; Vâkıdî, I, 154.
3	Mâlik b. Amr	Benî Süleyym	Abduşems	İbn Hişâm, II, 224; Vâkıdî, I, 154.
4	Müdlîc b. Amr	Benî Süleyym	Abduşems	İbn Hişâm, II, 224; Vâkıdî, I, 154.
5	Şeybân b. Câbir	Benî Süleyym	Hâşim	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 93.
6	(Ebû Kilâb Haccâc b. İlât)	Benî Süleyym	Abduddâr	Ezrakî, II, 254.
7	Utbe b. Ferkat b. Habîb	Benî Süleyym	Kureyş	Ezrakî, II, 249.
8	(Amr b. Süfyân b. Kâyîf)	Benî Süleyym	Kureyş	Ezrakî, II, 248.
9	(Cahş b. Riâb)	Esed b. Huzeyme	Abduşems	Belâzurî, <i>Ensâb</i> , El Yazması 273A.
10	(Abdullah b. Cahş b. Riâb)	Esed b. Huzeyme	Abduşems	Sedûsî, 3; İbn Hişâm, II, 233; Vâkıdî, I, 154; İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 286; İbn Hıbbân, <i>Meşâbir</i> , 23.
11	Ukkâşe b. Mihsan b. Hursân	Esed b. Huzeyme	Abduşems	İbn Hişâm, II, 233; Vâkıdî, I, 154.
12	Ebû Sinân b. Mihsan b. Hursân	Esed b. Huzeyme	Abduşems	İbn Hişâm, II, 233; Vâkıdî, I, 154.
13	Sinân b. Ebî Sinân b. Mihsan	Esed b. Huzeyme	Abduşems	İbn Hişâm, II, 233; Vâkıdî, I, 154.

14	Muhriz b. Nadle b. Abdillâh	Esed b. Huzeyme	Abduşems	İbn Hişâm, II, 233; Vâkıdî, I, 154; Makdîsî, 455.
15	Sücâ' b. Vehb	Esed b. Huzeyme	Abduşems	İbn Hişâm, II, 233; Vâkıdî, I, 154; Makdîsî, 456.
16	Utbe b. Vehb	Esed b. Huzeyme	Abduşems	İbn Hişâm, II, 233; Vâkıdî, I, 154; Makdîsî, 456.
17	Yezîd b. Rukays b. Riâb	Esed b. Huzeyme	Abduşems	İbn Hişâm, II, 233; Vâkıdî, I, 154.
18	Harmale b. Amr	Esed b. Huzeyme	Mahzûm	İbn Hişâm, II, 254
19	Rebîa b. Eksem b. Sahbera	Esed b. Huzeyme	Abduşems	İbn Hişâm, II, 233.
20	Temîm (ed-Dârî) b. Evs b. Hârîse	Lahm	Benî Hâşim	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 294.
21	Hâtıb b. Ebî Beltea	Lahm	Benî Abdiluzzâ	Sedûsî, 59; İbn Hişâm, II, 234; Vâkıdî, I, 159; İbn Kuteybe, 317.
22	Hebîra Ailesi	Cüşem	Benî Sehm	Ezrakî, II, 264.
23	Muâviye b. Züheyr b. Kays	Cüşem	Benî Âmir b. Lüey	Vâkıdî, I, 152.
24	Ebû Usâme	Cüşem	Benî Mahzûm	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 299.
25	Mikdâd b. Amr b. Sa'lebe	Kudâa	Benî Zühre	İbn Hişâm, II, 234; İbn Kuteybe, 262 (Yemenli olduğunu kaydetmiştir); Zübeyr b. Bekkâr, <i>el-Abbârü'l-Muveffakiyyât</i> , 321; <i>Cembere</i> , 51.
26	Suayr b. Hizân b. Kâhil	Kudâa (Uzre)	Benî Zühre	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 22.
27	Zeyd b. Hârîse b. Şurahbîl	Kudâa (Kelb)	Benî Hâşim	Sedûsî, 25; İbn Hişâm, II, 232; Vâkıdî, I, 153; Zübeyr b. Bekkâr, <i>el-Abbârü'l-Muveffakiyyât</i> , 38 (Tay kabilesinden olduğunu zikretmiştir).

28	(Ümmü Sibâ' Habee bnt. Abdiluzzâ)	Huzâa	Benî Zühre	Ezrakî, II, 247; İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 295; İbn Kuteybe, 216
29	Âsım Ailesi	Huzâa	Benî Zühre	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 295.
30	Zü's-Şimâleyn Umeyr b. Abd-i Umeyr	Huzâa	Benî Zühre	İbn Hişâm, II, 251; Vâkîdî, I, 155; Zübeyrî, 394; İbn Düreyd, 479 (Eslem kabilesinden olduğunu söylemiştir).
31	Hâlidu'l-A'lam	Huzâa	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 358; Vâkîdî, I, 141; İbn Kesîr, <i>el-Bidâye</i> , III, 328.
32	Muattîb b. Avf	Huzâa	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 236; Vâkîdî, I, 156; İbn Kesîr, <i>el-Bidâye</i> , III, 224.
33	(Budeyl b. Varkâ)	Huzâa	Benî Sehm	Ezrakî, III, 264.
34	(Nâfi' b. Hâris)	Huzâa	Benî Abdiddâr	Ezrakî, III, 254.
35	(Ebû Hâle Nebbâş b. Zürâre)	Temîm	Benî Nevfel	İbn İshâk, 229.
36	(E'şâ b. Nebbâş b. Zürâre)	Temîm	Benî Nevfel	İbn Hişâm, II, 15; Zebidî, 403.
37	Seyyid b. Rebîa b. Zeyd	Temîm	Benî Nevfel	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 291; Belâzurî, <i>Ensâb</i> , İbn Habîb, <i>Munammak</i> , 291; Belâzurî, <i>Ensâb</i> , El Yazması: 429A.
38	(Ya'la b. Münye)	Temîm	Benî Nevfel	Sedûsî, 51; İbn İshâk, 229; Zübeyrî, 254; İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 300.

39	Zeyd b. Mulays	Temîm	Benî Abdiddâr	İbn Hişâm, I, 252.
40	Nübeyh b. Zeyd b. Mulays	Temîm	Benî Abdiddâr	İbn Hişâm, II, 256.
41	Yezîd b. Abdillâh	Temîm	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 253; Vâkıdî, I, 150.
42	Benî Amr b. Temîm'den biri	Temîm	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 254.
43	Vâkid b. Abdillâh b. Abdimenâf	Temîm	Benî Adiy	İbn İshâk, 125; İbn Hişâm, II, 236; Vâkıdî, II, 156; Taberî, <i>Târih</i> , II, 421.
44	Habbâb b. Ers	Temîm	Benî Zühre	İbn İshâk, 124; İbn Hişâm, II, 235; Vâkıdî, I, 155; İbn Kuteybe, 316.
45	Ebû İhâb b. Aziz b. Kays	Temîm	Benî Nevfel	İbn Hacer, <i>el-İsâbe</i> , IV, 11.
46	Huceyr b. Ebî İhâb b. Aziz	Temîm	Benî Nevfel	Ebu'l-Ferec, VI, 230.
47	Âkil b. Bukeyr b. Abd-i Yelîl	Kinâne (Benî Leys)	Benî Adiy	İbn Hişâm, II, 251; Vâkıdî, I, 156.
48	Hâlid b. Bukeyr b. Abd-i Yelîl	Kinâne (Benî Leys)	Benî Adiy	İbn Hişâm, II, 236; Vâkıdî, I, 156.
49	İyâs b. Bukeyr b. Abd-i Yelîl	Kinâne (Benî Leys)	Benî Adiy	İbn Hişâm, II, 236; Vâkıdî, I, 156.
50	Âmir b. Bukeyr	Kinâne (Benî Leys)	Benî Adiy	İbn İshâk, 288; İbn Hişâm, II, 236; Vâkıdî, I, 156.
51	Utbe b. Ca'vene	Kinâne (Benî Leys)	Benî Hâşim	Zübeyr b. Bekkâr, <i>Cembere</i> , 515.
52	Esved b. Abdişems b. Mâlik b. Ca'vene	Kinâne (Benî Leys)	Benî Abdişems	Zübeyr b. Bekkâr, <i>Cembere</i> , 515.
53	Halid b. Hâris b. Ubeyd	Kinâne	Benî Zühre	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 288.

54	Ma'bed b. Vehb	Kinâne (Benî Leys)	Benî Âmir b. Lüey	İbn Hişâm, II, 256; Vâkıdî, I, 152.
55	(Ebû Sevr Rebîa b. Sa'lebe)	Huzeyl	Benî Nevfel	İbn Hişâm, II, 257; Vâkıdî, I, 139; İbn Hazm, <i>Cem- bere</i> , 196 (İsmi İbn Hazm'dan tespit ettik).
56	Abdullah b. Mes'ûd b. Hâris	Huzeyl	Benî Zühre	İbn İshâk, 124; İbn Hişâm, II, 234; Vâkıdî, I, 155; İbn Hibbân, 10.
57	(Ebû Tarafe Ailesi)	Huzeyl	Benî Sehm	Ezrakî, II, 264.
58	Mes'ûd b. Rebîa b. Amr	el-Kâre	Benî Zühre	İbn Hişâm, II, 234; Vâkıdî, I, 155; İbn Habib, <i>el-Mu- nammak</i> , 297.
59	(Kârız)	el-Kâre	Benî Zühre	Ezrakî, II, 255.
60	(Ümmü Enmâr)	el-Kâre	Benî Zühre	Ezrakî, II, 255.
61	Hiyâr	el-Kâre	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 256.
62	(Utbe b. Gazvân b. Câbir)	Benî Mâzin b. Mansûr	Benî Nevfel	İbn İshâk, 125; İbn Hişâm, II, 234; Vâkıdî, II, 155; Ez- rakî, II, 249; Taberî, <i>Târib</i> , II, 421 (Benî Suleym'den saymıştır).
63	(Osman b. Abdîşîmr b. Câbir)	Benî Mâzin b. Mansûr	Benî Nevfel	İbn Hişâm, II, 4; Vâkıdî, I, 129.
64	(Amr b. İlâc)	Sakîf	Benî Zühre	İbn Habib, <i>el-Munammak</i> , 284.
65	(Şureyk b. İlâc)	Sakîf	Benî Zühre	İbn Habib, <i>el-Munammak</i> , 284.
66	Ahnes b. Şureyk b. İlâc	Sakîf	Benî Zühre	Vâkıdî, I, 44; Taberî, <i>Târib</i> , II, 38; Ebu'l-Ferec, IV, 184; İbn Düreyd, 304; İbn Hacer, I, 25.

67	(Umeyr b. Ahnes b. Şureyk)	Sakîf	Benî Zühre	İbn Hacer, <i>el-İsâbe</i> , III, 38.
68	Adiy b. Ebi'l-Hamrâ Ailesi	Sakîf	Benî Zühre	Ezrakî, III, 256.
69	Ebû Basîra b. Useyd b. Hârise	Sakîf	Kureyş	İbn Abdilber, IV, 21.
70	Sâib b. Yezid b. Said	Kinde	Benî Abdişems	İbn Hazm, <i>Cembere</i> , 428.
71	Kesîr b. Salt Ailesi	Kinde	Benî Adiy	Ezrakî, II, 262.
72	Kennâz b. Husayn el-Ganevî	Gays-ı Aylân	Benî Hâşim	Sedûsî, 28; İbn Hişâm, II, 235; Vâkıdî, I, 153; İbn Habib, <i>el-Munammak</i> , 213; İbn Hibbân, 17; Ebu'l-Ferec, VI, 229.
73	Ubeyd b. Salîr	Gays-ı Aylân	Benî Abdiddâr	İbn Hişâm, II, 256.
74	Furât b. Hayyân	Benî İcl b. Rebîa	Benî Adiy	Vâkıdî, I, 44.
75	Havle b. Ebî Havle	Benî İcl b. Rebîa	Benî Adiy	İbn Hişâm, II, 236; Vâkıdî, I, 156.
76	Mâlik b. Ebî Havle	Benî İcl b. Rebîa	Benî Adiy	İbn Hişâm, II, 236; Vâkıdî, I, 156.
77	Ammâr b. Yâsir	Müzhic	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 236.
78	(Ebû) Sebre (Yezîd) b. Mâlik	Müzhic (Sa'du'l-Uşeyra)	Benî Cumah	İbn Hişâm, II, 7; İbn Hazm, 409 (Parantez içindeki isimleri İbn Hazm'dan tespit ettik).
79	Temîm b. (Sümâle b. Avf)	Benu'l-Hâris b. Ka'b (Ezd)	Beni'l-Muttalib	İbn Hişâm, II, 7; İbn Hazm, 277 (Parantez içindeki isimler İbn Hazm'dandır).
80	Akil b. Amr b. (Sümâle b. Avf)	Benu'l-Hâris b. Ka'b (Ezd)	Beni'l-Muttalib	İbn Hişâm, II, 7; İbn Hazm, 277 (Parantez içindeki isimler, İbn Hazm'dandır. Ancak Akil'in ismini Ali olarak yer vermiştir. Muhtemelen o Akil'dir.)

81	(Hubâr)	Ezd	Benî Mahzûm	Ezrakî, II, 258.
82	Âmir b. Ebî Rebîa	Anezetü'l-Yemen	Benî Adiy	İbn Hişâm, II, 36; Vâkıdî, I, 156; İbn Hıbbân, 33.
83	Abdullah b. Âmir b. Ebî Rebîa	Anezetü'l-Yemen	Benî Adiy	İbn Hıbbân, 17.
84	Şâfi'	Yemen Halkından	Beni'l-Hâris b. Fihri	İbn Hişâm, II, 8.
85	Şefi'	Yemen Halkından	Beni'l-Hâris b. Fihri	İbn Hişâm, II, 8.
86	Akl	Yemen Halkından	Benî Abdiddâr	İbn Hişâm, II, 7.
87	Âmir b. Zeyd	Yemen Halkından	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 256.
88	Utbe b. Zeyd	Yemen Halkından	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 256.
89	Sa'd b. Havle	Yemen Halkından	Benî Âmir b. Lüey	İbn Hişâm, II, 237; Vâkıdî, I, 156.
90	Ebû Rebâh	Benî Eş'ar	Benî Zühre	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 296.
91	Ebû Musâfi'	Benî Eş'ar	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 254; Vâkıdî, I, 150; İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 298.
92	Amr b. Süfyân	Tay	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 255.
93	Câbir b. Süfyân	Tay	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 255.
94	Umeyr	Tay	Benî Mahzûm	İbn Hişâm, II, 256.
95	Suveyd b. Maşî	Tay	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 234; Vâkıdî, I, 154.
96	Esved b. Âmir b. (Cuveyn)	Tay	Benî Abdiddâr	İbn Hişâm, II, 257; İbn Hazm, 403 (Parantez içindeki isim, İbn Hazm'dandır).

97	(Abdullah b. Ammâr Gammâd)	Hadramî	Benî Abdişems	Ezrakî, II, 249.
98	Ala b. Abdillâh b. Gammâd	Hadramî	Benî Abdişems	İbn Kuteybe, 283.
99	(Talha b. Davud)	Hadramî	Benî Abdişems	Ezrakî, II, 248.
100	Hâris b. Hudarî	Hadramî	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 251; Vâkıdî, I, 147.
101	Ukbe b. Abdilhâris	Hadramî	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 257; Vâkıdî, I, 139.
102	Âmir el-Hadramî	Hadramî	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 251; Vâkıdî, I, 147.
103	Hâris b. Ya'mer b. Hayyân	Hevâzin	Benî Hâşim	İbn Hacer, <i>el-İsâbe</i> , IV, 228; İbn Hazm, 265.
104	Vehb b. Hâris	Ġatafân	Benî Âmir	İbn Hişâm, I, 256.
105	Suheyb b. Sinân b. Mâlik	Nemr b. Kâsıt	Benî Teym	İbn Hişâm, I, 235; Vâkıdî, I, 155; İbn Kuteybe, 264; İbn Hayyân, 20.
106	Şurahbil b. Hesene et-Tâncî	Kinde	Kureyş	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 455.
107	(Amr b. Ezrak b. Hâris)	Benî Gassân	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 257; Vâkıdî, I, 139; Ezrakî, II, 237 (Benî Zühre'nin halifi olduğunu zikrediyor).
108	Muâviye b. Abdikays	Bilinmiyor	Benî Abdişems	Vâkıdî, I, 152.
109	Ebû Rişe b. Ebî Amr	Bilinmiyor	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 257; Vâkıdî, I, 129.
110	Sâlim b. Semmâh	Bilinmiyor	Benî Abdiluzzâ	İbn Hişâm, II, 257.
111	Câbir b. Zübeyr	Bilinmiyor	Benî Teym	İbn Hişâm, II, 259.
112	Ebû Rehm Abdullah	Bilinmiyor	Benî Cumah	İbn Hişâm, II, 259.
113	Avvân	el-Kâre	Benî Mahzûm—Benî Sehm	İbn Habîb, <i>el-Munammak</i> , 125.

Ek-3: Mekke'deki Köleler ve Sahipleri

			Dikkat: Parantez içindeki isimlerin rivâyetlere göre Mekke'de evi vardır.	
	Mevâlinin veya Kölenin İsmi	Aslı	Sahibi	Kaynaklar
1	Ebü Râfi'	Kıtpî Köle	Benî Hâşim – Abbâs	İbn Hacer, IV, 37.
2	Süveybe	Köle	Benî Hâşim - Ebû Leheb	İbn Abdilber, I, 16.
3	Yunan bir Cariye	Köle	Benî Hâşim – Abbâs	Lammens, <i>en-Nasâra</i> , 88.
4	Ebü Râfi'	Köle	Benî Abdişems - Ebû Uhayha Saîd	İbn Abdilber, I, 16.
5	Sâlim	Köle	Benî Abdişems - Ebû Huzeyfe	İbn Hişâm, II, 232; Vâkıdî, I, 148; İbn Kuteybe, 273.
6	Subeyh	Köle	Benî Abdişems - Âs b. Ümeyye	İbn Hişâm, II, 232.
7	Umeyr b. Ebî Umeyr	Köle	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 252; Vâkıdî, I, 148.
8	İbn Umeyr b. Ebî Umeyr	Köle	Benî Abdişems	İbn Hişâm, II, 252; Vâkıdî, I, 148.
9	Keysân Ebû Karade	Köle	Benî Abdişems - Osman b. Affân	İbn Kuteybe, 202.
10	Keysân	Köle	Benî Abdişems - Attâb b. Esîd	Makdisî, 169.
11	Abdullah b. Keysân	Köle	Benî Abdişems - Osman b. Affân	İbn Kuteybe, 202.
12	Imrân b. Ebân	Köle	Benî Abdişems - Osman b. Affân	İbn Kuteybe, 202.
13	Ebu'z-Zinâd b. Imrân	Köle	Benî Abdişems - Osman b. Affân	İbn Kuteybe, 202.
14	Ebu'l-Yesâr Arîz	Köle	Benî Abdişems - Âs b. Ümeyye	İbn Hişâm, II, 259 (Ebu'l-Arîz Yesar olarak zikretmiştir); Taberî, <i>Târih</i> , III, 426; Ebu'l-Ferec, IV, 184.

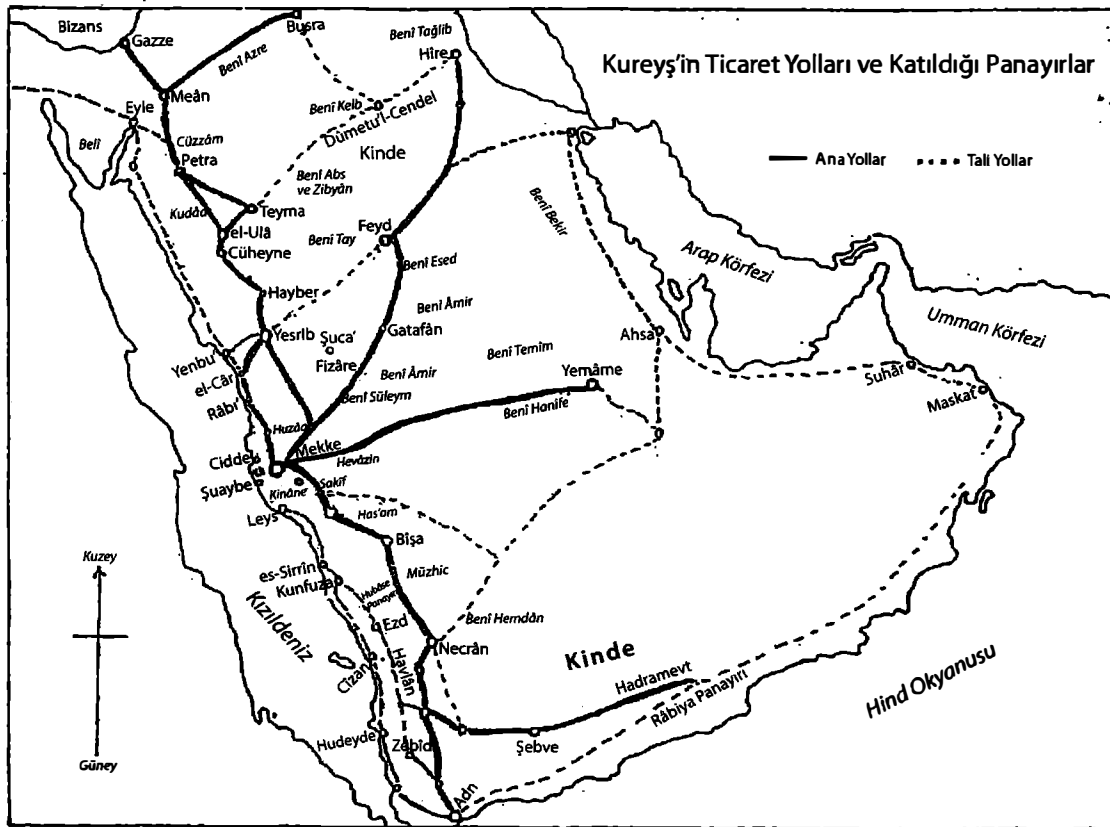
15	Mâliku'd-Dâr	Köle	Benî Adiy - Ömer b. el-Hattâb	İbn Kuteybe, 189.
16	Eslem	Habeşî Köle	Benî Adiy - Ömer b. el-Hattâb	İbn Kuteybe, 189; İbn Hacer, I, 28.
17	Mihce'	Yemen Akkeli Köle	Benî Adiy - Ömer b. el-Hattâb	İbn İshâk, 125; İbn Hişâm, II, 236; Vâkıdî, I, 156.
18	Hennî	Köle	Benî Adiy - Ömer b. el-Hattâb	İbn Kuteybe, 190.
19	Umeyr b. Avf	Köle	Benî Âmir b. Lüey - Süheyl b. Amr	İbn Hişâm, II, 227; İbn Hacer, III, 9.
20	Ezher	Köle	Benî Âmir b. Lüey - Süheyl b. Amr	İbn Hacer, I, 30.
21	Vahşi b. Harb	Habeşî Köle	Benî Nevfel - Mut'im b. Cübeyr	İbn Kuteybe, 230.
22	Benhân	Köle	Benî Nevfel	İbn Hişâm, III, 259.
23	(Eşras)	Köle	Benî Sehm - Muttalib b. Sâib	Ezrakî, II, 299.
24	Verdân	Köle	Benî Sehm - Amr b. Âs	İbn Kuteybe, 287.
25	(İbn Verdân)	Köle	Benî Sehm - Muttalib b. Sâib	Ezrakî, II, 299.
26	Eslem	Köle	Benî Sehm - Nubeyh b. Haccâc	Taberî, <i>Târîh</i> , II, 235; Ebu'l-Ferec, IV, 184.
27	Ebû Nâfi'	Köle	Benî Teym - Ebû Bekr	İbn Kuteybe, 186.
28	Bilâl b. Rebâh	Habeşî Köle	Benî Teym - Ebû Bekr	İbn Hişâm, II, 235; İbn Kuteybe, 186.
29	Âmir b. Fuheyre	Habeşî Köle	Benî Teym - Ebû Bekr	İbn İshâk, 125; İbn Hişâm, II, 235; Vâkıdî, I, 155; İbn Abdilber, III, 7.
30	(E'vec)	Köle	Benî Teym - Ebû Bekr	Ezrakî, II, 299.
31	Umeyr	Köle	Benî Abdiluzzâ	İbn Hişâm, II, 256.

32	(Yesâr)	Köle	Benî Abdiluzzâ	Ezrakî, II, 299.
33	Tâdres	Kıptî Köle	Benî Abdiluzzâ - Hizâm b. Hakîm	Lammens, <i>en-Nasâra</i> , 88.
34	Nistâs	Rumî Köle	Benî Cumah - Ümeyye b. Halef	İbn Hişâm, II, 259; Ebu'l-Ferec, VI, 233.
35	Ebü Râfi'	Köle	Benî Cumah - Ümeyye b. Halef	İbn Hişâm, II, 259.
36	Fâkih	Köle	Benî Cumah - Ümeyye b. Halef	İbn Hişâm, II, 258; Vâkîdî, I, 144.
37	Sâre	Kadın Köle	Benî'l-Muttalib - Amr b. Hişâm	Vâkîdî, I, 39.
38	Azze	Kadın Köle	Benî'l-Muttalib - Esved b. Muttalib	Vâkîdî, I, 39.
39	Yunan Cariye	Kadın Köle	Benî Mahzûm	Lammens, <i>en-Nasâra</i> , 371.
40	(Zîkyâ)	Köle	Benî Mahzûm - Ebû Rebîa	Ezrakî, II, 258.
41	(Ebu'l-Idâ)	Köle	Benî Mahzûm - Hâlid b. Âs	Ezrakî, II, 258.
42	Sa'd	Köle	Kureyş halifi Hatıb b. Ebi'l-Beltea	Sedûsî, 59; İbn Hişâm, II, 235.
43	(İbnu Lâhık)	Köle	Kureyş halifi Ezrak el-Gassânî	Ezrakî, II, 278.
44	(Mubârek b. Zeyd)	Köle	Kureyş halifi Ezrak el-Gassânî	Ezrakî, II, 279.
45	(Nâfi' b. Hûzî)	Köle	Kureyş halifi Nâfi' el-Huzâî	Ezrakî, II, 275.
46	Ebu'l-Berrâd	Köle	Kureyş halifi Temîm ed-Dârî	İbn Hacer, IV, 18.
47	Şemmâs ve Nasrânî	Rumî - Bilâdü's-Şam	Mekke'de yaşıyorlardı.	İbn Sa'd, V, 286 (Onların Abbâs'ın köleleri olduğunu zikrediyor).
48	Yusuf ve Bir Yahudi	-	Mekke'de yaşıyorlardı.	İbn Abdilber, I, 16.
49	Yuhanna ve Mevlâ	Rumî - Bilâdü's-Şam	Suheyb b. Sinân	Lammens, <i>en-Nasâra</i> , 89; Cevâd Ali, IV, 131.

50	Nestûr ve Mevlâ	Rumî - Bilâdü's-Şam	Suheyb b. Sinân	Lammens, <i>en-Nasâra</i> , 89; Cevâd Ali, IV, 131.
51	Ebû Ruveyha (Bilal'in kardeşi)	Habeşî	Benî Teym	Lammens, <i>en-Nasâra</i> , 82.
52	Mâria	Yahudî ve Hristiyan Kadın Köle	Mekke'de yaşıyorlardı.	Lammens, <i>en-Nasâra</i> , 88.
53	Minâ veya Minâs	Mevla	Mekke'de yaşıyorlardı.	Lammens, <i>en-Nasâra</i> , 88.

Tarih kaynakları, Hz. Peygamber'in köle ve cariyelerinin pek çoğunun isimlerine yer vermiştir. Hepsini burada zikredeceğiz. **Köleler**; [1] Sevbân b. Bücdüd: Sevâtî olup künyesi Ebû Abdillâh'dır. Adının Sevbân b. Muhammed olduğu da söylenmiştir. [2] Şakrân: Kureyş kabilesindendir. Habeşistanlı olduğu da söylenmiştir. [3] Ebû Râfi' Eslem el-Kıptî. [4] Ebû Murûc Enese: Sevâtîdır. [5] Ebû Kebşe Süleym: Enmâr kabilesindendir. [6] Ebû Muveyha Ruveyfa: Müzeyne kabilesindedir. Künyesi Ebû Muveyhibe veya Ebû Mûhibe olduğu söylenmiştir. [7] Keysân. [8] Rebâh el-Esved: Nubiyalıdır. [9] Fadâle Yemenî. [10] Mid'am Habeşî. [11] Ebû Dumeyra: Adının Dumeyra b. Ebî Dumeyra Himyerî olduğunu nakledilmiştir. [12] Yesâr: Nubiyalıdır. [13] Mukavkıs'ın hediye ettiği Kıbtî Mihrân ve Hasiy Mâbûr. [14] Saîd b. As'ın zenci mevlâsı Râfi'. [15] Ezâm. [16] Kasr. [17] Meymûn. [18] Ebû Bekr. [19] Ebû Safiyye. [20] Ebû Eslem Haris. [21] Ebu'l-Heyse [22] Zeyd b. Yesâr. [23] Ubeyd. [24] Ebû Ubeyd. [25] Vâkîd. [26] Ebû Damre Hişâm. [27] Ebû Makhûl Tahmân Esved: Sefine olarak isimlendirildi. [28] Nâfi'. [29] Ebû Lübâbe. [30] Ebû Lukayt Habeşî. [31] Ebu'l-Yesâr. [32] Enceşete'l-Hâdî. [33] Ebu'l-Mesh. [34] Gaylân. [35] Fakîr. [36] Huneyn. [37] Ebû Asîb Ahmer. [38] Eymen b. Ümmü Eymen. [39] Eflah. [40] Sâbık. [41] Sâlim. [42] Zeyd b. Bevlâ: Zeyd b. Mevlâ'da denilmiştir. [43] Saîd. [44] Ubeydullah b. Eslem. [45] Nâfi' veya Nufey'. [46] Verdân: Amr b. As'ın kölesiydi. [47] Ebû Useyla: Ebû Eylâ da denildi. [48] Ebu'l-Hamra Hilâl b. Hars. [49] Bâzân: Bâzâm olduğu da zikredilmiştir. **Cariyeler**; [1] Ümmü Râfi' Selma. [2] Ümme Eymen: Adı Bereke olup Habeşistanlıdır. [3] Meymûne bnt. Saîd. [4] Hadra: Hasra da denildi. [5] Radva. [6] Celese. [7] Havle. [8] Memâniyye [9] Ümeyme. [10] Reyhâne. [11] Ümmü Damîra. [12] Mâriya'nın kız kardeşi Sîrin el-Kıptî. [13] Ümmü Ayyâş. [14] Meymûne bnt. Ebî Asîb. [15] Hz. Aişe'nin cariyesi Leyla. [16] Ümmü Subh Unkûd el-Habeşî. [17] İbrahim'in sütannesi Selâme. [18] Sediyye. [19] Ruzeyne. [20] Emetullah bnt. Ruzeyne. (İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232) *Üsdü'l-Gâbe fi Marîfetis-Sabâbe*, I-V, Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran 1377 (İsimler beşinci ciltte yer almaktadır); Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan (990/1582), *Târibu'l-Hamîs fi Abvâli Enfesi Nefis*, I-II, Beyrut tz., II, 178-180; Bundâk, Muhammed Sâlih, *FiSubbeti'n-Nebî*, Beyrut 1979, 112-115).

Ek-4: Kureyş'in Ticaret Yolları ve Katıldığı Panayır Haritası

Büceyle		1							2								3
Advân										1				2			3
Hadramevtli Kadınlar							1		1	1							3
Yemenli Kadınlar		1					3		1								5
Aneze											1	1					2
Kinde		1								1							2
Rum Kadınlar	1										1						2
Benî Eş'ar												1	1				2
Lahm		1															1
Dabbe			1														1
Tay			1														1
Huzeyl										1							1
Ak									1								1
Zübyân									1								1
Hevn b. Huzeyme													1				1
Benî İcl							1										1
Benî Şeybân							1										1
İraklı Kadınlar							1										1
Yahudi Kadınlar			1														1
Toplam	23	22	13	7	8	7	16	8	18	20	15	14	15	4	6	6	202

Ek-6: Arap Kabileler'in Kureyş ile Evlilikleri

Kabileler \ Kureyş Batınları	Beni Hâşim	Beni Abdişems	Beni Cumah	Beni Âmir b. Lüey	Beni Abdiluzzâ	Beni Teym	Beni Adiy	Toplam
Sakîf	3	10	1					14
Hevâzin	3							3
Âmir b. Sa'saa		1						1
Benî Süleyym	1	1						2
Kinde	1					1		2
Temîm	1							1
Benî Hanîfe	1							1
Kinâne	1	1		1				3
Benî Abdülkays		1						1
Benî Esed	1				1			2
Benî Eş'ar	1							1
Hazrec	1					1		2
Yemenli							1	1
Kudâa	1							1
Toplam	15	14	1	1	1	2	1	35

Ek-6: Diğer Arap Kabileleri Mensuplarının Evlendikleri Kureyşli Kadınlar

	Kureyşli Kadın	Boyu	Eşin Adı	Kabilesi	Mûlahazalar
1	Berre bnt. Menâf b. Kusay	Benî Hâşim	Seb' b. el-Hâris	Sakîf	
2	Ümmü Amr bnt. el-Mukavvim b. Abdilmuttalib	Benî Hâşim	Mes'ûd b. Muattıb	Sakîf	
3	Hâlîde bnt. Ebî Leheb	Benî Hâşim	Osman b. Ebi'l-Âs b. Bişr	Sakîf	
4	Rukayye bnt. Abdişems b. Abdimenâf	Benî Abdişems	Rebia b. Ebi's-Salt	Sakîf	
5	Sebia bnt. Abdişems b. Abdimenâf	Benî Abdişems	Mes'ûd b. Muattıb	Sakîf	
6	Safıyye bnt. Ümeyye b. Abdişems	Benî Abdişems	Ebû Osman b. Ebi'l-Âs b. Bişr	Sakîf	
7	Kunûd bnt. Abdiümeyye b. Abdişems	Benî Abdişems	Habîb b. Amr b. Umeyr	Sakîf	
8	Reyhâne bnt. el-Âs b. Ümeyye	Benî Abdişems	Osman b. Ebi'l-Âs b. Bişr	Sakîf	
9	Ümmü'l-Hakem bnt. Ebî Süfyân	Benî Abdişems	Osman b. Ebi'l-Âs b. Bişr	Sakîf	
10	Meymûne bnt. Ebî Süfyân	Benî Abdişems	Asım b. Muattıb b. Mâlik b. Rehîa	Sakîf	
11	Âmine bnt. Ebî Süfyân	Benî Abdişems	Muğîre b. Rebia	Sakîf	Kureyş'in halîfiydi ve Mekke'de yaşıyordu.
12	Zeynep bnt. Ebî Süfyân	Benî Abdişems	Urve b. Mes'ûd	Sakîf	

13	Sahre bnt. Ebî Süfyan	Benî Abdişems	Saîd b. el-Ahnes b. Şerik	Sakîf	Benî Zühre'nin halifiydi ve Mekke'de yaşıyordu.
14	Âmine bnt. Half b. Vehb	Benî Cumâh	Mes'ud b. Amr	Sakîf	
15	Hayye bnt. Abdimenâf	Benî Hâşim	Amr b. Zuveylim	Hevâzin	
16	Safiyye bnt. el-Abbâs b. Abdilmuttalib	Benî Hâşim	Hâris b. Ya'mer b. Hayyân	Hevâzin	Benî Hâşim'in halifiydi ve Mekke'de yaşıyordu.
17	Erva bnt. el-Mukavvim b. Abdilmuttalib	Benî Hâşim	Hâris b. Ya'mer b. Hayyân	Hevâzin	Benî Hâşim'in halifi idi ve Mekke'de yaşıyordu.
18	Fâtuma bnt. Abdişems b. Abdimenâf	Benî Abdişems	Ca'fer b. Kilâb b. Rebia	Âmir b. Sa'saa	Mekke'de yaşıyordu.
19	Ümeyme bnt. Abdişems	Benî Abdişems	Hârise b. el-Evkaş	Benî Süleyim	Mekke'de yaşıyordu.
20	Azze bnt. Ebî Leheb	Benî Hâşim	Evfâ b. Hakîm b. Hârise	Benî Süleyim	Mekke'de yaşıyordu.
21	Dahbâ bnt. Harb b. Ümeyye	Benî Abdişems	Bışr b. Abdîmelik es-Sükûnî	Kinde	Benî Abdişems'in halifiydi.
22	Ümmü Fervâ bnt. Ebî Kuhâfe	Benî Teym	Eş'as b. Kays	Kinde	
23	Dürre bnt. Ebî Leheb	Benî Hâşim	Benî Üseyd b. Amr'dan Esed	Temim	

24	Fâhite bnt. Harb b. Ümeyye	Benî Abdişems	Cüsâme el-Leysî	Kinâne	
25	Reytâ bnt. Abdimenâf	Benî Hâşim	Hilâl b. Muayt b. Amir el-Leysî	Kinâne	
26	Hüreyre bnt. Zem'a b. Kays	Benî Amir b. I üey	Ma'bed b. Vehb	Kinâne	
27	Âmine bnt. Affân b. el-Âs	Benî Abdişems	Abdullah b. Sa'd b. Câbir	Abdülkays	
28	Ümeyme bnt. Abdilmuttalib	Benî Hâşim	Cahş b. Riâb	Benî Esed	
29	Fâtıma bnt. Ebî Hubeş	Benî Abdiluzzâ	Abdillah b. Cahş b. Riâb	Benî Esed	
30	Bnt. el-Abbâs b. Abdilmuttalib	Benî Hâşim	Ebû Musa el-Eş'arî	Benî Eş'ar	Mekke'de yaşıyordu.
31	Dubâa bnt. Zübeyr b. Abdilmuttalib	Benî Hâşim	Mikdâd b. Amr b. Sa'lebe	Kudâa	Benî Zühre'nin halifeydi ve Mekke'de yaşıyordu.
32	Leyla bnt. Ebî Hasme	Benî Adiy	Âmir b. Ebî Rebia	Yemen	Benî Adiy'in halifeydi ve Mekke'de yaşıyordu.
33	Hind b. el-Mukavvim b. Abdilmuttalib	Benî Hâşim	Beşîr b. Amr b. Mihsan	Hazrec	
34	Kureybe bnt. Ebî Kuhâfe	Benî Teym	Kays b. Sa'd. Ubâde	Hazrec	
35	Keyyise bnt. el-Hâris b. Kureyz	Benî Abdişems	Müseylemetü'l-Kezzâb	Benî Hanîfe	Müseyleme, onu boşadı. Sonra Keyse, Kureyşten biriyle evlendi.

Ek-7: Kureyş'in Kendi Batınları Arasındaki Evlilikleri																		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
Kureyş Kabileleri	Benî Hâşim	Benî'l-Muttalib	Benî Abdişems	Benî Nevfel	Benî Abdiddâr	Benî Abdiluzzâ	Benî Abdikusay	Benî Zühre	Benî Teym	Benî Adiy	Benî Sehm	Benî Cumah	Benî Mahzûm	Benî Âmir	Benî'l-Hâris	Benî Muhârib	Benî'l-Edrem	Toplam
Benî Hâşim	5	1	4		1			2			1		2	1				17
Benî'l-Muttalib	1								1	2					1			5
Benî Abdişems	5		10	1		2			1				4	4	1			28
Benî Nevfel			1			1		1						1				4
Benî Abdiddâr	1				1	1			2	1				1	2			9
Benî Abdiluzzâ	1		3		1		1	1	2	2	1	1		1				14
Benî Abdikusay	1														1			2
Benî Zühre	2		2		1			3			2				1			11
Benî Teym					1	1	2	1	1	1	10	2	1	2	2	1		25
Benî Adiy	1	1					2		2	13	1	3	2		4			29
Benî Sehm	1	1			2	1		3			3	2	2					15
Benî Cumah											2	10	1	1	4			18
Benî Mahzûm	4		2			4	2		4	2			22	6		1	3	50
Benî Âmir			3	2					1	3			5	22		1	1	38
Benî'l-Hâris	1														5		3	9
Benî Muhârib																1		1
Benî'l-Edrem																	1	1
Toplam	23	3	25	3	7	10	7	11	14	24	20	18	39	39	21	4	8	275

Ek-8:Seriyye Komutanlarının İsimleri ve Kabileleri

		Dikkat: Birden fazla seriyye komutanlığı yapanların isimlerini bir defa zikrettik.			
	İsmi	Kabile		İsmi	Kabile
1	Hamza b. Abdilmuttalib	Kureyş	19	Abbâs b. Abdillâh	Kinâne-Benî Leys
2	Ubeyde b. el-Hâris	Kureyş	20	İbn Ebî Hadred el-Eslemî	Benî Eslem
3	Sa'd b. Ebî Vakkâs	Kureyş	21	Ka'b b. Umeyr	Ğıfâr
4	Abdullah b. Caş	Benî Esed	22	Şücâ' b. Vehb	Benî Esed
5	Zeyd b. Hârise	Benî Kelb	23	Kutbe b. Âmir	Hazrec
6	Ebû Seleme b. Abdilesed	Kureyş	24	Amr b. el-Âs	Kureyş
7	Münzir b. Amr	Hazrec	25	Hâlid b. el-Velid	Kureyş
8	Mersed b. Ebî Mersed	Kays-ı Aylân	26	Dahhâk b. Süfyân	Benî Kilâb
9	Abdullah b. Atik el-Ensârî	Hazrec	27	Alkame b. Mücezziz	Kinâne-Benî Müdlic
10	Muhammed b. Mesleme	Evs	28	Ömer b. Adiy el-Hatmî	Evs
11	Ukkâşe b. Mihsan	Benî Esed	29	Sâlim b. Umeyr	Hazrec
12	Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh	Kureyş	30	Abdullah b. Üneys	Kudâa
13	Ali b. Ebî Tâlib	Kureyş	31	Amr b. Ümeyye ed-Damrî	Kinâne-Benî Damre
14	Abdullah b. Revâha	Evs	32	Ebân b. Saîd	Kureyş
15	Kürz b. Câbir el-Fihri	Kureyş	33	Abdullah b. Ebî Hadred	Eslem
16	Ömer b. Hattâb	Kureyş	34	Abdurrahman b. Avf	Kureyş
17	Ebû Bekr es-Siddik	Kureyş	35	Ebû Katâde	Hazrec
18	Beşir b. Sa'd	Evs			

Ek-8: Hz. Peygamber'in Medine'deki Vekilleri

	Gazve	Vekil	Kabilesi
1	Ebvâ	Sa'd b. Ubâde	Hazreç
2	Buvât	Abdullah b. Maz'un	Kureyş
3	Bedr	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
4	Zü'l-Uşeyra	Ebû Seleme b. Abdilesed	Kureyş
5	Beni Kaynuka	Ebû Lübâbe Bişr b. Abdilmünzir	Hazreç
6	Sevik	Ebû Lübâbe Bişr b. Abdilmünzir	Hazreç
7	Karkaratü'l-Küdr	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
8	Zü Emer	Osman b. el-Affân	Kureyş
9	Beni Süleym	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
10	Uhud	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
11	Hamraü'l-Esed	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
12	Beni'n-Nadîr	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
13	Bedrü'l-Mev'id	Abdullah b. Revâha	Evs
14	Zâtü'r-Rikâ'	Osman b. el-Affân	Kureyş
15	Dûmetu'l-Cendel	Sibâ' b. Urfuta	Ğıfâr
16	el-Müreysi'	Zeyd b. Hârise*	Beni Kelb
17	Hendek	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
18	Beni Kurayza	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
19	Beni Lihyân	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
20	el-Gâbe	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
21	Hudeybiye	İbn Ümmi Mektûm	Kureyş
22	Hayber	Sibâ' b. Urfuta	Ğıfâr
23	Kaza Umresi	Külsûm b. Husayn	Ğıfâr
24	Mekke'nin Fethi	Uveyf b. el-Ezbat**	Kinâne
25	Huneyn	Uveyf b. el-Ezbat	Kinâne
26	Taif	Uveyf b. el-Ezbat	Kinâne
27	Tebûk	-	-

* Hz. Peygamber'in Nemle b. Abdillâh el-Leysi'yi bıraktığı da söylenmiştir. Bkz., İbn Hişâm, II, 228.

** Hz. Peygamber, Mekke'nin Fethi'nden Taif Gazvesi'nin sonuna kadar Medine'ye dönmediği için Uveyf görevine devam etmiştir.

Ek-9: Benî Abdilmuttalib ile Benî Huzâa Arasındaki Hilf Metni

Abdulmuttalib ile Huzâa arasında Gerçekleşen ve Yazılarak Ka'be'ye Asılan Hilfin Metni (Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I, 71-72)

Bu Abdulmuttalib b. Hâşim ile Huzâa'dan (Benî)¹ Amr b. Rebîa'nın adamları² ve onlarla birlikte olan (Efzâ b. Hârîse'nin iki oğlu)³ Eslem ile Mâlik arasında yapılan karşılıklı hilftir. Onlar yaşlı yaşlıya, küçük⁴ küçüğe, şahit gâibe olmak üzere herkesi içine alacak şekilde (sonsuz kadar)⁵ yardımlaşma ve acılarını paylaşma üzerine anlaştılar. Asla bozulmayan, çiğnenmeyen en sağlam ve en kuvvetli bir akit ve ahit yaptılar. Bu anlaşma Güneş,⁶ Sebîr Dağı üzerinde doğmaya devam ettiği, deve sahrada yavrusuna böğürmeye (devam ettiği)⁷, Ahşabân⁸ yerinde durmaya devam ettiği ve Mekke'de insan yaşamaya (devam ettiği sürece)⁹ geçerli olacaktır. Güneş'in doğuşu bu anlaşmaya bağlılığı, gecenin karanlığı¹⁰ ise devamlılığını arttıracaktır.¹¹ Abdulmuttalib, onun çocukları, onunla Benî'n-Nadîr b. Kinâne'nin karşısında birlikte olanlar ve Huzâa'nın adamları birbirilerine denktirler, yardım ederler ve arka çıkarlar. Abdulmuttalib ve ona tabi olanlar, onların ihtiyaç duyduğu her an denizde karada, kolaylıkta zorlukta yardım etmekle yükümlüdür. Aynı şekilde Huzâa doğuda batıda, ovada engelli arazide Abdulmuttalib'e, onun çocuklarına ve onunla beraber olan bütün Araplara yardım etmekle yükümlüdür. Allah'ı bu anlaşmaya kefildir ve Allah ne güzel kefildir.

1 İbn Habîb, *el-Munammak*, 90.

2 İbn Habîb'te "Mühim Şahsiyetler" (رجلات) yer almaktadır. Bkz., İbn Habîb, *el-Munammak*, 90.

3 İbn Habîb'te yer almamaktadır.

4 İbn Habîb, "Büyükten" ifadesi geçmektedir.

5 İbn Habîb'te yer almamaktadır.

6 İbn Habîb'te "الشمس" olarak geçmektedir.

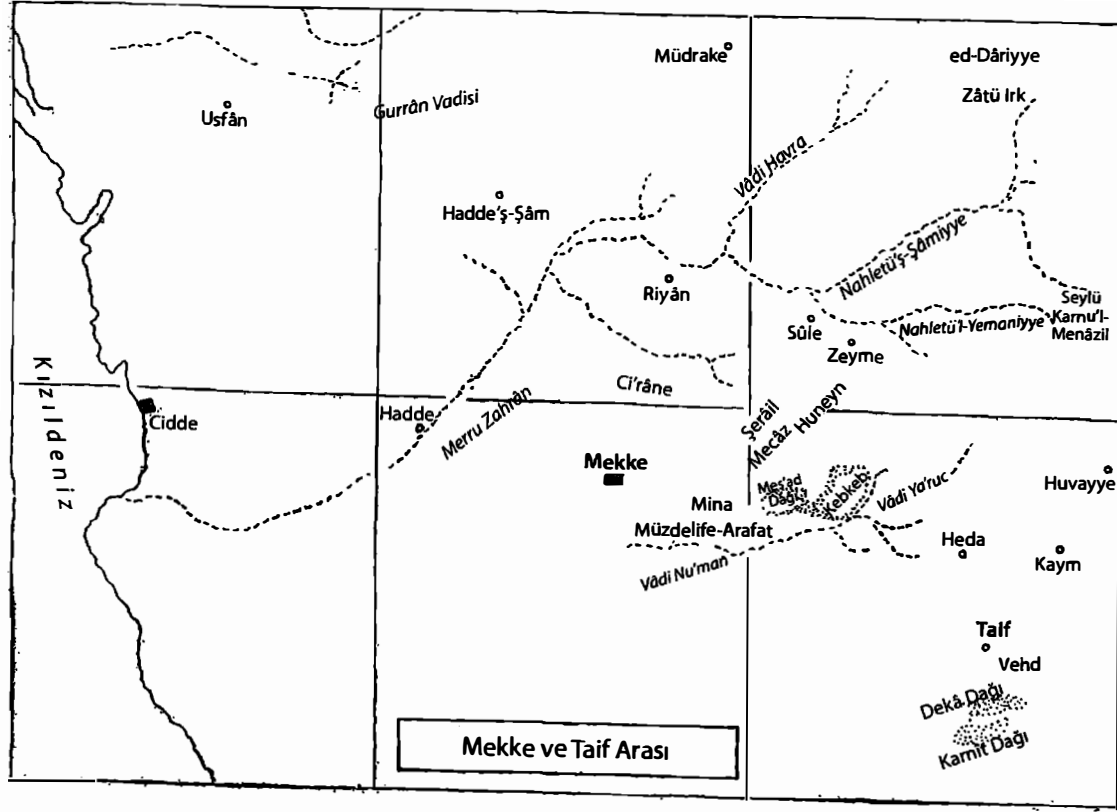
7 Ziyâde İbn Habîb'tendir.

8 Ebû Kubeys ve Ahmar dağlarına Ahşabân denirdi (çev.).

9 Ziyâde İbn Habîb'tendir.

10 İbn Habîb'te "Zulüm" ifadesi yer almaktadır. Doğru olan metinde yer verdiğimizdir.

11 Buradan itibaren İbn Habîb'te yer alan metin farklılaşmaktadır. İbn Habîb metni şöyle zikrediyor: "Bu hilfi Abdulmuttalib b. Hâşim ile Benî Amr'ın adamları gerçekleştirdi. Böylece Benî'n-Nadr karşısında bir oldular. Abdulmuttalib'in onların ihtiyaç duyduğu her an denizde karada, kolaylıkta zorlukta yardım etmekle yükümlüdür. Aynı şekilde Benî Amr doğuda batıda, ovada engelli arazide Abdulmuttalib'e yardım etmekle yükümlüdür. Allah'ı bu anlaşmaya kefildir ve Allah ne güzel kefildir".

Ek-11: İslâm'ın Doğuşunda Mekke'de Okuma Yazma Bilenlerin İsimleri

	İsim	Kaynaklar		İsim	Kaynaklar
1	Abdullah b. el-Erkam el-Zührî	Makdisî, 74.	21	Hâtıb b. Amr el-Âmirî	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53.
2	Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; Makdisî, 74; İbnu'l-Esîr, II, 312.	22	Huveytıb b. Abdiluzzâ	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53.
3	Akıl b. Ebî Talib	Nüveyrî, III, 368; Afgânî, II4.	23	Kerîme bnt. el-Mikdâd	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 454.
4	Alâ b. el-Hadramî (Kureyş halifi)	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; İbnu'l-Esîr, II, 312.	24	Mahreme b. Nevfel	Nüveyrî, III, 368; Afgânî, II4.
5	Ali b. Ebî Tâlib	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; Makdisî, 74; İbnu'l-Esîr, II, 312.	25	Mansûr b. Âmir b. Hâşim	Makdisî, 215 (Boykot Sahîfesi Kâtibi).
6	Amr b. el-Âs	Makdisî, 314.	26	Muâviye b. Ebî Süfyân	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; Makdisî, 75; İbnu'l-Esîr, II, 312.
7	Amr b. Şebbe	Makdisî, 74.	27	Muğîre b. Şu'be (Kureyş halifi olup Mekke'de yaşıyordu)	Makdisî, 75.
8	Cehm b. es-Salt b. Mahreme	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53.	28	Hız. Muhammed (sav)	Makdisî, 273.
9	Cübeyr b. Mut'im	İbnu'l-Esîr, III, 213.	29	Nâfi' b. Tarîf b. Amr b. Nüfeyl	Makdisî, 212.

10	Ebân b. Saïd b. el-Âs b. Ümeyye	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; Makdisî, 74; İbnu'l-Esîr, II, 312.	30	Ömer b. el-Hattâb	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; Makdisî, 74.
11	Ebû Bekr es-Siddîk	Makdisî, 74.	31	Osman b. Affân	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; Makdisî, 74; İbnu'l-Esîr, II, 312.
12	Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53.	32	Şifâ bnt. Abdillâh	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 454.
13	Ebû Seleme b Abdilesed el-Mahzûmî	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; Makdisî, 74; İbnu'l-Esîr, II, 312.	33	Talha b. Ebî Süfyân	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53.
14	Ebû Süfyân b. Harb b. Ümeyye	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53.	34	Übey b. Ka'b	İbnu'l-Esîr, III, 213.
15	Ebû Ubeyde el-Cerrâh	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53.	35	Ümmü Gülsüm bnt. Ukbe	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 454.
16	Hakem b. Saïd b. el-Âs	Makdisî, 162.	36	Varaka b. Nevfel	Makdisî, 242.
17	Hâlid b. Saïd b. el-Âs	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53; Makdisî, 74; İbnu'l-Esîr, II, 312.	37	Velîd b. Velîd el-Mahzûmî	Makdisî, 207.
18	Hâlid b. Velîd	Makdisî, 75.	38	Yezîd b. Ebî Süfyân	Belâzurî, <i>Futûh</i> , 53.
19	Hanzala el-Üseydî	İbnu'l-Esîr, III, 213.	39	Zeyd b. Sâbit	İbnu'l-Esîr, III, 213.
20	Harb b. Ümeyye	Afgânî, II, 4.	40	Zübeyr b. el-Avvâm	Makdisî, 74.

Siyer Kitaplığı

-20-

Hz. Peygamber'in mensubu olduğu, hayatının büyük bir kısmını aralarında geçirdiği ve aynı zamanda nübüvvetinin ilk muhatapları Kureyş kabilesi, gerek Cahiliye döneminde gerekse ilk dönem İslâm toplumunda Arap Yarımadası'ndaki hayatın merkezinde yer almıştır. Bu yüzden Kureyş'i bilmek, Kur'an'ın nüzul ortamını ve İslâmiyet'in doğusundan itibaren yaşanan tarihsel süreci anlamamıza katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde Kureyş kabilesinin İslâm dinine karşı gösterdiği tepki ve yürüttüğü faaliyetlerin kökenlerini Cahiliye dönemindeki siyasi, sosyal ve dinî hayatlarında bulmamız mümkündür. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminde yaşanan olayları anlamamıza katkı sağlayacak en önemli hususlardan birisi, Kureyş kabilesinin İslâm öncesi tarihini bilmektedir.

İşte bu kitap, Kureyş kabilesinin Cahiliye dönemindeki hayatını, konumunu ve İslâmiyet'e kadar olan tarihsel tecrübelerini çeşitli yönleriyle ele almakta, orijinal tespit ve bulgular sunmaktadır.

